

IJOSES

International
Journal of Social and
Educational Sciences

Sayı : 20 - Issue : 20

www.ijoses.com

International Journal of Social and Educational Sciences [IJOSES]
Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi [USEBD]

IJOSES 2014 yılında yayın hayatına başlamış Sosyal ve Eğitim alanında özgün araştırmalara yer veren hakemli bir dergidir.

IJOSES’de yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında Türkçe ve İngilizce bilimsel makaleler yayınlanır. Ulusal ve Uluslararası sempozyumlarda ve konferanslarda sunulan bildiriler, belirtilmek şartı ile yayın için gönderilebilir. Sempozyumlarda sunulan bildirilerin basılmaması gerekmektedir. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayılar da yayımlanmaktadır.

IJOSES’de yayınlanan yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur.

IJOSES’e yayınlanmak üzere gönderilen ve en az iki hakemin olumlu görüşü sonrası yayın kurulunca kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları IJOSES dergisine aittir.

Yayınlanan yazılar izinsiz olarak kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi’ne gönderilen her makale, editörler tarafından iThenticate, Turnitin ve gibi benzerlik programları ile benzerlik ve intihal kontrolünden geçirilir. % 25'in üzerinde benzerliğe rastlanan makaleler yazarına değerlendirme sürecine alınmadan iade edilir. Makalelerde ve diğer çalışmalarda intihale ve %25 üzerinde benzerliğe rastlanmazsa çalışmalar alanında uzman iki hakeme gönderilir. İki hakemin olumlu rapor vermesi durumunda makale yayımlanır. Hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda raporun içeriğine göre editör tarafından gerek görülür ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporu olumluysa makale yayımlanır, değilse yayımlanmaz. Hakeme tanınan süre içerisinde makale değerlendirilmezse makale yeni bir hakeme gönderilir.

Index Copernicus International (ICI), Eurasian Scientific Journal Index, IdealOnline, SOBİAD, ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi) ve Scilit, tarafından dizinlenmekte, TÜBİTAK/ULAKBİM(TR) SBVT tarafından izlenmektedir.

Kapak Resmi: Eğitim sayı içeriği ile ilgili görseller

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Giresun Üniversitesi, Türkiye

Alan Editörleri / Fields Editors

Prof. Dr. Ali Fuat ARICI	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fatih DEMİREL	Bursa Uludağ Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÜNAL	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Sami TOPÇU	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa SAĞDIÇ	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Dr. Berrin Sarıtuğ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Ün.	Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet G. AĞARGÜN	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KAYA	Cumhuriyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Adem C. ÇEVİKEL	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KÖÇ	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞ	Kırıkkale Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aykut E. BOZDOĞAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Bayram Ali ERSOY	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Enver SARI	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güven ÖZDEM	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan BABACAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN	Muş Alparslan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmeddin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet MELEMEN	Marmara Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Hüseyin TOROS	İstanbul Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Remziye CEYLAN	Yıldız Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Aydın GÜVEN	Atatürk Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hatem TÜRK	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ramazan KAYA	Atatürk Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Saim YÖRÜK	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Sacit UĞUZ	Mustafa Kemal Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin DOĞAN	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Berrin Sarıtunç	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniv.	Türkiye
Dr. Ramazan ERTÜRK	Milli Eğitim Bakanlığı	Türkiye

Yazar Rehberi

International Journal of Social and Educational Sciences (IJOSES)'e yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar ilk önce editör veya bolum editörleri tarafından derginin yayın ilkelerine uyup uymadığı incelenir. Eğer çalışma derginin yayın ilkelerine uyuyor ise en az iki hakeme değerlendirilmek üzere gönderilir. Hakemlerden birisinin olumsuz görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme gönderilir. Eğer üçüncü hakeminde kararı olumsuz ise yazı yazarına iade edilir.

Değerlendirme Süreci

Dergimize makale başvurusunda bulunmayı düşünüyorsanız, dergi yayın politikasını ve yazar rehberini incelemenizi öneririz. Yazarlar dergiye gönderi yapmadan önce kayıt olmalıdır. Kaydılduktan sonra, giriş bağlantısı aracılığıyla 3 basamaklı gönderi işlemine başlayabilir. Sisteme yüklenecek yazılarda hiçbir şekilde isim ve diğer bilgiler yer almamalıdır. Bu bilgiler yayın öncesinde yayın ekibi tarafından ilave edilmektedir.

Yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yayımlanmak üzere gönderilen ve yayın kurulunca kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları IJOSES / USEBD Dergisi'ne aittir. Ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulan bildirimler belirtilmek şartı ile yayın için gönderilebilir. Sempozyumlarda sunulan bildirimlerin basılmamış olması gerekmektedir.

Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi'ne gönderilen her makale, editörler tarafından iThenticate, Turnitin ve İntihal gibi benzerlik programları ile benzerlik kontrolünden geçirilir. %25'in üzerinde benzerliğe rastlanan makaleler yazarına değerlendirme sürecine alınmadan iade edilir. Makalelerde ve diğer çalışmalarda %25 üzerinde benzerliğe rastlanmazsa çalışmalar alanında uzman iki hakeme gönderilir. İki hakemin olumlu rapor vermesi durumunda makale yayımlanır. Hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda raporun içeriğine göre editör tarafından gerek görülür ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporu olumluysa makale yayımlanır, değilse yayımlanmaz. Hakeme tanınan süre içerisinde makale değerlendirilmezse makale yeni bir hakeme gönderilir.

Makaleler yalnızca açık dergi sistemi üzerinden gönderilir.

* Yazar adından yapılan yayım/atıf taramalarında isim benzerlikleri, soyadı değişikliği, Türkçe harf içeren isimler, farklı yazımlar, kurum değişiklikleri gibi durumlar sorun oluşturabilmektedir. Bu nedenle araştırmacıların tanımlayıcı

kimlik/numara (ID) edinmeleri önem taşımaktadır. Bunun için tüm yazarlarımızın ORCID kaydını gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Standardizasyonun sağlanabilmesi ve YÖK ile birlikte yürütülecek ortak çalışmalarda ORCID kullanılacağı için, yazarlarımızın ORCID bilgilerini talep etmeleri ve dergide/makalelerde bu bilgiye yer vermeleri tavsiye edilmektedir.

* ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli bir numaralı bir URI'dir. <http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturabilirsiniz.

* Yazarların, makalelerini dergi makale şablonuna bağlı kalarak yazdıktan ya da düzenledikten sonra sisteme yüklemeleri gerekmektedir.

* Metin içi referanslarda ve kaynakçanın yazımında APA 6 stili kullanılmalıdır. APA 6 stili hakkında bilgi edinmek için lütfen şu bağlantıyı kullanınız. <http://www.apastyle.org/learn/index.aspx>

* Dergiye yollanan çalışmaların mümkünse 10.000, kitap ve diğer tanıtımlar 1.500 kelimeyi geçmemelidir. Makaleler için ise 5.000 kelimenin altında olmamasına da dikkat edilmelidir. Ayrıca makalelere 150–200 kelime arasında Türkçe ve İngilizce öz eklenmelidir. 200 kelimeyi geçmemelidir.

* Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler yayın kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Yazım Kuralları

Metin

- 1.Makale metni Times New Roman yazı tipinde, 12 punto büyüklükte, tüm kenarlardan 2,5 cm'lik boşluk bırakılarak, tek sütün olarak, 1 satır aralığında, A4 boyutunda yazılmalıdır.
- 2.Paragraflar 0,75 cm'lik girinti ile başlamalı, paragraf aralarında boşluk bırakılmamalıdır.
- 3.Metin içerisinde vurgulama yapılması gerektiğinde italik vurgulama yapılmalıdır.
- 4.Paragraflar öncesinde ve sonrasında 6 nk boşluk bırakılmalıdır.
5. Metin içerisinde yazarla ilgili herhangi bir bilgi olmamalıdır.
6. Dergiye yollanan çalışmaların 5.000-10.000 kelime aralığında olması beklenir. Kitap ve diğer tanıtımlar 1.500 kelimeyi geçmemelidir.

Makale Başlığı

- 1.Makalenin başlığı, araştırmanın konusunu, alanını ve problemin sınırlarını açık olarak belirtmelidir.
- 2.Başlık koyu, ortalı, bağlaçları dışındaki sözcüklerde sadece ilk harfler büyük ve 14 punto (Palatino Linotype) büyüklüğünde yazılmalıdır.

Özet/Abstract-Anahtar Kelimeler/Keywords

- 1.Her makalenin başında Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.
- 2.Özet, makalenin amacını, önemli bulgularını ve sonuçlarını içermelidir.
- 3.Özet, iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.
- 4.Özet ve anahtar kelimeler, Times New Roman yazı karakterinde, 10 punto ve tek satır aralıklı yazılmalıdır.
- 5.Özetin alt kısmında makalenin içeriğini tanımlayacak en az 3, en fazla 5 anahtar kelimeye yer verilmelidir.

Başlık ve Alt Başlıklar

- 1.Tüm başlıklar Times New Roman yazı karakterinde, 12 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.
- 2.Bölüm başlıklarında sözcüklerin ilk harfleri büyük diğerleri küçük harflerle, ortalı ve koyu yazılmalıdır.
- 3.Bölüm alt başlıklarında sözcüklerin ilk harfleri büyük diğerleri küçük harflerle, sola dayalı ve koyu yazılmalıdır.
- 4.Üçüncü ve dördüncü düzey başlıklarda başlığın ilk harfi büyük diğerleri küçük harflerle paragraf başlığı kullanılarak yazılmalıdır.
- 5.Paragraf biçimlendirmeleri şu şekildedir;

ORTA BAŞLIK

Alt Başlık

İkinci düzey alt başlık

Üçüncü düzey alt başlık (1 cm girintili)

Dördüncü düzey alt başlık (1 cm girintili)

Beşinci düzey alt başlık (1 cm girintili)

Tablo ve Şekil/Görsel Gösterimi

- 1.Tablolar ve şekiller, yayınlanmaya hazır biçimde hazırlanmalı, metin içerisinde geçtiği yerde verilmelidir.
- 2.Tablolar ve tablo başlıklarında kullanılan yazılarda Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı kullanılmalıdır.

- 3.Tablo başlıklarında her sözcüğün ilk harfi büyük olmalıdır.
- 4.Tablo içerisindeki metinler tek satır aralığında öncesinde ve sonrasında 0 nk boşluk bırakılarak, aynı stildeki paragrafların arasına boşluk eklemeyerek yazılmalıdır.
- 5.Tabloda dikey çizgiler kullanılmamalıdır.
- 6.Tablo çizgilerinin genişliği 1/2 nk genişliğinde ayarlanmalıdır.
- 7.Tablo öncesinde ve sonrasında 12 nk boşluk bırakılmalıdır.
- 8.Tablo başlıkları ve tablo numarasının gösteriminde Tablo numarası kalın ve sola dayalı, tablo başlığı normal ve sola dayalı şekilde yazılmalıdır. Örn; Tablo 1.Katılımcıların Cinsiyetine İlişkin Bilgiler
- 9.Şekil ve görsel başlıklarının gösteriminde şekil/görsel numarası kalın ve ortalı, şekil/görsel başlığı normal ve ortalı şekilde yazılmalıdır. Örn;

Şekil 1. Türkiye İller Haritası

Kaynakça

- 1.Kaynakça alfabetik olarak sıralanmalıdır.
- 2.Kaynakça aşağıda verilmiş olan örneğe göre düzenlenmeli ve makalenin sonuna eklenmelidir.

KAYNAKÇA BAĞLACI

Metin içinde kaynak gösterilirken kaynakça bağlacı kullanılmıdır. Kaynakça bağlacında, yazarın soyadı, eserin yayım tarihi ve doğrudan aktarmalarda da sayfa numarası verilmelidir.

Tek Yazarlı Kaynakça Bağlacı:

(Akıllı, 2013), (Akıllı, 2013, s. 61), Akıllı'ya (2013) göre, Akıllı'ya (2013, s. 61) göre

İki Yazarlı Kaynakça Bağlacı:

(Akıllı & Çalışkan 2013), (Akıllı & Çalışkan, 2013, s. 61), Akıllı ve Çalışkan'a (2013) göre, Akıllı ve Çalışkan'a (2013, s. 61) göre

Üç Yazarlı Kaynakça Bağlacı:

(Akıllı, Çalışkan & Uslu, 2013), (Akıllı, Çalışkan & Uslu, 2013, s. 61), Akıllı, Çalışkan ve Uslu'ya (2013) göre, Akıllı, Çalışkan ve Uslu'ya (2013, s. 61) göre,

Dört ve Beş Yazarlı Kaynakça Bağlacı:

Dört ve beş yazar olan kaynakçalarda, kaynakça bağlacı ilk geçtiği yerde olduğu gibi (Akıllı, Çalışkan, Uslu ve Kurnaz 2013) izleyen kısımlarda ise kısaltılarak (Akıllı vd., 2013) verilmelidir.

Altı ve Daha Fazla Yazarlı Kaynakça Bağlacı

Altı ve daha fazla yazarlı olan çalışmalar ilk geçtiği yer ve izleyen kısımlarda kısaltılarak verilmelidir.

1.Bir yazarın aynı yıldaki birden fazla çalışmasına atıf yapılması durumunda çalışmalar aşağıdaki gibi sıralanmalıdır: (Akıllı 2013a), (Akıllı, 2013b), (Akıllı, 2013a,2013b)

2.Aynı yazarın birden fazla çalışmasına atıf yapılması durumunda çalışmalar aşağıdaki gibi sıralanmalıdır; (Akıllı, 2014; Akıllı, 2015)

3.Aynı soyadı taşıyan yazarların çalışmalarına atıf yapılması durumunda çalışmalar aşağıdaki gibi verilmelidir. (Akıllı, 2013), (B. Akıllı,2014), Akıllı'ya (2013) göre , B. Akıllı'ya (2014) göre

4. Aynı konu ile ilgili birden fazla atıf yapılması durumunda kullanılan kaynakça bağlantıları tarih sırasına ve aynı tarihteki atıflar isme göre alfabetik olarak sıralanmalıdır: (Arıcı ve Urgan, 2008; Aytan, 2010; Göçer, 2010; Kurudayıoğlu ve Karadağ, 2010; Karatay, 2011; Dağtaş, 2012; Karadağ ve Kayabaşı, 2013)

5. Kurumlarla ilgili kısaltmalar ilk geçtiği yerde verilmeli ve izleyen kısımlarda kısaltma olarak kullanılmalıdır: Emniyet Genel Müdürlüğü(EGM) – (Emniyet Genel Müdürlüğü [EGM], 2012)

6. Yasal metinler şu şekilde gösterilmelidir: (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973)

KAYNAKÇA ÖRNEKLERİ

Tek Yazarlı Kitap

İnalçık, H. (2015). Devlet-i aliyye: Osmanlı imparatorluğu araştırmaları-1. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Giddens, A. (2009). Sociology. Cambridge: Polity Press.

Tek Yazarlı Çeviri Kitap

Freire, P. (2014). Ezilenlerin pedagojisi. (D. Hattaoğlu ve E. Özbek, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Lewis, B. (2000). Modern Türkiye'nin doğuşu (M. Kıratlı, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İki Yazarlı Kitap

Arıcı, A. F. & Urgan, S. (2012). Yazılı anlatım el kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Cook, T. D. & Campell, D. T. (1979) Quasi experimentation: Desing & analysis issues for field setting. Boston: Houghton Mifflin Company..

İki Yazarlı Çeviri Kitap

Cooper, R. & Sawaf, A. (1997). Liderlikte duygusal zekâ. (Çev: Z. Ayman & B. Sancar). İstanbul: Sistem Yayınları.

Üç Yazarlı Kitap

Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk-Bökeoğlu, Ö. (2006). Sosyal bilimler için istatistik. Ankara: Pegem Akademi.

Parris, S. R., Fisher, D. & Headley, K. (2009). Adloescent literacy: Field tested effective solutions for every classroom. Newark: International Reading Assocation.

Editörlü Kitap

Çetin, İ. (Edt.) (2010). Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri. İstanbul: Nobel.

Coady, N. & Lehmann, P. (Eds.) (2008). Theoretical perspectives for direct social work practice. New York: Springer.

Editörlü Kitapta Bölüm

Uzun Tulgar, Y. (2010). Edebiyat öğretiminde kullanılan teori ve yaklaşımlar. İ. Çetin (Edt.). Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri içinde (s. 45-80). İstanbul: Nobel.

Çeviri Kitapta Bölüm

Creswell, J. (2014). Nicel Yöntemler. S. B. Demir (Ed.), Araştırma Deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları (M. Bursal, Çev.) içinde (s. 155-182). Ankara: Eğiten Kitap.

Piaget, J. (1988). Extracts from Piaget's theory (G. Gellerier & J. Langer, Trans.). In K. Richardson & S. Sheldon (Eds.), Cognitive development to adolescence: A reader (pp. 3-18). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Türkçe Makale

Aydın, A. (2004). Psikolojide yeni arayışlar ve insan doğası tartışmaları. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (1), 23–29.

Yabancı Dilde Yayınlanmış Makale

Winstead Fry, S. & Griffin, S. (2010). Fourth graders as models for teachers: teaching and learning 6+1 trait writing as a collaborative experience. Literacy Research and Instruction, 49(4), 283-298.

Bildiri Kitabında Basılan Bildiri

Yılmaz, K. (2009). Okul yöneticilerinin örgüt ve yönetime ilişkin abartılar hakkındaki görüşleri. IV. Eğitim Yönetimi Kongresi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi & EYEDDER. 14– 15 Mayıs 2009. Denizli. ss. 496–501.

Bildiri Kitabında Basılmayan veya Özet Metin Olarak Basılan Bildiri

Turan, S. (2006). Eğitim yönetiminde paradigmatik dönüşümler (dönüşen bir şey yok). Türkiye’de Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sorunları ve Çözüm Önerileri Toplantısı. 27–28 Nisan 2006. EYEDDER-Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara.

Turan, S. (2001). School climate, supportive leadership behavior and faculty trust in Turkish public schools. American Educational Research Association (AERA). April 10–14, 2001. Seattle Washington, USA.

Yayınlanmamış Lisansüstü Öğretim Tezleri

Arı, G. S. (2003). İşletmelerde güven ve personel güçlendirme ilişkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kamer, M. (2001). Örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Evans, T. J. (1996). Elementary teachers’ and principals’ perceptions of principals leadership style and school social organization. Unpublished Doctoral Dissertation. Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan.

Sözlük

Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Türk Dil Kurumu (1975). Felsefe terimleri sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Ansiklopedi Maddesi

Meydan Larousse (1990). Meydan Larousse ansiklopedisi. İstanbul: Meydan Yayınevi.

Rapor ya da Diğer Kurumsal Metinler

MEB (2009). Milli Eğitim Bakanlığı 2010–2014 Stratejik Planı. Ankara: MEB Yayını.

MoNE (1977). Report by the ministry of national education supervision council. Ankara: MoNE Publications.

Kanun, Yönetmelik, Tüzük Gibi Yasal Metinler

Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). Resmi Gazete. Yayın Tarihi: 24.06.1973. Sayısı: 14574. Numarası: 1739.

Web Adresi

UNESCO. (2013). World Heritage list. <http://whc.unesco.org/en/list> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 01.05.2013)UNESCO. (2013).

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Araştırma Makaleleri / Research Articles**

Ömer Sait Türkmen	1-21
Amasya ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir İnceleme <i>A Review on the Cash Waqfs Established in Amasya and It's Vicinity</i>	
Meryem Hayır Kanat & Ümmühan Yeşil Dağlı & Seyah Dalfidan	22-38
Erken Çocukluk Döneminde Doğa Farkındalığı <i>Nature Awareness in Early Childhood</i>	
Yılmaz Karadeniz	39-56
Kaçar Döneminde Konsolosluktan Sadrazamlığa: Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve [Sipahsalar] <i>From Consulate to Grand Vizier in Qajar Era: Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve [Sipahsalar]</i>	
Turgay Kaymakçı	57-72
İnovasyon ve Yeşil Yönetim Bağlamında Toplum 5.0 <i>Society 5.0 In The Context Of Innovation And Green Management</i>	
Süreyya Ece	73-88
Öğrencilerin Stres, Depresyon, Kaygı ve Kariyer İyimserliğinde Şehir Farkı: Ampirik bir Araştırma <i>City Difference on Students' Stress, Depression, Anxiety, and Career Optimism: An Empirical Research</i>	

Amasya ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir İnceleme

A Review on the Cash Waqfs Established in Amasya and It's Vicinity

Ömer Sait Türkmen*

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu Yazar:
Corresponding author:

* Milli Eğitim Bakanlığı
turkmenomersait@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5471-5453

Başvuru / Submitted:
21 Haziran 2023

Kabul / Accepted :
23 Ağustos 2023

DOI: 10.20860/ijoses.1317963

Atıf / Citation:

Türkmen, Ö. S. "Amasya ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir İnceleme". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(2023): 1-21.

Benzerlik / Similarity: %22

Öz

Para vakıfları daha çok sosyal amaçlara yönelik kurulmuş vakıflardır. Osmanlı Devleti'nde toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık, bayındırlık hizmetleri ile hayri ve dinî hizmet ve yapıların finansmanı para vakıfları sayesinde hayır sahipleri vakfettikleri paralarla karşılanmıştır. Ayrıca ekonomik sıkıntı çeken esnaf ve halkın nakit ihtiyaçları da düşük muamele oranlarıyla karşılanmıştır.

Amasya ve çevresinde 1633- 1914 yılları arasında kurulan 188 para vakfı ise mahalle ya da köylerde hizmet veren dinî ve sosyal kurumların binalarının ve hizmetlerinin devamlılığının sağlanması amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda kuruldukları yerlerdeki halkın nakit ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Belirli muamele oranlarıyla aşırı faizciliğin de önüne geçmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti döneminde Amasya ve çevresinde kurulan para vakıflarının sayıları, vakıf kurucuların özellikleri ve sosyal statüleri, vakfedilen para miktarları ve hizmet amaçları belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Para Vakfı, Amasya, Cami, Mescit.

Abstract

Cash waqfs are foundations established mostly for social purposes. In the Ottoman Empire, the education, health, public works, charitable and religious services and structures needed by the society were financed by the charitable foundations with the money they donated. In addition, the cash needs of tradesmen and people suffering from economic difficulties were met with low treatment rates.

On the other hand, 188 cash waqfs established between 1633 and 1914 in Amasya and its vicinity were established to ensure the continuity of the buildings and services of religious and social institutions serving in neighborhoods or villages. At the same time, they met the cash needs of the people in the places where they were established. It also prevented excessive interest with certain treatment rates. In this study, the number of cash waqfs established in Amasya and its surroundings during the Ottoman Empire, the characteristics and social status of waqf founders, the amount of money donated and their service purposes will be tried to be stated.

Keywords: Waqf, Cash Waqf, Amasya, Mosque, Masjid.

Giriş

Kelime anlamı olarak “*durma, duruş*” manasına gelen vakıf kavramı (Kâmûs-i Türkî, 2010, s. 1495). Hukuki ıstılahta “*menfaati ibâdullahâ ait olur veçhile bir aynı, Cenab-ı Hakk'ın mülkü hümkünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır*” şeklinde formülize edilmiştir (Hilmi, 1977, s. 13). Yani vakfın esası bir malı insanların faydalanması için, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, ferdi mülkiyet sahasından çıkarmaktır (Tabakoğlu, 2005, s. 373.). Vakıf, İslami bir kavram olmakla beraber, İslamiyet'ten önceki dönemlerde de insanlığın yardımlaşma ihtiyacından kaynaklı vakıf benzeri kurumların varlığı bilinmektedir (Köprülü B. , 1951, s. 479-483).

İslamiyet'te ilk vakıf olarak sayılan Hz. Peygamber'in vasiyet yoluyla fakirlere vakfettiği Fedek arazisidir. Akabinde sahabe de Hz. Peygamber'in bu davranışını örnek almak suretiyle hayır amaçlı vakıflar kurmuşlar, Türk-İslam devletlerinde de bu yöntem takip edilerek vakıf kurumunun devamlılığı sağlanmıştır (Kıvrım, 2010, s. 232). Türk-İslam devletlerinde adeta bir yarış niteliği kazanan vakıflar Türk medeniyet tarihinde önemli bir role sahip kurumlardan biri haline gelmiş (Yediyıldız, 2003, s. 7) ve Osmanlılar döneminde zirve noktaya ulaşmıştır (Halaçoğlu, 1995, s. 155). Öyle ki padişahlardan, ülkenin en ücra köşelerindeki köy ve mezralarda yaşayan insanlara kadar toplumun tüm katmanlarından insanlar vakıf kurmuşlardır. Bir yandan külliye, imaretler, camiler, mescitler, tekkeler, zaviyeler, çeşmeler, suyolları gibi birçok dini ve içtimai yapılar varlıklı ve hayırsever kişilerce kendi servetlerince yaptırılmış, bir yandan da bu yapıların hizmetlerini kesintisiz sürdürebilmesi adına onlara yine kurucuları ya da başkaları tarafından kimi zaman bağ, bahçe, han, hamam, ev, değirmen, dükkân gibi gayrimenkuller ya da kimi zaman para gibi menkuller gelir getirici unsurlar (akârat) olarak vakfedilmiştir (Leeuwen, 2012, s. 58). Bu gelir getirici unsurlar yalnızca kurulan vakıfların bina olarak ayakta kalmasını sağlamakla kalmamış, bu binalarda devam eden hizmeti yerine getiren imam, hatip, müderris, suyuolcu, zaviyedar gibi görevlilerin maaşlarının da düzenli bir şekilde karşılanmasını da sağlamışlardır. Bu sayede vakıf olarak kurulan yapıların asırlarca bina ve hizmet olarak ayakta kalması sağlanmış ve sürdürülebilir bir yardımlaşma düzeni meydana getirilmiştir (Kıvrım, 2016, s. 98).

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının uygulanışı hakkında bilgi verildikten sonra Osmanlı Devleti döneminde Amasya ve çevresinde kurulan para vakıflarının sayıları, vakıf kurucularının özellikleri ve sosyal statüleri vakfedilen para miktarları ve hizmet amaçları belirtmeye çalışılacaktır.

Para vakıfları

Kurucusu tarafından nakit para ile kurulan ve vakfedilen malın tamamı ya da bir kısmının işletilmek üzere vakfedilmiş nakit paradan oluşan vakıflara para vakıfları denilir (Kıvrım, 2016, s. 98). Para vakıflarına Hanefi Mezhebi dışındaki mezhepler tarafından cevaz verilirken (Akgündüz, 1996, s. 91) Hanefi Mezhebinde ise Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Züfer dışında cevaz veren bir ilim insanı çıkmamıştır (Mandaville, 1998, s. 129-130). Araştırmacılar tarafından Osmanlılara özgü bir uygulama olarak görülen para vakıflarının ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle beraber (Özcan, 2003, s. 10) kurulan ilk para vakfına II. Murad ve Fatih devirlerinde rastlanmaktadır. 1423 yılında kurulan Yağcı Hacı Musliheddin'in kurduğu vakıf, kurulan ilk para vakfı olarak kabul edilirken, Fatih Sultan Mehmed'in yeniçeri ocağının et ihtiyacı için zamanla oluşabilecek fiyat dalgalanmasından etkilenmemesi adına vakfettiği 24.000 altınlık vakfı bir padişah tarafından kurulan ilk para vakfı olduğu da bilinmektedir (Çağatay, 1971, s. 48).

İslam Hukuku'nda küçük bir fikhî mesele olan para vakfı (Akgündüz, 1996, s. 216), Osmanlı döneminde uygulamada kazandığı önem ve yoğunluktan ötürü ulema arasında uzun süren tartışmalara yol açmıştır (Kurt, 1996, s. 10-21). Osmanlı devrinde para vakıflarının uygulanmasına ilk kez cevaz veren 15. yüzyıl ulemasından Molla Hüsrev ve talebesi Ahizâde Yusuf İbn-i Cüneyd'tir (Kurt, 1996, s. 22). Ayrıca para vakıflarına dair müstakil bir eser veren ilk ulema 1526-1536 yılları arasında şeyhülislamlık yapan İbn-i Kemal ve “*Risâle fi Cevâzı Vakfî'd-Derâhim ve'd-Denânîr*” adlı eserdir. İbn-i Kemal Hanefî fakihlerinin olumlu ve olumsuz görüşlerini değerlendirerek para vakıfların evla olduğuna kanaat getirmiştir (Özcan, 2003, s. 32-33).

Para vakıflarıyla ilgili tartışmalar İbn Kemal'in vefatından 10 yıl sonra Anadolu Kazaskeri Çivi-zade Muhyiddin Mehmed Efendi ve Rumeli Kazaskeri Ebussud Efendi arasında devam etmiştir. Ebussud Efendi para vakıflarına cevaz verirken Çivi-zâde para vakıflarının cevazında zayıf görüşlere dayanıldığını, tescilinin mümkün olmadığı ve mütevellilerin muamele-i şer'iyeye gerçekleştirmediğinden ribaya düşüldüğü, bu sebeple uygulanmasına cevaz verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşlerini Kanunî Sultan Süleyman'a da iletmiş, Sultan da onun görüşleri benimseyerek bu türden işlemlerin menedilmesi yönünde karar vermiştir (Özcan, 2003, s. 109). Böylece 10 yıllık bir sürede Çivi-zade'nin fetvası Osmanlı ülkesinde para vakıfları kurulmasını durdurmuştur (Çizakça, 1995, s. 316); (Kurt, 1996, s. 16). Para vakıflarının yasaklanmasına karşı Sofyalı Bâli Efendi yoğun bir muhalefette bulunmuş ve başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere, Çivi-zade ve talebesi Şah Çelebi'ye mektuplar yazarak toplum menfaatine olan para vakıflarını Rumeli'de gördüğü hizmetleri anlatmış, bunların yasaklanmasıyla varlığının devamını bu vakıflar sayesinde sağlayan kurumların kapanacağını, buralardan geçini sağlayanların zorda kalacağını ve hizmetlerin aksayacağını, bu sebeple zaruret hâsıl olmadıkça para vakıflarının kapatılmasının gerekmediğini belirtmiştir (Kurt, 1996, s. 38-44).

Çivi-zade'nin fetvasıyla uygulanmasına son verilen para vakıfları, Ebussud Efendi'nin 1545 yılında şeyhülislamlık makamına gelmesiyle yaptığı çalışmalarla 1548 yılında yayınladığı fetva ile tekrar yürürlüğe girmiş ancak bu da eleştirilere konu olmuştur. İmam Birgivî, bu konuda iki risale kaleme almış ve para vakıflarının uygulanmasında Ebussud Efendi'yi sert bir şekilde eleştirilmiş ve İmam Züfer'e dayandırılan görüşün oldukça zayıf mesnetli olduğunu, para vakıflarının ancak vasiyet yoluyla gerçekleştirilebileceğini söylemiştir (Şimşek, 1986, s. 215).

Para vakıfları konusunda Osmanlı uleması arasında yaşanan bu tartışmalarda lehte fetva veren ulemanın dayanak noktası, bu vakıfların sağladığı toplumsal menfaat olmuştur. Böylece İbn-i Kemal'le başlayan ve Ebussud Efendi'yle devam eden bu olumlu görüşler Osmanlı sisteminde hâkimiyetini ve yerini güçlendirerek önemli fonksiyonu olan bir kurum olarak devletin son dönemine kadar varlığını devam ettirmiştir (Kıvrım, 2021, s. 13).

Para vakıflarında anapara genel olarak şu yöntemlerle işletilmekteydi: Karz-ı hasen (ödünç verme), mudârebe (emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme), müşâreke (sermaye ortaklığı), murâbaha (malı peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme), bidâ'a (vakıf parayı Allah rızası için meccanen işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme), veya bey' bi'l-vefâ'dır (mülkiyeti muhafaza kayıtlı geçici satış) (Döndüren, 2008, s. 4).

Para vakıflarının vakfiyelerine baktığımızda hemen hemen bütün vakfiyelerde “*rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabı ile mu'âmele-i şer'iyeye veya murâbaha-i mer'iyeye ile bâ-yedd-i mütevellî beher sene 'alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl oluna*” şeklinde ifade edilen kaideler genel uygulanış biçimi hakkında fikir vermektedir. Açıklamak gerekirse rehn-i kavî, borcu karşılayabilecek bir rehin/ teminat; kefil-i melî, borçlu borcunu ödeyemediğinde borcu

ödeyebilecek güçte bir kefil; onu on bir buçuk ifadesi, uygulanacak kâr oranını; istirbâh kâr getirmek maksadıyla paranın işletilmesi, istiğlâl, gelir getirme; işletme tarzı ise mu'âmele-i şer'iyye ya da murâbaha-i mer'iyye ya da yalnızca murâbah veya mu'âmele şeklinde de ifade edilebilirdi. Mu'âmele-i şer'iye İslam Hukuku'nda "Bey'ü'l- İye" olarak geçen satış usulü mantığında geliştirilmiş bir yöntemdir (Akgündüz, 1996, s. 225). Murâbahâ-i Mer'iyye ise devlet tarafından belirlenen ve ticari işlemde uygulanması gereken azami kâr sınırı için kullanılan bir ifadedir. Bu yönteme göre bir mal veresiye olarak alıcıya satıldıktan sonra, alıcıdan peşin, ama daha düşük bir fiyattan satın alınmasıdır ki bu yöntem para sahibine bir miktar para kazandırmaktadır (Alkan, 2006, s. 757-758)

Üzerinde bu türlü tartışmaların yürütüldüğü para vakıfları, önemli bir finansal kaynak olarak toplumda yerini farklı dönemlerde farklı kâr oranlarıyla korumuş, genel olarak %10 üzerinden mu'âmele-i şer'iyye görülse de Ebussuud Efendi'nin 1536 yılında yayınladığı fetvada %15 üzerinde kâr oranı uygulanmamasını bildirdiği görülür (Özcan, 2003, s. 59).

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının yaygınlığı bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Ulemanın rolüne bağlı olarak Balkanlar'da kurulan para vakıflarının sayısı hem Ortadoğu ve Mısır'a hem de Anadolu'ya göre daha fazladır (Köç, 2018, s. 627). Ancak para vakıfları bir finansman kaynağı olarak Osmanlı düzeninde kendine geniş bir yer bulmuş, birçok dini, sıhhi, kültürel, sosyal müessesse ve hizmetin devamını sağlamıştır. Para vakıfları sayesinde, merkezi bütçenin para talebi azaltılmış ve böylece ekonominin tamamında daha düşük düzeyde borçlanma oranlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çizakça, 2000, s. 56). Aynı zamanda da vakıf kurmak isteyip de yeterli varlığa sahip olamayan her kesimden insanın vakıf kurabilmesini sağlamış, nakit ihtiyacı olan insanların yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaların önüne geçerek, onlara makul şartlarda krediler sağlayarak doğabilecek finansal, sosyal krizlerin de önüne geçmiştir (Kıvrım, 2013, s. 720).

Amasya ve çevresinde kurulan para vakıfları

İncelediğimiz dönemde (XVII-XX. yüzyıllarda), zaman zaman değişiklikler gösterse de son olarak Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya Sancağı, Lâdik, Havza (Simre-i Lâdik), Kedeğra (Vezirköprü), Merzifon, Gümüşhacıköy ve Mecitözü kazalarından ve Amasya Kazası merkezine bağlı Akdağ, Ezinepazar (Yavaş), Hakala ve Geldiklan nahiyelerinden müteşekkil bir idari statüdedir¹. Diğer Osmanlı şehir ve beldelerinde karşılaştığımız vakıf kurma geleneği Amasya şehri ile bağlı kaza, nahiye ve köylerinde de yaygın bir uygulama alanı bulmuş; birçok dini ve sosyal hizmet, kurulan bu vakıflar vasıtasıyla yerine getirilmiştir.

Çalışmamızın konusu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden (VGMA), Amasya, Gümüşhacıköy ve Merzifon şer'iye sicillerinden tespit edilen Amasya Kazası ve çevresinde 1633- 1914 yılları arasında kurulan 188 para vakfını içerir. Bu 188 vakfın ikisi vakfiye defterleriyle beraber Amasya şer'iye sicillerinde, ikisi hem vakfiye defterlerinde hem Merzifon şer'iye sicillerinde, beşi de vakfiye defterleriyle beraber Gümüşhacıköy şer'iye sicillerinde kayıtlıyken; yalnızca vakfiye defterlerinde kayıtlı olan vakıf sayısı 103, yalnızca Amasya şer'iye sicillerinde kayıtlı olan vakıf sayısı 70, yalnızca Merzifon şer'iye sicillerinde kayıtlı olan vakıf sayısı beş ve yalnızca Gümüşhacıköy şer'iye sicillerinde kayıtlı vakıf sayısı da birdir. Amasya'ya komşu Samsun'da Osmanlı devleti döneminde toplam 195 para vakfının kurulduğu düşünülürse, Amasya'da yakın çevresine paralel bir sayıda para vakfi tespit edilmektedir (Kıvrım, 2013, s. 721). Ancak para vakıflarının 15. yüzyılın başlarından

¹ Amasya Şer'iye Sicili (AŞS) Defter 21 Sayfa 69.

İtibaren Osmanlı mahkemeleri tarafından tescil edildiği bilindiğinden (Barkan & Ayverdi, 1970, s. 31) ve Amasya mahkemesine ait sicillerin 1624 tarihinden öncesine ait olanların ve para vakfi defterlerinin günümüze ulaşmamış olması, Amasya’da kurulan para vakfi sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere bu vakıfların %43’ü Amasya merkezine bağlı mahalle ve köylerde kurulmuştur (81 adet). Bunu 24 adetle merkeze bağlı nahiyeler, 17 adetle Kedeğra, 15’er adetle Merzifon ve Gümüşhacıköy kazaları; 13 vakıfla Mecitözü, 11’er vakıfla Lâdik ve Havza kazaları takip etmektedir. Bir vakfın ise kurulduğu yer belirtilmemiştir.

Tablo 1. Para Vakıflarının Yerleşim Yerlerine Göre Adet ve Yüzde Dağılımları

No	Yer Adı	Adet	Yüzde	%
1	Amasya merkez	76	40,43	
2	Merkez köyler	5	2,66	
3	Geldiklan Nahiyesi	8	4,26	
4	Hakala Nahiyesi	4	2,13	
5	Akdağ Nahiyesi	1	0,53	
6	Ezinepazar Nahiyesi	11	5,85	
7	Mecitözü Kazası	13	6,91	
8	Kedeğra Kazası (Vezirkköprü)	17	9,04	
9	Havza Kazası (Simre-i Lâdik)	11	5,85	
10	Lâdik Kazası	11	5,85	
11	Gümüşhacıköy Kazası	15	7,98	
12	Merzifon Kazası	15	7,98	
13	Yeri belirtilmeyen	1	0,53	
Toplam		188	100	

Bu 188 para vakfının 181’ini hayırseverler yalnız başlarına kurarken; 2 vakfi beş kişi, 1 vakfi dört kişi, 2 vakfi üç kişi, 2 vakfi ise iki kişi kurmuştur.

Bu vakıfların en erken tarihli Cemâziyelâhir 1043/ Aralık 1633’te Amasya merkezde Darüsselâm Mahallesi’nde Ahmed bin Hüseyin’in 500 kuruşluk vakfi iken², en yakın tarihli olanı ise Akdağ Nahiyesi’nde Tavra Köyü’nde İmamoğlu Abdurrahman Efendi’nin 1.000 kuruşluk vakfidir³.

Vakfiyeler, hayırseverlerin unvan ve lakapları hakkında da bilgi vermektedir (bk. Tablo 2). Osmanlı toplumunda kişiler, sahip oldukları meslekî, dinî ve sosyal özelliklerine göre unvan ya da lakaplarla anılırlardı. Bunlardan birisi de “hacı” unvanıdır ki İslam’ın temel ibadetlerinden olup, belirli bir varlığa sahip kişilerin yerine getirmesi gereken bir vecibedir. Ulaşımındaki güçlükler ve maddi yetersizlikler hacca gitmek gibi uzun bir yolculuğun yapılmasını büyük oranda engellerdi. Buna bağlı olarak hacca giden kişilerin İslami şartlardan birini yerine getirmenin yanında Osmanlı toplumunda da belirli bir saygınlığa ulaştığı söylenebilir (Kıvrım, 2016, s. 100). İncelenen dönemde 198 vakıf kurucusunun 15’i “hacı” unvanlıyken, dördü hacı unvanıyla beraber “ağa” unvanını, ikisi hem hacı hem de “bey” unvanına sahiptir.

Osmanlı toplumunda saygınlık ifade eden unvanlardan bir diğeri de “efendi” unvanıdır. Bu unvan 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahsil ve terbiye görmüş kişiler için kullanılan “çelebi” sözünün yerini alarak ilmiye sınıfına mensup olanlar ve bazı devlet görevlilerine de bu şekilde hitap edilir hale gelmiştir (Köprülü O. F., 1994, s. 455-56). 198 vakıf kurucusunun 28’i efendi unvanına

² AŞS, 2/48.

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)Vakfiye Defteri 605 Sayfa 177.

sahipken, ikisi hacı unvanıyla beraber, dördü hacı unvanıyla beraber, ikisi ise hafız unvanıyla beraber efendi unvanını taşımaktadır.

Kurulan 188 para vakfından 48'inin kurucusu (% 24) "ağa" unvanına sahiptir. Bunlardan 41'i yalnızca ağa unvanı taşırken, yedisi diğer unvanlarla beraber ağa unvanını taşımaktadır. Ağa, köy ve kasabalarda sözü geçen, hatırı sayılır, büyük, nüfuz sahibi, varlıklı, saygı gösterilen kişilere verilen bir unvandır. Bunun yanında toplumda saygı duyulan kişilere hitap edilirken bey, beyefendi yerine kullanılan ve ismin sonuna eklenen bir seslenme nidasıdır. Osmanlı Devlet teşkilatının genişleme ve gelişmesiyle bu unvan, askerî teşkilatta da sıkça kullanılan bir unvan haline gelmiştir. Öyle ki sancak ve eyaletlerin askeri valileri olan paşalar ve beylerden sonra askeri teşkilattaki bütün amirler, saray teşkilatındaki kuruluşların başında bulunan görevliler ve bazı mülki idarecilerin bu unvanı taşıdığı görülür. Bu unvanın yaygın kullanımından ötürü bu unvanı taşıyan resmi görevliler çoğu zaman vazifeleriyle birlikte tarif edilmiştir (Sümer, 1998, s. 451-52).

Bahsedilen unvanlar dışında diğer unvanlara sahip vakıf kurucularının sayısı ise dini unvanlardan olan "hafız" üç, "halife" iki, "seyid" bir kişidir. Ayrıca dört kişide "kâhya", altı kişide "bey", bir kişide "çavuş" unvanlarına sahiptir. Tablo 2'de görüleceği üzere Amasya'da kurulan para vakıflarının kurucuları içinde üst düzey devlet ricalinden "paşa" unvanını taşıyan iki kişi bulunmakla beraber, hiçbir unvanı olmayan halktan kimselerin de hayli fazla olduğu dikkat çekmektedir (79 kişi (% 39,90)). Bu da Osmanlı toplumunda gücü yeten herkesin gücü oranında vakıf yapmaya gayret ettiğinin göstergesidir.

Tablo 2. Vakıf Kurucularının Unvanları

No	Unvan	Adedi	No	Unvan	Adedi
1	Ağa	41	10	Hafız-Efendi	2
2	Ağa-Efendi	1	11	Hafız	3
3	Hafız-Ağa	1	12	Halife	2
4	Seyid-Ağa	1	13	Paşa	2
5	Hacı-Ağa	4	14	Kâhya	4
6	Hacı	15	15	Bey	6
7	Hacı-Efendi	4	16	Çavuş	1
8	Hacı-Bey	2	17	Seyid	1
9	Efendi	29	18	Unvanı Olmayan	79
Toplam					198

İncelenen 188 vakfın 177'si (% 94,15) erkek, 11'i (% 5,85) ise kadın hayırseverler tarafından kurulmuştur. Bunlardan 120 (% 63,83) vâkıf, tesis ettikleri vakfın yönetimi (tevlîyeti) için yaşadıkları sürece kendilerinin; vefat ettikten sonra erkek evlatlarının en büyük, akıllı ve güzel ahlaklı olanlarının, bunların vefatlarından sonra ise bunların çocuklarının yönetici olmasını istemiştir. Vakıf kurucularının 10'u (% 5,32) kendileri yönetici olmayıp, aynı köyden bir başkasını bu görev için tayin etmiş, vefatından sonra tayin ettikleri kişinin çocuklarını yönetici olmasını şart kılmıştır. Dokuz (% 4,79) vâkıf ise katkıda buldukları vakfın görevlilerinden birisinin yönetici olmasını belirtmiştir. Yine dokuz (% 4,79) vâkıf da yaşadıkları sürece kendilerinin, vefatlarından sonra ise tayin ettikleri kişinin onun vefatından sonra ise onun evlatlarının yönetici olmasını istemiştir. Dört (% 2,13) vâkıf ise halkın güvenini kazanmış, mutemet birisinin, ahalinin seçimi ve hâkimin onayıyla yönetici olmasını şart kılmıştır. Üç (% 1,60) vâkıf da yaşadıkları sürece kendilerinin, sonrasında ise köy/mahalle ahalisi tarafından seçilecek mutemet/ güvenilir birisinin hâkimin onayıyla yönetici

yöneticilik yapmasını istemiştir. Bir (% 0,53) vâkıf erkek evlatlarının en büyük, akıllı ve güzel ahlaklı olanlarının yönetici olmalarını belirtmiş; diğer bir (% 0,53) vâkıf, yaşadıkları sürece kendilerinin, vefatlarından sonra ise katkıda buldukları medresenin müderrislerinin yönetici olmasını şart etmiştir. Ayrıca 24 vâkıf, vakfın yöneticisi olan mütevelliyeye ücret verirken, diğerlerinde ücret tespit edilememiştir (Bk. Ek-1, Ek-2, Ek-3). 5 vâkıf ise kurdukları vakıflara mütevelliyeyi denetleyen nâzır da tayin etmişlerdir⁴.

Amasya ve çevresinde kurulan 188 para vakfında vakfedilen para cinsi büyük oranda (% 95,21 (179 adet) kuruş olmakla beraber esedî kuruş, gümüş mecdiye ve riyal cinsinden paralar da vakfedilmiştir. Kuruş, Osmanlı Devleti'nde III. Ahmed (1703-1730) döneminden itibaren kullanılan ve piyasadaki esedî kuruşların standartları örnek alınarak darp edilmeye başlanan para birimidir (Pamuk, 2002, s. 451-52). İncelememizde kuruş cinsinden vakfedilen en düşük miktar 10 kuruşken⁵, en yüksek miktar ise 100.000 kuruştur⁶. Esedî kuruş ise Hollandalılar'ın "*rex daller*" adıyla darbettikleri gümüş paraya, üzerinde arslan resmi bulunduğu için Osmanlılar'ın "*arslanlı kuruş*" veya "*esedî*" adını verdikleri para cinsidir. Osmanlı kaynaklarında XVI. yüzyılda çeşitli kuruşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmazken XVII. yüzyıla girildiğinde biri İspanyol menşeli real (riyal) kuruş, diğeri Hollanda parası olan arslanlı kuruş olmak üzere ayrılmaya başlamıştır. Riyal "kâmil kuruş, tam kuruş" veya "tamam kuruş" olarak adlandırılırdı. Riyal kuruş XVII. yüzyılda genel olarak 80 akçe, esedî kuruş ise 70 akçe tutuyordu (Sahillioğlu, 1995, s. 368-69). Hayırseverler tarafından vakfedilen gümüş mecdiyenin kuruş cinsinden değeri ise vakfiyelerde "*beher mecdiye 19 kuruş olmak üzere...*" şeklinde ifade edilmektedir⁷. Nitekim tüm bu para cinslerinden toplamda 316.745 kuruş, 275 esedî kuruş, 1.300 gümüş mecdiye ve 120 riyal vakfedilmiştir.

Tablo 3'de görüleceği üzere bu vakıflarda genellikle 1.000 kuruş vakfedilirken (50 adet (%26, 60), bunu 500 kuruş takip etmiştir (28 adet (%14, 89). Üçüncü sırada ise 20 adetle 2.000 kuruş gelirken (% 20,74), bunu 7 adetle 1.500 kuruş (%3, 72), 6 adetle 100 kuruş (% 3,19), 5 adetle 350 kuruş (% 2, 66) izlemektedir. Bunları ise dörder adetle 50, 200, 300, 600 ve 1.200 kuruş takip etmektedir (%2,13); ardından ikişer adetle 10, 20, 400, 900, 2.500 ve 3.000 kuruş gelmektedir (% 1,06). Birer adet olmak üzere ise 30 kuruş (% 0,56), 35 kuruş (% 0,56), 120 kuruş (% 0,56), 150 kuruş (% 0,56), 170 kuruş (% 0,56), 225 kuruş (% 0,56), 230 kuruş (% 0,56), 240 kuruş (% 0,56), 270 kuruş (% 0,56), 330 kuruş (% 0,56), 480 kuruş (% 0,56), 610 kuruş (% 0,56), 730 kuruş (% 0,56), 850 kuruş (% 0,56), 870 kuruş (% 0,56), 1.030 kuruş (% 0,56), 1.040 kuruş (% 0,56), 1.175 kuruş (% 0,56), 1.250 kuruş (% 0,56), 1.420 kuruş (% 0,56), 1.450 kuruş, 2.400 kuruş (% 0,56), 2.750 kuruş (% 0,56), 4.500 kuruş (% 0,56), 5.200 kuruş (% 0,56), 5.930 kuruş (% 0,56), 6.450 kuruş (% 0,56), 13.500 kuruş (% 0,56), 22.500 kuruş (% 0,56) ve 100.000 kuruş (% 0,56) hayır sahipleri tarafından vakfedilmiştir. Yine tablo 3'de görüleceği üzere altı vâkıf⁸ esedî kuruş, iki vâkıf gümüş mecdiye, bir vâkıf⁹ ise riyal kuruş vakfetmiştir.

Bu vakfedilen paraları işletilmesiyle ilgili örneklere şer'iyeye sicillerinde rastlanmamıştır. Bu sebeple bu vakıflardan kimlerin faydalandığının tespitini yapamıyoruz. Ancak nakit para ihtiyacı olan esnaf, tüccar veya sıradan kişilerin yararlandığı düşünülmektedir.

⁴ VGMA, VD 587/3-1-47; VD 529/505; VD 745/373; AŞS 16/ 4; 74/ 74.

⁵ AŞS 2/ 64.

⁶ VGMA, VD 587/3-1-47.

⁷ VGMA, VD 589/ 143; VD 589/ 254.

⁸ AŞS 7/ 34; 7/ 62; 9/ 11; 16/ 4; 17/ 25; 24/ 42.

⁹ AŞS 16/ 30.

Amasya ve çevresinde kurulan 188 adet para vakfındaki ribh hadleri ele alındığında bunlardan 119’unda ribh haddi % 15 (onu on bir buçuk hesabı üzere *istirbâh* olunup) iken, 19’unda ribh haddi % 10 (onu on bir hesabı üzere *istirbâh* olunup) olarak belirtilmiştir. Ayrıca beş vakıfta % 12, iki vakıfta % 11, bir vakıfta ise % 20 ribh haddi belirtilmiştir. 16 vakıf ise ribh haddinin yürürlükteki murabaha nizamnamesine göre olmasını istemiş, 26 vâkıf ise hiçbir oran belirtmeyerek “*istirbah oluna*” diyerek paralarının işletilmesini istemiştir.

Bu 26 vakıftan 13’ü paralarının muamelesinden doğan yıllık gelir miktarını belirtmişler bu da oransal olarak % 15’e tekabül etmektedir. Diğer 13 vakıfta ise ribh oranı hakkında çıkarımda bulunmaya imkân vermemektedir. Ancak bu vakıfların tamamı 19. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir ki bu dönemde geçerli olan murabaha nizamnamesi de ribh oranını % 15 olarak tespit etmektedir (Çağatay, 1971, s. 53).

Tablo 3. Vakfedilen Para Miktarları ve Adetleri

No	Para Miktarı ve Türü	Adedi	No	Para Miktarı ve Türü	Adedi
1	10 Kuruş	2	28	1040 Kuruş	1
2	20 Kuruş	2	29	1175 Kuruş	1
3	30 Kuruş	1	30	1200 Kuruş	4
4	35 Kuruş	1	31	1250 Kuruş	1
5	50 Kuruş	4	32	1420 Kuruş	1
6	100 Kuruş	6	33	1450 Kuruş	1
7	120 Kuruş	1	34	1500 Kuruş	7
8	150 Kuruş	1	35	2000 Kuruş	20
9	170 Kuruş	1	36	2400 Kuruş	1
10	200 Kuruş	4	37	2500 Kuruş	2
11	225 Kuruş	1	38	2750 Kuruş	1
12	230 Kuruş	1	39	3000 Kuruş	2
13	240 Kuruş	1	40	4500 Kuruş	1
14	270 Kuruş	1	41	5200 Kuruş	1
15	300 Kuruş	4	42	5930 Kuruş	1
16	330 Kuruş	1	43	6450 Kuruş	1
17	350 Kuruş	5	44	13500 Kuruş	1
18	400 Kuruş	2	45	22500 Kuruş	1
19	480 Kuruş	1	46	100000 Kuruş	1
20	500 Kuruş	28	47	8 Esedî Kuruş	1
21	600 Kuruş	4	48	12 Esedî Kuruş	1
22	610 Kuruş	1	49	25 Esedî Kuruş	11
23	730 Kuruş	1	50	50 Esedî Kuruş	1
24	850 Kuruş	1	51	80 Esedî Kuruş	1
25	870 Kuruş	1	52	100 Esedî Kuruş	1
26	900 Kuruş	2	53	500 Gümüş Mecidiye	1
27	1000 Kuruş	50	54	800 Gümüş Mecidiye	1
28	1030 Kuruş	1	55	120 Riyal	1

Vakfiyelerde muameleye verilmek istenilen paraların vadeleri bir yıllık olarak belirlenmiştir. Bununla paralel olarak görevlilere ödenen ücretler de yıllık olarak belirlenmiştir. Bu vakıflardan 144'ünde görevlilere verilecek yıllık ücret belirtilirken, 44'ünde ise gelir miktarı belirtilmeden elde edilen gelirin tamamının görevlilere verilmesi istenmiştir.

Söz edilen 188 para vakfının vakfiyeleri tescil edilirken 104'ü İmam-ı Azam'ın talebesi İmam Züfer'in görüşlerine göre tescil edilmiş, 84'ünde ise hiçbir hukukçunun görüşleri belirtilmeden tescil işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Dini ve Sosyal Kurumlara Göre Vakıfların Adet ve Yüzde Dağılımları

No	Dini ve Sosyal Kurum	Adedi	Yüzde
1	Cami	130	%69,15
2	Mescid	25	%13,30
3	Çeşme	15	%7,98
4	Avarız	8	%4,26
5	Medrese	4	%2,13
6	Tekke	3	%1,60
7	Kütüphane	2	%1,06
8	Mektep	1	%0,53
Toplam		188	100

Tablo 4'de de görüleceği üzere buldukları yerde halkın dinî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan cami, mescit, medrese, mektep, çeşme ve tekke gibi yerlerin görevlilerinin maaşlarını karşılamak, binaların tamir ve aydınlatılmasını sağlamak için kurulan 188 para vakfının 130'u (% 69,25) dini bir kurum olan camiler için kurulmuştur. Amasya'da camilerin görevlilerinin maaşlarının karşılanması için kurulan vakıflara örnek vermek gerekirse, Merzifon Kazası'nın Sarı Köyü'nden Dervişoğlu Halil Efendi İbni İbrahim'in 500 kuruş vakfı verilebilir. Halil Efendi vakfettiği bu paranın %15 muamele oranı ile kâra (ribha) verilmesini ve elde edilen gelirin tamamının köyündeki camide hatip olanlara verilmesini istemiştir¹⁰. Yine tablo 4'de görüldüğü gibi ikinci sırada bir diğer dini kurum olan mescit (25 adet, % 13,30) vakıfları yer alır. Mescit vakıflarına örnek olarak Hacı Ali Celi İbni Feyzullah'ın 50 esedî kuruş vakfını verebiliriz. Hacı Ali vakfettiği 50 esedî kuruşun % 15 hesabıyla kâra verilmesini ve elde edilen gelirin tamamının Darüsselam Mahallesi mescidinde imam olanlara ait olmasını istemiştir¹¹.

Amasya'da kurulan vakıflardan 15'i (% 7,98) ise beledi bir hizmet olan su hizmetlerinin yerine getirilmesi adına kurulmuştur. Hatuniye Mahallesi sakinlerinden Arpacı Kerimesi olarak bilinen Ayşe bint-i Hacı Mehmed'in 120 kuruş vakfı buna örnek olarak verilebilir. Ayşe Hatun 120 kuruşun irbah ve istirbah olunmasını ve elde edilen gelirin Alçak Köprü yakınında kendi yaptırdığı su dolabı ve iki adet çeşmenin gerektiğinde tamine harcanmasını istemiştir¹².

Amasya çevresinde kurulan 8 (% 4,26) vakıf ise bir sosyal yardımlaşma kurumu olan avarız vakıfları için kurulmuştur. Osmanlılar'da örfî vergilerden olan ve başlangıçta nadiren ve küçük miktarda toplanan "Avarız" vergisi artan ihtiyaçlarla orantılı olarak daha sık ve artan miktarlarda toplanır hale gelmesiyle bazı hayırseverler tarafından, kendi mahalleleri halkını avârız vergi yükünden kurtarmak için vakıflar kurmuşlardır (İşpirli, 1991, s. 109); (Çiftçi, 2006); (Kıvrım, 2019); (Ergenç, 1984); (Köç, 2021). Amasya'da avarız vakıflarına katkı için kurulan para vakıflarına örnek

¹⁰ Merzifon Şer'îye Sicili (MŞS) Defter 1 Sayfa 100.

¹¹ AŞS 25/ 79.

¹² VGMA, VD 605/ 177; AŞS 66/ 18.

olarak Darüselam Mahallesi'nden Ahmed bin Hüseyin'in 500 kuruş vakfını verebiliriz. Vakfiyesinde herhangi bir kâr oranı belirtmeden, elde edilen tüm gelirin kendisinden ve evlatlarından tekalis-i örfiyye ve şakka talep edilmemesi şartıyla mahallesinin avarız sandığına vakfetmiştir¹³.

Yine Tablo 4'te görüleceği gibi Amasya ve çevresinde kurulan vakıflardan beşi (% 2,66) ise bir eğitim kurumu olan medreseler için kurulmuştur. Örneğin, sabık Amasya Müftüsü Hacı Mahmud Efendi ibn-i Mehmed'in Sebükiddin Mahallesi'nde altı hücreli (odalı) olarak yaptırdığı medresenin müderrisine verilmesi için vakfettiği 100 kuruş vakfı bunlardan biridir. Mahmud Efendi vakfiyesinde ribh haddini belirtmese de "*hâsıl olan nemadan senede 15 kuruş medreseye müderris olanlara*" verilmesini istemesinden muamele oranının % 15 olduğu anlaşılmaktadır¹⁴.

Bir diğer dini kurum olan tekkeler için de Amasya ve çevresinde 3 (% 1,60) vakıf kurulmuştur. Bunlardan birisi Gümüşhacıköy'de Saray Mahallesi'nde Kadiriye Tarikatı halifelerinden Ahmed Raşit ibn-i Hacı Yahya tarafından kurulmuş olan 2.000 kuruşluk vakıftır. Vâkıf, 5 oda 1 ahır ve bir miktar havludan oluşan tekke binasıyla beraber 3 dükkân, ev, bağ, bahçe ve değirmenin kira gelirini de vakfetmiştir. Vakfettiği paranın % 15 kâr ile muamele görmesini ve dükkân kiralalarıyla birlikte tekkede çalışan görevlilerin ücretlerinin ödenmesini istemiştir. Görevlilere ve masraflara tahsis edilen ücretler ise şu şekildedir: Toplam yıllık gelirin 1/5'i müteveliye ödendikten sonra tekke şeyhine senede 360 kuruş, farrâşa senede 72 kuruş, hafıza 150 kuruş, cüzhana 120 kuruş, her yıl rebülevvel ayında Mevlid-i Şerif okutmak için 350 kuruş¹⁵. Tekkelere para vakfeden bir diğer vakıf da sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa'dır. Paşa, Kocacık Mahallesi'nde ikâmet etmiş olan cediti Nakşibendi şeyhlerinden Şirvanî Şeyh Hacı İsmail Seraceddin Efendi'nin kabri üzerine yaptırdığı türbeyle beraber cami, şadırvan ve 4 odalı bir tekke inşa ettirmiştir (Hüsameddin, 2007, s. 43-110-77-178). Tekkenin masraflarını ve görevlilerin ücretlerini karşılamak için 100.000 kuruşunu vakfetmiştir. Paranın ya %15 kâr ile muamele edilmesini ya da vakfa gelir getirici gayrimenkuller alınmasını istemiştir¹⁶. Tekkelerin ihtiyaçları için kurulan bir diğer vâkıf ise Mehmed Paşa Mahallesi'nden Hafız Mehmed Efendi'nin 500 kuruş vakfıdır. Mehmed Efendi %15 kâr ile işletilmesini belirttiği vakfının gelirinin Çubukçu Mahallesi'ndeki tekkede müderris olanlara ait olmasını istemiştir¹⁷.

Eğitim kurumlarının ihtiyaçları için kurulan vakıflardan biri (% 0,53) ise kütüphanelerin ihtiyaçları için kurulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz sabık Amasya Müftüsü Mahmud Efendi, 800 cilt kitapla beraber, 500 kuruşunu daha vakfetmiştir. Bununla birlikte kitapların yaptırdığı medresede muhafaza edilmesini ve vakfettiği 500 kuruşun % 15 kâr ile elde edilen gelirin kütüphaneci olanlara verilmesini istemiştir¹⁸.

Bir diğer eğitim kurumu olan mektep için de Amasya ve çevresinde bir (% 0,53) para vakfi kurulmuştur. Sofular Mahallesi sakinlerinden Hafız Ahmed Efendi Bin Nurullah 100 kuruşunun istirbah edilmesini ve gelirinin mahallesindeki sıbyan mektebinin bakım-onarımı için kullanılmasını istemiştir¹⁹.

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu 188 para vakfi kuruluş amaçlarına göre üç grupta incelenebilir:

¹³ AŞS 2/ 48.

¹⁴ VGMA, VD 579-396/ 176.

¹⁵ VGMA, VD 595/ 41; Gümüşhacıköy Şer'iye Sicili (GŞS) Defter 1 Sayfa 185.

¹⁶ VGMA, VD 587/3-1-47

¹⁷ VGMA, VD 599/ 52.

¹⁸ AŞS 74/ 74.

¹⁹ AŞS 70/ 218.

Birinci grup, daha önce yapılmış dini ve sosyal müesseselere yapılan vakıflardır. Bu gruptakiler de o köyden olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılabilir. Bunların her ikisi de sosyal ve dinî yapılarda görev yapan görevlilerin ücretlerini ve bu yapıların aydınlatılmasını, tamir ve onarımını karşılamak için kurulmuştur. Amasya ve çevresinde tespit ettiğimiz 188 para vakfının 126'sı (% 67,02) bu gruba dâhildir. Bunların da 16'sı kendi mahalle ya da köyleri dışında başka köy ya da mahalledeki hayır kurumları için vakıf kurmuşlardır (Bk. Ek-1).

İkinci grup ise İkinci grup ise yeni inşa edilen sosyal ve dinî kurumlara yapılan vakıflardır. Amasya'da kurulan 188 para vakfının 51'i (% 27,13) bu gruba dâhildir (Bk. Ek-2). Bu da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunların birincisi, hayırseverlerin kendi yaptırdıkları kurumları yaşatmak için meydana getirdikleri vakıflardır (23 adet). İkinci grup ise bir hayır sahibi veya köy ahalisi tarafından inşa edilen dinî ve sosyal kurumlara, bir başka hayır sahibi tarafından yapılan vakıflar oluşturur (29 adet).

Bahsedilen iki grubun dışında üçüncü grup ise daha önceden mescit olarak inşa edilmiş fakat zaman içerisinde bölge halkının ihtiyacına cevap veremediği için minber eklenerek cami haline getirilmiş olan yeni camilere yapılan vakıflardır. Amasya ve çevresinde tespit ettiğimiz 188 para vakfının 11'i (% 5,85) bu türdendir (Bk. Ek-3).

Sonuç

Amasya'da 1633-1914 yılları arasında 188 para vakfı kurulmuştur. Bu vakıflar cami, mescit gibi dinî, çeşme, medrese, mektep, kütüphane, tekke ve avarız sandığı gibi dini ve sosyal kurumların faaliyetlerini sürdürmeleri ve onların görevlilerinin maaşlarını karşılamak üzere tesis edilmiştir. Bu vakıflara toplamda 369.795 kuruş vakfedilmiştir ki bu miktar çok da büyük sayılmaz. Yine de bu miktarın 188 hayratın hizmetlerinde süreklilik sağladığı söylenebilir. Amasya'da kurulan bu para vakıflarının % 82,45'i dini hizmet alanında faaliyette bulunmuşlardır. Nitekim 188 vakfın 155'i camiler ve mescitler için kurulmuşlardır. Cami ve mescitler İslam'ın ilk yıllarından itibaren, ibadet edilen yerler olmanın yanı sıra hem öğrenim görülen hem de siyasal ve sosyal işlerin görüşüldüğü yerlerdir. Ayrıca örgün eğitim-öğretim imkânlarının kısıtlı kaldığı Osmanlı toplumunda birer kültürel etkileşim merkezi olarak gelişmişlerdir.

İnsan vücudu için hayati bir madde olması ve İslamiyet'in temizliğe verdiği önemden ötürü Osmanlı şehirlerinde hayırseverler tarafından çok sayıda çeşme ve pınar inşa ettirilmiştir. Amasya kurulan para vakıflarının 15'i ise bu çeşme ve pınarların, yani temizlik hizmetlerinin sürekliliği için kurulmuştur.

Amasya'da kurulan para vakıflarının 11'i ise avarız vakıfları ve tekkeler gibi sosyal yönü olan kurumların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Ayrıca 7 vakıf da eğitim amaçlı kurulmuş olup medrese, mektep ve kütüphane gibi kurumların bina ve hizmetlerinin devamlılığını amaçlamıştır.

Vakfedilen para kimi zaman 10 kuruş, kimi zaman 1.000 kuruş, kimi zaman da 100.000 kuruş gibi rakamlar olmuştur. Vakfedilen paranın miktarının az ya da çokluğuna bakılmaksızın toplumun her kesiminden hayırseverler, diledikleri miktarlarda cami, mescit, medrese, mektep, kütüphane gibi dini, sosyal ya da kültürel kurumların hizmetlerini sürdürebilmeleri için vakıflar kurmuşlardır.

Kurulan para vakıflarından kimlerin nakit olarak faydalandığı tespit edilememiştir. Ancak bu vakıflar sayesinde vakıf müesseselerinin devamlılığı sağlanırken bir yandan da toplumda oluşan nakit ihtiyacına yönelik pratik bir çözüm sunarak ihtiyaç sahiplerinin düşük oranlı kredi kullanarak müşkül duruma düşmeleri engellenmiştir. Böylece kuruldukları bölgelerde finansal bir güvenlik ortamı sağlayarak ekonomik canlılığın devamına da katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Kaynakça

Arşiv kaynakları

Amasya Şer'iyeye Sicilleri Defterleri (AŞS): 2, 3, 7, 13, 16, 17, 21, 25, 47, 48, 54, 61, 64, 66, 67, 69, 74, 76, 79, 81, 87.

Gümüşhacıköy Şer'iyeye Sicilleri Defterleri (GŞS): 1, 2.

Merzifon Şer'iyeye Sicili Defterleri (MŞS): 1,2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye Defteri*: 557, 578, 579, 582-2, 586, 587, 588, 589, 590, 591/5, 593, 594, 595, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 627,651, 698.

Kaynak eserler ve incelemeler

Akgündüz, A. (1996). *İslam Hukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Alkan, M. (2006, Ağustos). "Uşak Para Vakıfları (1890-1920)". *Belleten LXX/258*, s. 743-774.

Barkan, Ö. L., & Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953-(1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası.

Çağatay, N. (1971). Osmanlı İmparatorluğunda Faiz-Riba Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık. *Vakıflar Dergisi*, 39-66.

Çiftçi, C. (2006, Temmuz). "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29, s. 51-69.

Çizakça, M. (1995). Cash Waqfs of Bursa, 1553-1823 . *Journal of The Economic and Social of the Orient* 38/3 , 313-354.

Çizakça, M. (2000). *History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/ 1, 1-21.

Ergenç, Ö. (1984). "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV. İstanbul.

Halaçoğlu, Y. (1995). *XVI.- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.

Hilmi, Ö. (1977). *İthâh-ül Ahlah fî Ahkâmi'l Evkâf*. Ankara: Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Hüsameddin, H. (2007). *Amasya Tarihi, III. Cilt*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

İşpirli, M. (1991). Avâriz Vakıfları. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IV.

Kıvrım, İ. (2010). Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları. *History Studies* 2/ 3, s. 231-243.

- Kıvrım, İ. (2013, Ekim 24-26). Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Kurulan Vakıflar. *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri Sempozyumu I. Cilt*.
- Kıvrım, İ. (2016). Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913). *Vakıflar Dergisi*, 97-116.
- Kıvrım, İ. (2019). “Mahalle Avâız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntâb Örneği) . , *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi 2(2)*, s. 34-49.
- Kıvrım, İ. (2021). Osmanlı Dönemi Konya Vakıfları. *Konya Kitabı XVIII/ II*.
- Köç, A. (2018). XVI. Yüzyılda Silistre Sancağı'nda Para Vakıflarının Gelişimi . *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018* . Ankara.
- Köç, A. (2021). XIX. Yüzyıl Ortalarına Doğru Antalya Kaza Merkezinde Mahalleler ve Mahalle Avarız Vakıfları. *Antalya Kitabı IV Toprak, Su, Medeniyet: Antalya* (s. 35-45). içinde Konya: Palet Yayınları.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte Vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (/ 3*, s. 479-483.
- Köprülü, O. F. (1994). “Efendi” . İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi X.
- Kurt, İ. (1996). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Leeuwen, R. V. (2012). *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Mandaville, J. E. (1998). Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması. *Türkiye Günlüğü 51*, 129-144.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK.
- Pamuk, Ş. (2002). “Kuruş”. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXVI.
- Sahillioğlu, H. (1995). “Esedî”. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI.
- Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-i Türkî*. Ankara: Çağrı Yayınları.
- Sümer, F. (1998). "Ağa". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi I.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1*, 207-220.
- Tabakoğlu, A. (2005). Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi. *Cumhuriyet'in 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı*, s. 15-17.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK.

Ek 1: Daha önce inşa edilmiş cami, mescit, medrese, mektep ve tekkelere yapılan vakıflar.

No	VGMA Defter No / Sayfa	ASS MŞS. GŞS. Defter/ Sayfa No	Vakfın Adı	Mahalle/ Köy	Belge Tarihi Hicri/ Miladi	Vakfedilen Miktar	Muamele Oranı %	Vakfın Şartı ve Vazifelilere Verilen Yıllık Miktar ve Diğer Harcamalar					
								İmam-Hatip, Vaiz, Cüzhan	Mütevelli	Hane-i Avâz	Müdürlük/ Muallim	Bakım-Onanım ve Aydınlatma	Yemek
1	587/ 87		Mucteba Hanım	G.hacıköy/ Saray Mah	Muharrem 1292/ Şubat-Mart 1875	5200	%15	350			100	150	150
2	587/3-1/219		Civelekoğlu Seyyid Mehmed bin Mehmed	Ezinepazar/ Kerap Köyü	22 R. evvel 1295/ 26 Mart 1878	2000	%10	200					
3	588/ 125		Sürmelizade Mahmud Ağa İbni Mahmud	Merzifon/ Bulak Hacı Köyü	3 C. ahir 1304/ 27 Şubat 1887	600	%15	90					
4	589/ 143		Lafcioğlu Mehmed Ağa İbni Veliüddin	Amasya/ Yaylacık Köyü	9 Ramazan 1299/ 25 Temmuz 1882	800 (Mecidiye)	%15	120					
5	589/213		Çapanoğlu İsmail Efendi İbni Hasan bin Hüseyin	G.hacıköy/ Çay Köyü	25 Zilhicce 1297/ 28 Kasım 1880	350	%15	50					
6	589/ 254		Nebioğlu Süleyman Ağa i Mehmed Bin Nebi	Ezinepazar/ Oykur Köyü	6 Recep 1302/ 21 Nisan 1885	500 (Mecidiye)	%15	75					
7	590/71	MŞS 2/89	İsmail Ağa İbni Receb, Muslihittinoğlu Tahir	Merzifon/ Sadiye Mah.	1 C. ahir 1206/ 26 Ocak 1792	1000	%15	125					
8	594/ 96 596/122	GŞS 1/181, 189	Ahmed Bey İbni Hacı Bey	G.hacıköy/ Göçeri Köyü	15 R. ahir 1317/ 23 Ağustos 1899	2000	%15	200				100	
9	594/ 236		Dursun Efendi İbni Şaban	Geldiklan Çamurlu Köyü	10 Zilkade 1309/ 6 Haziran 1892	500	%15	75					
10	598/ 252		Huruszâde Hafız Mehmed Efendi İbni Mehmed	Mehmed Paşa	18 C. ahir 1324/ 9 Ağustos 1906	500	%15				75		
11	599/ 22		Tekkeliolu Recep Ağa İbni Hüseyin, Sari Alioğlu Süleyman Bin Halil, Tekkeliolu Osman Efendi İbni Ahmed, Köflezoğlu Hüseyin Efendi İbni Ahmed ve Receboğlu Hüseyin İbni Mehmed Ağalar	Havza/ Kal'a Köyü	29 Muh 1323/ 5 Nisan 1905	1200	%10	120					
12	599/ 243-600/ 164		Siyuhoğlu İbrahim Bin Abdullah, Çobanoğlu Arif Bin Mehmed ve Akmanoğlu Ahmed Efendi İbni Mustafa Nâhun	Vezirköprü/ Gömlekhisar Köyü	27 R. evvel 1320/ 4 Temmuz 1902	3000	%12	120				240	

13	600/ 2-3		Abdullah Bin Musa Bin İbrahim	Geldiklan/ Olakadı Köyü	22 R.evvel 1327/ 13 Nisan 1909	1000	Belirtilmemiş	Tümü						
14	600/ 88		Çavuşoğlu Seyyid Ali Ağa İbni Receb	Abdulgani Köyü	21 Receb 1328/ 29 Temmuz 1910	1000	Belirtilmemiş	Tümü						
15	600/ 125		Musa Bin Abdullah Bin Mehmed	Ayrancıoğlu Ağneyli Köyü	10 R.âhir 1329/ 10 Nisan 1911	1000	Belirtilmemiş	Tümü						
16	600/ 136		İmamoğlu Hasan Ağa Ve Bayrakdaroğlu Ömer Hulusi Ağa Ve Osman Kethüdaoğlu Ali Ağa Ve Göbaçoğlu Ali Osman Ağa	Havza/ Salariç Köyü	2 Muh. 1317/ 13 Mayıs 1899	1000	%12	120						
17	601/ 59		Nuh Oğlu Süleyman Ağa İbni Numan Ağa	Ladik/ Arslantaş	19 Şevval 1326/ 14 Kasım 1908	2000	%15	200					100	
18	601/ 142		Şahinoğlu Hafız Ahmed Efendi İbni Mehmed	Ezinepazar/ Kal'a Köyü	15 Sefer 1330/ 4 Şubat 1912	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü						
19	601/ 145		Tekkenişoğulları Hüseyin Çavuş Bin Hüseyin ve İbrahim Çavuş İbni Hüseyin	Havza/ Kerim Köyü	13 Zilkade 1325/ 18 Aralık 1907	1000	%10	100						
20	602/ 43		Umuroğlu Ahmed Bin Hüseyin	Geldiklan/ Köyceğiz Köyü	18 Receb 1318/ 11 Kasım 1908	1000	%15	150						
21	602/ 45		Hasan Efendi İbni Hasan	Vezirköprü/ Kuşcular Köyü	3 Sefer 1320 12 Mayıs 1902	1000	%12	99					21	
22	602/ 61		Hüseyin Efendi İbni el-Hac Osman	Vezirköprü/ İsyahyeri Köyü	17 Ram. 1308/ 26 Nisan 1891	1000	%10	100						
23	602/ 67	GSS 1/236	Solakoğlu Hüseyin Kethuda İbni Mustafa	G.hacıköy/ Bademli Köyü	19 Şevval 1315/ 13 Mart 1898	1500	%15	100				100	25	
24	602/ 102		Kalaycızâde Hasan Ağa İbni Mehmed	Vezirköprü/ Ortacami Köyü	26 Şevval 1313/ 10 Nisan 1896	300	%11	33						
25	602/ 123		Başbüyüköğlü Hasan Ağa Bin Feyzullah, Sarımustafaoğlu Mustafa Bin Mehmed, Bacaksızoğlu Basri Bin Abdullah, Molla Alioğlu Mahir Bin Hasan ve İmamoğlu Mehmed Bin Selim	Havza/ Elmacık Köyü	1 Zilhicce 1319 / 11 Mart 1902	1200	%12	144						
26	602/ 146		Kara Mehmedoğlu Salih Bin Mehmed	Vezirköprü/ Alanbaşı Köyü	5 Zilkade 1319/ 13 Şubat 1902	2000	%12	120					120	
27	602/ 193		Ahmed Ağa İbni Hasan	Havza/ Şeyhler Köyü	15 R.evvel 1328/ 27 Mart 1910	1000	%15	150						
28	603/ 115		Çıplakoğlu Yusuf Efendi İbni Ahmed BİN Hüseyin	Amasya/ Kozkinisa Köyü	24 C.evvel 1304/ 18 Şubat 1887	500	%15	75						

29	603/130	GSS 1/147	Teslimoğlu Ali Ağa İbni Ali	Gümüşhacıköy/ Keçi Köyü	9 Muh. 1318/ 9 Mayıs 1900	2000	%15	300										
30	603/165		Ali Bazoğlu Hüseyin Ağa İbni el-Hac Ahmed	Merzifon/ Han Köyü	29 R.evvel 1328/ 10 Nisan 1910	1000	%15	150										
31	603/203	GSS 2/ 43	Bayramoğlu Mehmed Kahya İbni Hasan	G.hacıköy/ Çetni Köyü	5 R.âhir 1320/ 12 Temmuz 1902	3000	%15	300							150			
32	603/226		Mehmed Bin el-Hac Ali	Hakala/ Alaydır Köyü	11 R.evvel 1320/ 18 Haziran 1902	1000	%15	150										
33	604/9-5		Semercizâde Hamza Efendi İbni Mehmed	Acem Ali	8 Safer 1330/ 28 Ocak 1912	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü										
34	604/ 82		Çerkes Mis Ağa Bin Zuğ	Ladik/ Kürtlü Köyü	3 C.evvel 1330/ 20 Nisan 1912	2000	%15	150	50						100			
35	605/ 75		Ömer Ağa İbni Mustafa	Amasya/ Muramul Köyü	4 R.âhir 1332/ 2 Mart 1914	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü										
36	605/ 154		Musluoğlu Ahmed İbni Abdullah Bin Hasan	Ezinepazar/ Mehmedler Köyü	18 Zilkade 1322/ 24 Ocak 1905	500	%15	Tümü										
37	606/ 31		Deli Ahmed Oğlu Mustafa Bin el-Hac Osman	Ladik/ Deli Ahmed Oğlu Köyü	9 Muh 1327/ 31 Ocak 1909	2000	%15	200							100			
38	606/ 115		el-Hac Hüseyin Efendi İbni Lütfullah	Vezirköprü/ Esne Köyü	27 Zilhicce 1329/ 19 Aralık 1911	1000	%15	120	30									
39	606/ 140		Ömer Efendi İbni el-Hac Ali Efendi	Havza/ Hurdaz Köyü	25 Muh. 1330/ 15 Ocak 1912	1000	%15	120	30									
40	606/ 144		Gazi Oğlu Hamdi Efendi i Dursun	Ezinepazar/ Halifeli	8 R.evvel 1330/ 26 Şubat 1912	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü										
41	606/ 145		Güvez Oğlu Vecihi Efendi İbni Said Ağa	Ladik/ Mutemed Köyü	13 Receb 1330/ 28 Haziran 1912	2000	%15	50	100						150			
42	606/ 169		Çolakoğlu Veli Bin Ali Bin Yusuf	Amasya/ İmerd Köyü	26 C.âhir 1330/ 12 Haziran 1912	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü										
43	606/ 181		Bacaksız Oğlu Receb Ağa İbni Mehmed	Havza/ Belhi Köyü	4 Receb 1330/ 19 Haziran 1912	1000	%15	120	30									
44	606/ 207		Muhyiddin Efendi İbni Ali Efendi	Mehmed Paşa	27 Receb 1330/ 12 Temmuz 1912	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü										
45	606/ 241		Cin Süleymanoğlu el-Hac Mustafa Efendi İbni Abdullah	Ladik/ Aktaş Köyü	27 Zilhicce 1329/ 19 Aralık 1911	2000	%15	150	50						100			
46	606/ 242		Mustafa İbni Osman Ağa	Ladik/ Kıranboğaz Köyü	15 C.âhir 1330/ 1 Haziran 1912	2000	%15	150	50						100			

47	607/125		İmamoğlu Abdurrahman Efendi İbni Abdurrahman	Akdağ/ Karakilise Köyü	6 C.evvel 1332/ 2 Nisan 1914	1000	Yürürlükteki Oran	Tümü					
48	698/ 1-23		Ali Ağa Bin Bekir	Ladik/ Cüce Köyü	4 Zilhicce 1331/ 4 Kasım 1913	2000	%15	150	50			100	
49	608/ 1-32		Mehmed Ağa İbni Hızır	Vezirköprü/ Çorakdaş Köyü	5 C.evvel 1330/ 22 Nisan 1912	1000	%15	120	30				
50	651/ 215		Polatzâde Ahmed	Amasya	Belirtilmemiş	200	%15					30	
51		AŞS 2/ 48	Ahmed Bin Hüseyin	Darüsselam	C.ahir 1043 / Aralık 1633	500	Belirtilmemiş			Tümü			
52		AŞS 2/ 64	Aişe Hatun Binti Mustafa	Devehane Mah.	Şaban 1043/ Şubat 1634	10	Belirtilmemiş	Tümü					
53		AŞS 3/ 93	Hacı Mehmed	Eslam Mahallesi	Ramazân 1044/ Şubat 1635	1000	Belirtilmemiş			Tümü			
54		AŞS. 7/ 34	Nisa Binti Abdullah	Pirinçi Mahallesi	Muharrem 1059/ Ocak 1649	12 Esendi Kuruş	%20	Belirsiz		Belirsiz			
55		AŞS 7/ 50	Debbağ Hacı Mehmed	Saray Mahallesi	C.evvel 1059 / Mayıs-Haziran 1649	4500	Belirtilmemiş	Belirsiz		Belirsiz			
56		AŞS 7/ 62	Ali Koca	Sebükiddin	Muharrem 1060/ Ocak-Şubat 1650	8 Esendi Kuruş	Belirtilmemiş			Tümü			
57		AŞS 9/ 11	Boyacı Sefer Veled-i Sülki?	Gümüşlüzade Mahallesi	Sefer 1062/ Ocak 1652	80 Esendi Kuruş	Belirtilmemiş					Tümü	
58		AŞS 13/ 4	el-Hac İbrahim Bin Rıdvan	Ahi Sadettin Mahallesi	Ramazân 1070/ Mayıs-Haziran 1660	1000	Belirtilmemiş	Tümü					
59		AŞS 16/4	el-Hac İbrahim Bin Ömer Dede	Ahi Sadettin Mahallesi	C.evvel 1076/ Kasım 1665	100 Esendi Kuruş	%15				Tümü		
60		AŞS 16/ 54	Mehmed Bey	Mehmed Paşa	Muharrem 1078/ Temmuz 1667	120 Riyal	Belirtilmemiş	24		500	300		
61		AŞS 17/ 25	Aişe Hatun Binti Mehmed Ağa	Eski Kethüda	19 Zilhicce 1083/ 7 Nisan 1673	25 Esendi Kuruş	%15	Tümü					
62		AŞS 25/57	el-Hac Mehmed	Sebükiddin	14 Safer 1118/ 28 Mayıs 1706	35	Belirtilmemiş	Tümü					
63		AŞS 25/62	el-Hac Mehmed Bin Hasan	Ziyare Köyü	10 R.âhir 1118/ 22 Temmuz 1706	50	%15	75					
64		AŞS 25/ 79	el-Hac Ali Celi İbni Fazlı	Darüsselam	15 Receb 1118/ 23 Ekim 1706	50 Esendi Kuruş	%15	75					
65		AŞS 43/ 115	el-Hac Piri	Mehmed Paşa	Şaban 1198 Haziran 1784	1000	%15						Tümü

66		AŞS 51/ 48	Koloracı Hacı Hüseyin	Şeyh Kırık	15 Muharrem 1177/ 26 Temmuz 1763	20	Belirtil memiş			Yarısı		Yarısı	
67		AŞS 64/ 80	Hevace Kızı Rabia	Kılıççı	9 Muh. 1203/ 10 Ekim 1788	100	Belirtil memiş					Tümü	
68		AŞS 67/ 133	El-Hac İbrahim Bin Halil	Fethiye	Belirtilmemiş	200	%15		Artan			Tümü	
69		AŞS 70/21 8	Hafız Ahmed Efendi İbni Nurullah	Sofular	H 1232/ M. 1817	100	Belirtil memiş				Tümü		
70		AŞS 87/ 74	Ali Efendi İbni Receb	Mehmed Paşa	17 Receb 1275 / 20 Şubat 1859	300	%15		8		37		
71		GŞS 2/ 11	Balcıoğlu Mehmed Kahya İbni Ömer	G.hacıköy/ Alakes Köyü	3 Zilkade 1319 11 Şubat 1902	2000	%15	200	50			50	
72	591- 5/131		Mehmed Efendi bin el- Hâcc İsmail	Lâdik	11 C. Ahir 1298/ 11 Mayıs 1881	1500	%10	60				90	
73	586/ 70	MŞS 1/ 105	Ali Osman Ağa İbni Mustafa	Merzifon/ Karatapa Köyü	12 Muh. 1304/ 11 Ekim 1886	1000	%15	150					
74		MŞS 1/ 95	Hacı Hasan Mahallesi Mescidine Mevkuf Nukûd	Merzifon/ Hacı Hasan Mah.	5 Şaban 1303 9 Mayıs 1886	1000	%15					Tümü	
75		MŞS 1/ 107	Dervişoğlu Halil Efendi İbni İbrahim	Merzifon/ Sanı Köyü	29 Muh./1304 28 Ekim 1886	500	%15	75					
76		MŞS 1/ 136	Pabuççuoğlu Hacı Süleyman Ağa İbn Mustafa	Merzifon/ Harmanlar Mah.	4 Şaban 1304/ 28 Nisan 1887	1000	%15	150					
77	601/ 134		İbrahim Bey Bin Mustafa	Mecitözü/ Çorak Köyü	5 Receb 1319/ 18 Ekim 1901	1500	%15	165				60	
78	607/18 8		Piroğlu Hacı Halil İbni Ali	Mecitözü/ Kalacak	27 Receb 1327/ 14 Ağustos 1909	2000	Belirtil memiş	Tümü					
79	602/ 84		Merzifonluoğlu Osman İbni Hızır	Mecitözü/ Kazıklıkaya Köyü	6 Muh. 1322/ 23 Mart 1904	1000	%15	100				50	
80	604/ 262		Mahmud Ağa İbni Kelemet	Mecitözü/ Sultan Köyü	25 Zilkade 1321/ 12 Şubat 1904	2000	%10	100				100	
81	605/ 118		Tiryakioğlu Hasan Ağa İbni Ebubekir İbni Ali	Mecitözü/ Kazıklıkaya Köyü	17 Muh. 1332/ 16 Aralık 1913	1500	%15	27	138			60	
82	597/ 65		İsmail Ağa İbni Ali	Mecitözü/ Kuşsarayı Köyü	11 R.evvel 1320/ 18 Haziran 1902	1000	%10	100					
83		AŞS 47/50	Rüstem Yörgüç Paşa Cami Aydınlatma ve Diğer İhtiyaçlarına Mevkûf Nukûd	G.hacıköy	Mart-Ocak 1854 Mart- K.Sani 1269	13500	%15					Tümü	
84		AŞS 47/50	Irgad Mahallesi Mescidi ve Çeşmesine Mevkûf Nukûd	G.hacıköy	Mart-Ocak 1854 Mart- K.Sani 1269	22500	%15					3.375	

85	AŞS 47/50	Şencar Mahallesi Camine Mevkûf Nukûd	G.hacköy	Mart-Ocak 1854 Mart- K.Sani 1269	6450	%15					970	
86	AŞS 76/ 44	Tahta Pınar Mescidi Tamine Fatıma Hatunun Vakf Ettiği Nukud	Bayezid Paşa	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	270	%15					40	
87	AŞS 76/ 44	Mucukoğlu, Arap Hevace, Hacı Ahmedoğlu, Kara Süleymanoğlu ve Akpinarlara Mevkûf Nukûd	Bayezid Paşa	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1450	%15					217	
88	AŞS 76/ 44	Sofizade Mahallesinde 4 Adet Çeşmeye Mevkûf Nukûd	Sofizâde	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1175	%15					176	
89	AŞS 76/ 45	Akdağlı Çeşmesine Mevkûf Nukûd	Bayezid Paşa	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	200	%15					300	
90	AŞS 76/ 49	Yakutiye Mahallesi Avârızına Mevkûf Nukûd	Yakutiye	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	600	%15			90			
91	AŞS 76/ 54	Şekerci Pınarına Mevkûf Nukûd	Amasya/ Ziyare Köyü	Mart-Ocak 1838-1839 Mart-K.Sani 1252-1253	2000	%15					300	
92	AŞS 76/ 54	Beyce Pınarına Mevkûf Nukûd	Amasya/ Ziyare Köyü	Mart-Ocak 1838-1839 Mart-K.Sani 1252-1253	1000	%15					150	
93	AŞS 76/ 54	Bende Suyuna Bağlı Çeşmelere Mevkuf Nukud	Merzifon	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	730	%15					110	
94	AŞS 76/ 60	Pazar-ı Sufia Camine Mevkûf Nukûd	Pazar-ı Sufia	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	2400	%15					360	
95	AŞS 76/ 64	Kal'a-i Balâ Pınarından Fazla Akan Suyu Göklün? Mevk'inde Yapılan Çeşmeye Mevkûf Nukûd	Belirtilmemiş	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	900	%15					135	
96	AŞS 76/65	Mahalle Avarızına Mevkûf Nukûd	Gökmedrese	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	900	%15			135			
97	AŞS 76/65	Mahalle Çeşme ve Mektebine	Gökmedrese	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	350	%15					52	
98	AŞS 76/65	Mahalle Sebine Mevkûf Nukûd	Gökmedrese	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	225	%15					33	
99	AŞS 76/65	Mahalle Mescidi Aydınlatmasına Mevkûf Nukûd	Gökmedrese	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	100	%15					15	

100	AŞS 76/65	Sabah Namazı Yasin-i Şerif Tilavetine Mevkûf Nukûd	Gökmedrese	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	400	%15	60						
101	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami İmamına Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1250	%15	187						
102	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Balmumuna Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	900	%15						135	
103	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Bakım-Onarımına Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	200	%15						35	
104	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Zeytinyağına Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	170	%15						25	
105	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Müezzinine Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	230	%15	35						
106	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Meşihatine Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	240	%15	36						
107	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Çeşmesine Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	480	%15						62	
108	AŞS 76/66	el-Hac Halil Cami Sebil Karına Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1420	%15						213	
109	AŞS 76/66	Mahalle Avârızına Mevkûf Nukûd	Şamice	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1040	%15			156				
110	AŞS 76/66	Mahalle Mescit ve Avârızına Mevkûf Nukûd	Receb	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	330	%15	25	25					
111	AŞS 76/69	Manasta Pınarına Mevkûf Nukûd	Amasya/ Ziyare Köyü	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	600	%15						90	
112	AŞS 76/77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Hitabetine Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	100	%15	15						
113	AŞS 76/77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Müezzişine Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	300	%15	45						
114	AŞS 76/77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Meşihatine Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	50	%15	7,5						
115	AŞS 76/77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Muallimine Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	150	%15						22,5	

116		AŞS 76/ 77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Balmumuna Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	850	%15					122,5	
117		AŞS 76/ 77	Sâbık Hazine-i Amire Defterdarı Mahmud Bey Cami Bakım- Onarımına Mevkûf Nukûd	Amasya/ Yeniceköy	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	2000	%15					300	
118		AŞS 76/ 77	Bostancıoğlu Pınarına Mevkûf Nukûd	Amasya/ Zana Köyü	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	800	%15					120	
119		AŞS 76/ 81	Fethiye Camine Mevkûf Nukûd	Fethiye	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	2750	%15					412	
120		AŞS 76/ 83	Zara Köyü Camine Mevkûf Nukûd	Geldiklan/ Zara Köyü	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	870	%15					130	
121		AŞS 79/ 20	Hasan Ağa'nın Arâsta Caminde Tedrise Mevkûf Nukûd	Merzifon	Mart-Ocak 1836-1842 Mart-K.Sani 1251-1258	100	%15				15		
122		AŞS 76/ 58	Hacı Mustafa Mustafa	Merzifon/ Surcu Mah.	Mart-Ocak 1837-1839 Mart-K.Sani 1251-1253	150	%15					22,5	
123		AŞS 81/ 6	Yeni Cami'ye Mevkûf Nukûd	Amasya?	Mart-Ocak 1846-1847 Mart-K.Sani 1262-1263	İki Seneli k Geliri 300 Kuruş	Belirtil memiş					Tümü	
124		AŞS 47/50	Şencar Mahallesi Camine Mevkûf Nukûd	G.hacıköy	Mart-Ocak 1854 Mart- K.Sani 1269	6450	%15					Tümü	
125		AŞS 76/ 44	Tahta Pınar Mescidi Tamine Fatıma Hatunun Vakf Ettiği Nukud	Bayezid Paşa	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	270	%15					40	
126		AŞS 76/ 44	Şamice Mahallesi Mescidine Mevkuf Nukud	Şamice Mahallesi	Mart-Ocak 1839 Mart- K.Sani 1253	1450	%15					217	

Erken Çocukluk Döneminde Doğa Farkındalığı

Nature Awareness in Early Childhood

Meryem Hayır Kanat*; Ümmühan Yeşil Dağlı**; Seyha Dalfidan***

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu Yazar:
Corresponding author:

* Yıldız Teknik Üniversitesi
meryemhayir@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3190-3144

** Yıldız Teknik Üniversitesi
ummuhan.yesil@gmail.com

ORCID: 0009-0003-6295-9647

*** Yıldız Teknik Üniversitesi
seyhadalfidan@hotmail.com

ORCID: 0009-0008-1544-1032

Başvuru / Submitted:

29 Ağustos 2023

Kabul / Accepted :

28 Kasım 2023

DOI: 10.20860/ijoses.1351524

Atıf / Citation:

Kanat, M. H; Dağlı, Ü. Y; Dalfidan, S. "Erken Çocukluk Döneminde Doğa Farkındalığı". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(2023): 22-38.

Benzerlik / Similarity: %24

Öz

Erken çocukluk (0-72 ay) döneminde çocuğun gelişimi hızlıdır ve bu dönemde çocuğun ileriki yaşamı için gerekli olan pek çok becerinin ve kazanımlarının temeli atılır. Bu dönem, çocukların doğa sevgisi ve doğa bilincinin kazandırılması açısından da önemli bir dönemdir. Erken yaşlarda doğa ile etkileşim; çocuğun sağlıklı gelişiminin yanı sıra doğaya karşı farkındalık, bağlılık ve ekolojik sorumluluğunun gelişmesi açısından olumlu sonuçlara yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı, okul öncesi çocuklarının doğayı nasıl algıladıklarını belirlemektir. Araştırmanın örneklemini okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden 23 çocuk oluşturmaktadır. Araştırmada veri setini çocuklar tarafından çizilen doğa resimleri ve öğretmen tarafından çocuklara uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formları oluşturmaktadır. Veri analizinin ilk aşamasında, görüşme verileri ve çocukların çizdikleri resimler, nicel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. İkinci aşamada çocukların açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ve çizdikleri resimlerden kodlar oluşturulmuş ve kodlar anlamlarına göre gruplandırılarak temalar oluşturulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre çocuklar için doğa, hayvanların ve bitkilerin bulunduğu, insan yaşamının dışında, uzakta bir ortamdır. Doğadaki temel ilişkiler hakkında daha çok nesne odaklı bir doğa anlayışına sahiptirler. Bu bağlamda sınıf ve okul dışı doğa etkinliklerinin okul öncesi öğretim programının içeriğine dâhil edilmesi ve doğanın çocuk için bu deneyimler yoluyla bir öğrenme ve yaşam alanı haline dönüştürülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi dönem, doğa algısı, doğa etkinliği, söz çizgi ilişkisi.

Abstract

Early childhood, between the ages of 0-6 (0-72 months), is a period during which a child's development is rapid, and they are ready to learn many things. This period has a significant impact on the child's later life and is also a critical time for instilling a love for nature and environmental awareness. Interacting with nature at an early age leads to positive outcomes, not only for the child's healthy development but also for fostering awareness, connection, and ecological responsibility towards nature. The purpose of this study is to determine how preschool children perceive nature. The sample of the research consists of 23 children attending preschool educational institutions. The data collected from the sample group were subjected to content analysis to reach the research findings. The data set in the study consists of nature drawings by children and semi-structured interview forms administered by teachers to children. Interview data and children's drawings were analyzed using content analysis, a quantitative data analysis method. In the second stage, codes were created from the open-ended responses to the children's questions and the drawings they made. These codes were then grouped and organized into themes based on their meanings. According to the findings obtained from the research, for children, nature is an environment separate from human life, distant, where animals and plants exist. They possess a more object-centered understanding of nature, focusing on basic relationships in nature. In this context, it is recommended to incorporate outdoor nature activities into the preschool curriculum and transform nature into a learning and living space for the child through these experiences.

Keywords: preschool period, nature perception, nature activity, word line relationship.

Giriş

Erken çocukluk dönemi, çocukların temel kavramları ve bilimsel süreç becerilerini kazandıkları deneyimlerle dolu bir dönemdir. Çocukların bu dönemde yaşadıkları deneyimler, bilginin yapı taşları olarak nitelendirilen kavramların kazanılması için uygun ortam oluşturur (Kıldan & Pektaş, 2009). Bu dönemde, gelişimsel özellikleri nedeniyle oldukça meraklı olan çocuklar onları çevreleyen dünya hakkında sorular sorarak ve araştırmalar yaparak çevreyi keşfetmeye çalışırlar. Çocukların bu özellikleri, çevre ile ilgili yeterli bilgi edinebilmelerine, olumlu tutum ve davranış geliştirebilmelerine temel oluşturur (Yaşar, İnal, Kaya, & Uyanık, 2012). Bu yaş dönemlerinde, temel alışkanlıkların ve becerilerin yanı sıra çocuklara çevre bilincinin kazandırılması da büyük önem taşır. Yapılan araştırmalar, çevre sorunlarından en fazla etkilenen grubun çocuklar olduğunu göstermiştir (Taşkın & Şahin, 2008; Gülay & Öznacar, Okul Öncesi Dönem Çocukları için Çevre Eğitimi Etkinlikleri, 2010; Özsoy, 2012; Ayvacı, Bülbül, & Bebek, 2021). Oysa temiz ve sağlıklı bir dünyada yaşamak, çocukların temel hak ve gereksinimidir. Çocukların tüm gelişim alanlarında sağlıklı adımlar atarak büyümeleri ve öğrenmeleri için ekolojik dengeye sahip sağlıklı bir çevrede yaşamaları gerekir. Çocuklara çevre bilinci kazandırılması ise okulöncesi dönemden itibaren sistemli ve planlı doğa/kamp eğitimleri vermek ve tabiatı fark etmeleriyle olanaklıdır (Taner, 2019). Çocuklar en erken yaşlardan başlayarak görebildiği, dokunabildiği, duyabildiği dolayısıyla duyularını kullanabildiği, merak ettiği, gözlemleyebildiği ve test edebildiği bir ortamda, çok daha hızlı ve aktif bir öğrenme gerçekleştirebilir (Erentay & Erdogan, 2017). Sınıf dışındaki ortamlar bu anlamda öğrenme için büyük fırsatlar sunmaktadır. Froebel ve diğ. (1979)'a göre ilk yaşlardan itibaren çocuk ile doğa arasında ilişki kurulmalıdır; çünkü bu çocuğun bedeni, zihni ve ahlaki gelişimi için gereklidir (aktaran; Akyüz, 2019). Dolayısıyla doğa etkinlikleri yoluyla farkındalık ve sevgi geliştirilerek doğa bilincinin temeli oluşturulacak aynı zamanda çocuğun fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimi desteklenmelidir. Doğa etkinlikleri, çocukların günlük hayatta gerçekleşen bulutlanma, şimşek, yağmur, rüzgâr, bitkilerin gelişim özellikleri, hayvanların tür ve karakteristikleri gibi doğa fenomenlerini anlaması ve öğrenmesi için yapılan eğitsel çalışmalardır. Bu etkinlik ve gözlemler sayesinde çocuklar günlük yaşamda gerçekleşen olayları, geceyi, gündüzü, güneş ve ay ile mevsimleri, doğadaki hareketleri, neden ve sonuçları ile öğrenir ve böylece olaylar arasındaki bağları daha kolay kavrar (Taner, 2019). Oysa günümüzde çocuklar daha çok kapalı mekânlara çekilmektedir. Migliarese (2008), tarafından “kapalı mekân çocukları” ya da “dijital yerliler” olarak adlandırılan bu çocuklar, doğadan ve doğal bilinçten uzak bir şekilde yaşamaktadırlar. Doğa bilinci, çocuğun yaşam çevresinde bulunan doğal öge ve mekân kullanımıyla kazandırılmalıdır (Budianto & Thorsch, 2002; Migliarese, 2008; Köşker, 2019; Mol, 2019; Temiz & Karaarslan Semiz, 2018). Günümüzde ele alındığı biçimiyle doğa eğitiminin okulda öğretilmesi düşüncesi, yaşamın içinde bir uygulamayı içermediğinden yetersiz kalmaktadır (Çukur & Özgüner, 2008). Sınıfa hapsolmuş, doğanın kendisi yerine görüntüleri üzerinden nesne odaklı, deneyime dayanmayan öğretim etkinlikleri ile ekolojik bilinci hedefleyen bir eğitim gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir.

Okul öncesi dönemde çocuklar genellikle fen alanının Biyoloji kısmına yönelir, öğrenme tercihlerini Biyoloji veya Jeoloji içerikli konular lehinde kullanır; doğal olan her şeye odaklanırlar (Taner, 2019). Bu tercih aslında çocuğun gelişim sürecinde kaçınılmaz bir basamağın kullanılma sırasındadır. Çünkü bir kuş yuvasında yumurtaları görmek, bir balığın sudaki hareketlerini ve farklı

böceklerin davranışlarını incelemek, arı veya karıncaların kollektif yaşamlarını gözlemlemek, çiçeklerin renkleri, kokuları, ağaç dallarından yapılan objeleri kullanmak, hatta toprağı-kumu kazmak, suyla oynamak bile çocuklar açısından doyumsuz saatler geçirebilecekleri etkinliklerdir (Taner, 2019).

Okul öncesi eğitim programı incelendiğinde ise çevre eğitime yönelik amaç, kazanım, kavram ve belirli gün ve haftaların az sayıda yer aldığı, çevre eğitimi ile ilişkili olan bölümlerin öz bakım becerileri alanında olduğu tespit edilmiştir (Gulay & Ekici, 2010; MEB, 2013; Yalçın & Demir, 2014). Doğrudan doğa deneyimlerine yönelik bir kazanım ise tespit edilmemiştir (MEB, 2013). Bu bağlamda okulöncesi eğitim programının doğa algısını biçimlendirme, doğal ilişkiler ve süreçlere yönelik farkındalık ve duyarlılıkları geliştirebilme bakımından yetersiz olduğu söylenebilir. Oysa ki erken yaşlarda doğa ile etkileşimin sağlanması, bireylerin doğaya karşı farkındalık, bağlılık ve sevgi geliştirmeleri, ekolojik sorumluluğun gelişmesi açısından olumlu sonuçlara yol açmaktadır (Ballantyne & Packer, 2002; Chawla, 2006; Civelek & Özyılmaz Akamca, 2017; Guzelyurt & Özkan, 2018; Keliher, 1997; Louv, 2010; Mitchell, Tippins, Kim, Perkins, & Rudolph, 2016).

Okul öncesi dönemde çocukların çevre eğitimi alabilmelerine yönelik pek çok strateji ve yapılabilecek pek çok etkinlik bulunmaktadır (Gulay & Öznacar, 2010). Açık hava sınıfları oluşturarak çocukların doğal unsurlarla etkileşime girebileceği oyun alanları oluşturulabilir ya da çocukların farklı ekosistemleri, bitkileri ve hayvanları keşfetme fırsatları bulabileceği doğa yürüyüşleri ve geziler planlanabilir (Änggård, 2010; Ernst, 2014). Duyusal algıyı artıracak ve bilişsel gelişime katkı sağlayacak yaprak sürtme, taş boyama veya kuş şarkılarını dinleme gibi duyuşsal etkinliklerin eğitime entegre edilmesi ile duyuşsal deneyimlerin artırılması sağlanabilir (McCormick, 2022; Philip, 2022; Yıldırım & Akamca, 2017). Erken çocukluk evresinde doğa eğitimi verilmesinde kullanılan bir diğere strateji çocukları yapraklar, çiçekler ve sopalara gibi doğal malzemeler kullanarak sanat oluşturmaya teşvik eden doğa temelli sanat stratejisidir. Bununla çocukların yaratıcılığı teşvik edilir ve çocukların çevreleriyle bağ kurmasına yardımcı olur (Arabacı & Gök, 2021; Flowers, Carrollb, Green, & Larson, 2015; Temiz & Karaarslan Semiz, 2018; Wei , 2020). Eğitimin her aşamasında önemli olmak ile birlikte erken çocukluk döneminde henüz okuma yazma kazanımı olmayan çocuklar için hikâye anlatma ve rol yapma stratejisi ile öğrenmek daha önemlidir. Doğadan esinlenen hikâyeleri ve rol yapma etkinliklerini kullanarak çocukların hayal gücünü harekete geçirip onlara ekosistemler, hayvanlar ve çevre hakkında bilgiler öğretmek doğa eğitimi kapsamındadır (Laely, Madyawati, Hermahayu, Rizki, & Chomisah, 2023; Shih, 2020; Wee, Kim, Chung, & Kim, 2022; Yunker, Orion, & Lernau, 2011). Tohum ekmeyi, böcek davranışlarını gözlemlemeyi ve su döngüsünü keşfetmeyi içeren yaşa uygun bilim deneyleri ve projeleri hazırlamak ve sunmak doğa eğitiminde “bilimsel keşifler” yapmayı sağlar ve çocuklar için çok önemli kazanımlar sunar (Lyon, 1998; Vodopivec, 2010).

Erken çocukluk döneminde doğa algısını belirlemek değerlidir. Çünkü bireyin okul öncesi dönemde doğa ile kurmuş olduğu etkileşim onun sağlıklı gelişimi yanı sıra ileride ekolojik bilinci gelişmiş bireyler olmasını sağlar (Köşker, 2019). Çocukların algılarını belirlemek amacı ile resim yaptırılabilir, hikâyeler anlatılabilir, oyun hamurları ile objeler oluşturmaları istenebilir. Çocukların algıladıkları çevre daha çok doğal unsurlardan oluşan çevredir (Düzenli & Deniz, 2019; Öztürk &

Bayrak, 2017; Eskidemir , Tutkun Yaşar, & Yıldıldırım, 2023). Bu bağlamda çocukların günlük aktivitelerini daha çok doğa ortamlarında yapmalarını sağlamak gerekir.

Bu araştırmanın amacı okul öncesi yaş grubunda bulunan ve anaokuluna devam eden çocukların doğa algılarını belirlemektir. Henüz okuma yazma becerileri olmayan bu çocuklar duygu ve düşüncelerini çizerek ya da konuşarak ifade edebilirler. Bu nedenle çocukların doğa algılarını ortaya koyabilmek için resim çizmek gibi doğa temelli sanatsal bir etkinlik ve rol yapma ve hikâye anlatma gibi sözlü etkinlik stratejileri kullanılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma deseni

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve çocuklar tarafından çizilen doğa resimleri ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, görüşme esnasında araştırmacıya standartlaştırılmış sorular sormanın yanı sıra, görüşmenin akışına göre katılımcının görüşlerini netleştirmeye ve derinleştirmeye katkı sağlayacak yeni sorular sormasına olanak sunar (Creswell, 2016). Bu görüşme türünde derinlemesine bilgi elde etmek mümkün olur.

Evren-Örneklem

Araştırmanın örneklemini İstanbul ili Fatih ilçesinde yer alan bir devlet ilkokulunun bünyesinde bulunan ana sınıfına devam eden 5-6 yaş grubundan, üç farklı şubenin 22 öğrencisi oluşturmaktadır. Bunların 11'i kız, 11'i erkek öğrencidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla ilk aşamada çocuklardan araştırmacı tarafından verilen kâğıtlara (A4) “doğa” resimleri çizmeleri istenmiştir. Böylece görüşme sorularının, çocukların doğa resimlerine etki etmemesi amaçlanmıştır. Çizimlerde renkli boya kalemleri ve kurşun kalem kullanılmıştır. Daha sonra açık uçlu yedi (7) sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile çocukların duygu ve düşüncelerini anlatmaları istenmiş, anlatımlar okulöncesi öğretmeni olan 2 numaralı araştırmacı tarafından kayıt altına alınmıştır. Doğa; insan eylemlerinin müdahalesi dışında, kendi yasaları doğrultusunda sürekli gelişen, değişim halinde olan, kendini yaratan ve dönüştüren bir güçtür. Canlı ve cansız varlıkların hepsini kapsamaktadır (Türkdoğan, 2017). Bu bağlamda görüşme formunda çocuklara yöneltilen sorular;

1. Doğa nedir?”
2. Doğa denilince senin aklına ne geliyor?
3. Doğada neler vardır?
4. Toprak, Güneş, Su ve Hava olmazsa ne olur?
5. Doğada en çok neyi seversin?
6. Şimdi doğada olsaydın ne yapmak isterdin?
7. Doğayı korumak için neler yapabiliriz?

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi; elde edilen metin dosyaları, görsel materyaller, ses ve görüntü dosyaları vb. üzerinde araştırma içeriğini keşfetmeyi amaçlayan bir nitel analiz yöntemidir. İlk etapta araştırmacı dosya içerisindeki sözcükleri, anlamlarını, neyi ifade etmek istediğini belirleyerek kodlar elde eder. Objektif şekilde elde ettiği kodları anlamlarına göre tasnif ederek temaları oluşturur. Daha sonra elde edilen kodlar ve temalar frekans ve oranlara göre tablolar oluşturulur (Berg, & Lune, 2015, s. 380-414).

İlk olarak araştırmanın veri setini oluşturan görüşme verileri ve çocukların çizdikleri resimler analiz edilmek üzere toplanmıştır. İkinci aşamada açık uçlu sorulara verilen cevaplar ve resim nesnelere nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine tabi tutulmuş ve kodlar oluşturulmuştur. Analizler için program kullanılmayıp manuel kodlama yapıldığı için elde edilen kodlar Microsoft Excel programına aktarılmış kodlar soyut ve somut olarak tasnif edilmiş ve anlamlarına göre gruplandırılarak kavram tabloları oluşturulmuştur. Tablolar oluşturulurken anlam benzerliği ve sorulara verilen cevapların benzerliği nedeni ile 1 ve 3. sorular için ortak tablo, 4. ve 5. Soru için tek tablo, 6. ve 7. soru için ortak tablo düzenlenmiştir. Tablolar düzenlenirken temalar, kategoriler ve ifadeler belirlenmiş frekans (kullanılma sıklığı) değerleri verilmiştir. Literatürdeki çalışmalara benzer şekilde tema olarak Canlı Unsurlar kategorisinde atmosfer, bitki, hayvan, insan kategorileri oluşturulmuştur. Cansız Unsurlar temasında; doğal unsurlar ve beşeri unsurlar kategorileri oluşturulmuştur (Köşker, 2019). Daha sonra kavram tabloları temalara göre gruplara ayrılmış ve veriler sayısallaştırılmıştır. Sonrasında bulgular rapor haline getirilmiştir. Bu işlem alan uzmanı iki kişi tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilmiş ve elde edilen kodlara göre kodlayıcılar arasında %90 oranında uyum olduğu görülmüştür.

BULGULAR

Okul öncesi öğrencilerin doğa farkındalığını ve doğa ile olan ilişkisini ölçmeyi amaçlayan araştırmanın bulguları iki farklı veri toplama yöntemine bağlı olarak iki başlık altında toplanmıştır. Bulguların ilk kısmında öğrencilere çizdirilen doğa resimlerindeki bulguların analizi yapılmıştır. İkinci kısmında ise okul öncesi öğretmeni olan 2 numaralı araştırmacı tarafından yedi sorudan oluşan araştırma soruları ile görüşmeler yapılmıştır. Her iki veri setinden elde edilen bulgular ile okul öncesi eğitim çağındaki çocukların doğadan ne anladıkları, doğada ne yapmak istedikleri ve onu nasıl korumaları gerektiği ile ilgili verilere ulaşılmıştır.

Resim Bulguları

Görüşmelerde yabancı uyruklu ve Türkçe dil yeterliliği olmayan üç öğrenciden sözlü veri toplanamamış olmasına rağmen resim yapmak gibi evrensel dil çizgilerine sahip bir sanatsal aktivite ile tüm öğrencilerden veri toplanabilmiştir. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha fazla obje resmetmişlerdir. Okul öncesi öğrencileri tarafından çizilen tüm doğa resimlerinde Atmosfere ve Floraya ait unsurlar en sıklıkla yer almıştır. Cansız doğal unsurlardan olan Atmosfer kategorisinde 20 öğrencinin resminde *güneş* ve *bulut* resmedilmiş iken 4 öğrenci *gökyüzü*, 3 öğrencide *gökkuşağı* resmetmiştir. Atmosfer kategorisinde resmedilen objeler arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık yoktur. Cansız doğal unsurlardan Yeryüzü kategorisinde çizilen objeler fazla değildir. Sadece *dağ*

(f=3), *deniz* (f=2), *kumsal* (f=1) olmak üzere üç obje resmedilmiştir. Deniz ve kumsal sadece kız öğrenciler tarafından resmedilmiştir (Tablo 1).

Canlı doğal unsurlardan bitkiler kategorisinde resmedilen en önemli obje 18 kişi tarafından resmedilen *ağaç* olmuştur. İkinci ve üçüncü sırada 8'er tekrarlanma sıklığı ile *çiçek* ve *çimen* objeleri yer almaktadır. *Kök* (f=3) ve *çalı* (f=2) resmedilen diğer bitkiler olmuştur. Canlı doğal unsurlardan hayvanlar kategorisinde en sık resmedilen unsur *kelebek* (f=6) olmuştur. Resmedilen diğer hayvanlar; *kuş* (f=5), *kedi* (f=5), *leylek* (f=2), *tavşan* (f=1) olmuştur. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha fazla hayvan resmi ve özellikle de kelebek resmi çizmişlerdir (Tablo 1).

Canlı Beşeri Unsurlar teması bağlamında resmedilen insanlara baktığımızda; *çocuk* (f=8) öğrencilerin resminde en sık rastlanan unsur olmuştur. *Baba* (f=4) ve *anne* (f=2) eşit sayıda kız ve erkek öğrenci tarafından daha az sıklıkla resmedilmiştir (Tablo 1).

Cansız Beşeri Unsurlar teması altında yer alan barınma alanı kategorisinde *ev* (f=13) en sıklıkla resmedilen obje olmuştur. *Çadır*, *çit*, *ışık* barınma kategorisinde yer alan ve birer öğrenci tarafında resmedilen objeler olmuştur. Ulaşım unsurları kategorisinde *yol* (f=3), *trafik ışığı* (f=1), *araba* (f=1) resmedilen diğer unsurlar olmuştur. Oyun unsurları kategorisinde; *kaydırak* (f=1) ve *salıncak* (f=1) resmedilmiştir (Tablo 1). Yiyecekler kategorisinde *dondurma* (f=1) ve *havuç* (f=1) çizilmiştir (Tablo 1).

Duygu ifadeleri temasında semboller kategorisinde *kalp* (f=4) ve *gölge* (f=1) daha çok kız öğrenciler tarafından resmedilmiştir. Efsanevi Yaratık kategorisinde bir kız öğrenci tarafından *unicorn* resmedilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Çizilen Doğa Resimlerindeki Kod, Kategori Ve Temaların Dağılımı

Tema	Kategori	Kod	Frekans (f)		Toplam
			Kız	Erkek	
Cansız Doğal Unsurlar	Atmosfer	Güneş	11	9	20
		Bulut	10	10	20
		Gökyüzü	2	2	4
		Gökkuşáğı	2	1	3
	Yeryüzü	Dağ	1	2	3
		Deniz	2	-	2
		Kumsal	1	-	1
Canlı Doğal Unsurlar	Bitkiler	Ağaç	9	9	18
		Çiçek	3	5	8
		Çimen	3	5	8
		Kök	2	1	3
		Çalı	2	-	2
	Hayvanlar	Kelebek	5	1	6
		Kuş	3	2	5
		Kedi	3	2	5
		Leylek	1	1	2
		Tavşan	-	1	1

Canlı Beşeri Unsurlar	İnsan	Çocuk	4	4	8	
		Baba	2	2	4	
		Anne	1	1	2	
Cansız Beşeri Unsurlar	Barınma Alanı	Ev	8	5	13	
		Çadır	-	1	1	
		Çit	1	-	1	
		Işık	1	-	1	
	Ulaşım Unsurları	Yol	-	3	3	
		Trafik Işığı	-	1	1	
		Araba	-	1	1	
	Oyun Unsurları	Salıncak	-	1	1	
		Kaydrak	-	1	1	
	Yiyecek	Havuç	-	1	1	
		Dondurma	-	1	1	
	Duygu İfadesi	Semboller	Kalp	4	1	5
			Gölge	1	-	1
		Efsanevi Yaratık	Unicorn	1	-	1
	Toplam			83	74	157

Çocukların çizdiği doğa resimlerine örnekler Şekil 1’de sunulmuştur. Resimlerde doğadaki canlı ve cansız unsurlar ile birlikte beşeri unsurlarda sıklıkla kullanılmıştır. Resim örneklerinde (Şekil 1-4) görüldüğü üzere doğa, çocuklar tarafından ağırlıklı olarak bitkisel ve cansız doğal unsurlar üzerinden resmedilmiştir. Bununla birlikte bu unsurlara; hayvanlar, insan ve beşerî unsurların eşlik ettiği çizimler de bulunmaktadır. Resim 1.1’de EÖ12 kodlu erkek çocuk sayfanın tamamını kullanmış ve üst kısma Atmosfer temasında yer alan güneş, bulut çizmiş ve ufuk çizgisi ile gökyüzünü ifade etmiştir. Beş adet çizilen kuş objesi bulutların üzerinde ve bulutlara yakın büyüklükte resmedilmiştir. Resimde çizilen ağaç büyük ve gök kuşağı etrafını çevirmiştir. Ağacın sol tarafında ev, evin önünde kaldırım taşları döşeli yol ve hemen yanında çocukların oynadığı oyun parkı resmedilmiştir. Ağacın sağ tarafında ise çiçekler, çim ve kedi resmedilmiştir. Ağacı merkeze aldığımızda her iki tarafta da kelebek çizilmiştir. Resmi çizen çocuk için doğa yaşamla iç içe olan yakın çevremizden oluşmaktadır.

Kız çocuk tarafından (KÖ11) çizilen Şekil 1.2’deki resimde sayfa çok yoğun olarak kullanılmış ve çizilen güneş ve bulutlar gülen obje olarak resmedilmiştir. Bulutların arasına kalpler ve kuş çizilmiş ve altına dağ temsil eden bir çizgi çizilmiştir. Bulutta başlayan kalp çizimleri dağın üzerinde ve tüm resimde ki boşluklara da çizilmiştir. Resmin merkezine çizilmiş olan okulun etrafında; ağaçlar, öğretmen, çocuklar, çiçekler ve çim resmedilmiştir. Bu çocuk için doğa içerisinde yaşadığı çevreden ibaret olarak resmedilmiştir. Şekil 1.3’de KÖ7 kodlu kız öğrencinin resminde boyut yer almamaktadır. Güneş, bulut, kelebek, ev, meyve ağaçları, kedi ve kedi kaçmasını diye çizdiği çit yer almaktadır. Şekil 1.4’de EÖ16 kodlu erkek öğrenci doğa resminin merkezine büyük bir ev, ağaç ve çocuk resmetmiştir. Resmin sağ üst köşesinde gülen bir güneş ve bulutlar sağ alt köşesinde ise tavşan, kedi ve havuç çizmiştir.

Şekil 1.1. EÖ12'ye ait doğa resmi

Şekil 1.2. KÖ11'e ait doğa resmi

Şekil 1.3. KÖ7'ye ait doğa resmi

Şekil 1.4. EÖ16'ya ait doğa resmi

Şekil 1: öğrencilerin çizdiği doğa resimlerinden örnekler

Resimlerde görüldüğü üzere cansız doğal unsurlar olarak; atmosfere ait güneş ve bulut, yeryüzüne ait dağ yer almaktadır. Canlı doğal unsurlar daha çok yakın çevreden resmedilmiştir. Bunlar; hayvanlar kategorisinden; *kedi, kelebek, tavşan* ve bitkiler kategorisinden; *ağaç, çiçek, çim* gibi canlı unsurlardır. Resimlerde beşeri unsur olarak; *insanlar* ve insan yapısı olan *bina ve yollar* resmedilmiştir. Bu durum erken çocukluk dönemindeki çocuklar için doğanın uzakta bir yer değil, kendi yaşamlarını sürdürdükleri çevreden bir parça olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Görüşme Bulguları

Okul öncesi öğrencileri ile yapılan görüşmelerde “*Doğa nedir?*” sorusu ile görüşmeye başlanmıştır. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplar ve tekrarlanma sıklıkları; “*hayvanların yaşam ortamıdır (f=5), ağaçlardır (f=5), çiçeklerdir (f=4), güneştir (f=2), kuşlardır, canlı demektir, çevredir, ormandır, bitkilerdir, güzel ortamdır, yaşamdır, insanların yaşadığı yerdir, evdir, geri dönüşümdür, havadır*” şeklinde olmuştur.

Çocuklara ikinci olarak “**Doğa denilince aklınıza ne geliyor?**” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar; “*çiçek (f=5), kelebek (f=4), ağaç (f=3), çevre (f=3), hayvanlar (f=2), evler (f=2), çimen, ormanlar, dağ, hayvanat bahçesi, geri dönüşüm, yavru kedi geliyor, yere çöp atmamalıyız, Allah geliyor*” ifadelerini kullanmışlardır.

Araştırmanın üçüncü sorusu olarak “**Doğada neler vardır?**” sorusuna cevap olarak en sıklıkla canlı doğal unsurlar dile getirilmiştir. Bunlar; “*Ağaç (f=14), Hayvanlar (f=9), Çiçekler (f=9), Evler (f=4), Hava (f=3), Bulut (f=3), Bitki (f=2), Meyveler (f=2), Güneş (f=2), İnsan (f=2), Bulut, Maymun, Kurt, Ayı, Kelebek Panda, Aslan, Fil, Çit, Dağlar, Kâğıtlar, Okul*” olmuştur.

Okul öncesi öğrencilerinin ilk üç araştırma sorusuna verdikleri cevaplar soruların kapsamının benzer olması nedeni ile benzer olmuştur. Bu bağlamda cevapların içerik analizleri birleştirilerek Tablo 2’de yer alan sonuçlara ulaşılmıştır. Tablo 2’ye göre çocuklar doğayı anlatırken en sıklıkla yaşam ortamı olarak görmüşlerdir. Yaşam ortamı olarak doğa kategorisinde; “*hayvanların yaşam ortamı (f=13), insanların yaşadığı yer (f=3), Çevre (f=2), yaşam (f=2), güzel ortam ve geri dönüşüm*” kodları oluşturulmuştur. Doğadaki canlı unsurları anlatırken bitkileri hayvanlara göre daha fazla ifadelerinde kullanmışlardır. Doğadaki canlı unsurları anlatırken bitkiler kategorisinde; “*ağaç/orman (f=17), çiçek (f=8), bitki (f=2), meyve (f=2), çimen*” hayvanlar kategorisinde ise “*kelebek (f=5), aslan, ayı, fil, kurt, kuş, maymun, panda, yavru kedi*” ifadelerini kullanmışlardır. Doğadaki cansız unsurlar kategorisinde; “*bulut (f=6), güneş (f=3), hava (f=2), dağ (f=2)*” kavramlarını kullanmışlardır. Çocuklar doğayı anlatırken canlı olmayan beşeri unsurları da kullanmışlardır. Bunlar arasında yapılar ve özellikle “*ev (f=5)*” yer almaktadır.

Tablo 2: Çocukların Doğaya Yönelik İfadelerinin Çözümlemesi

Tema	Kategori	Kod	Frekanslar (f)		
			Kız	Erkek	Toplam
Ortam	Yaşam Alanı Olarak Doğa	Hayvanların yaşam ortamı	7	6	13
		İnsanların yaşadığı yer	1	2	3
		Çevredir	2		2
		Canlıdır / Yaşamdır	1	1	2
		Güzel ortam	1		1
		Geri dönüşümdür		1	1
Fiziki Çevre	Canlı Unsurlar /Bitkiler	Ağaç /Orman	8	9	17
		Çiçek	5	3	8
		Bitki	2		2
		Meyveler	1	1	2
		Çimen	1		1
	Canlı Unsurlar / Hayvan	Kelebek	4	1	5
		Aslan		1	1
		Ayı		1	1
		Fil		1	1
		Kurt		1	1
		Kuş	1		1
		Maymun	1		1
		Panda		1	1

		Yavru Kedi	1	1	
Beşeri Çevre	Canlı Olmayan Unsurlar / Morfoloji ve Hidrografya	Bulut	2	4	6
		Güneş	1	2	3
		Hava	2		2
		Dağ		2	2
		Ev /Evler	1	4	5
	Canlı Olmayan Unsurlar / Yapılar	Okul		1	1
	Çit	1		1	
	Kâğıt	1		1	
Maneviyat	Allah		1	1	
Toplam			43	44	87

Araştırmanın iki önemli sorusu olan “Doğada neyi seversiniz? ve “Doğada ne yapmaktan hoşlanırsınız?” sorularına verilen cevapların örtüşmesi nedeni ile iki soruya verilen cevaplar kodlanmış, kategori ve temalara ayrılarak Tablo 3’te gösterilmiştir. Okul öncesi öğrencilerin doğada en sevdikleri şey canlı doğal unsur olarak hayvanlar kategorisinde; *hayvanlar (f=3)*, *kelebekler (f=3)*, *kediler (f=2)*, *kuşlar (f=2)* kavramları olmuştur. Bitkiler kategorisinde; *çiçekler (f=3)*, ve *ağaçlar (f=1)* kavramları yer almıştır. Canlı olmayan unsur olarak atmosfer kategorisinde; *bulutlar (f=1)*, *gökkuşağı (f=1)* kavramları olmuştur. Doğada yapmayı sevdikleri aktiviteler için birer öğrenci tarafından; *kamp yapmak, arkadaşlar, insanlar ve okula gelmek* ifadeleri kullanılmıştır.

“Şimdi doğada olsaydınız ne yapmak isterdiniz?” sorusuna verilen cevaplar dört kategoride toplanmıştır. Çocuklardan on üç (13) tanesinin yapmak istedikleri aktiviteler oynamak kategorisinde toplanmıştır. Özellikle “*oyun oynamak (f=5)*” erkek çocuklar tarafından doğada yapmayı istedikleri aktivite olarak belirtilmiştir. Oyun kategorisindeki diğer kodlar; “*kelebeklerle oynardım (f=2)*, *kedilerle oynamak isterim (f=2)*, *hayvanları severdim (f=2)*, *koşardım (f=1)*, *çimenler üzerinde yuvarlanırdım (f=1)*” ifadeleri olmuştur. Oyun oynamaktan sonra çocukların doğada ikinci önemli yapmak istedikleri aktivite sosyalleşmektir. Sosyalleşmek kategorisinde toplanan kodların her biri farklı bir çocuk tarafından ifade edilmiştir. Bu kodlar; “*arkadaşlarımla dolaşmak isterim, kamp yapmak isterdim, patlamış mısır yemek, anneme çiçek götürürdüm, ders yaparım*” şeklindedir. Hayal kurmak kategorisinde sadece bir çocuğun “*bulutlara dokunmak ve uçmak isterim*” ifadesi bulunmaktadır. Doğada olduğunda en seveceği aktivite olarak “*gökkuşağına bakmak*” bir erkek çocuk tarafından dile getirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Öğrencilerin Doğada En Sevdikleri Unsurlar Ve En Severe Yapmak İstedikleri Aktiviteler
Frekanslar(f)

Tema	Kategori	Kod	Kız	Erkek	Toplam
Doğada en çok neyi seversiniz?	Hayvanlar	Hayvanları	2	1	3
		Kelebekleri	3		3
		Kedileri		2	2
		Kuşları	1	1	2
	Bitkiler	Çiçekleri	1	2	3
		Ağaçları	1		1

Atmosfer	Bulutları	1	1	
	Gökkuşağını		1	1
İnsan aktiviteleri	Kamp yapmayı	1		1
	Arkadaşlarımı		1	1
	İnsanları		1	1
	Okula gelmeyi		1	1
	Oyun oynardım	1	4	5
Oynamak	Kelebeklerle oynardım	2		2
	Kedilerle oynamak isterim		2	2
	Hayvanları severdim	2		2
	Koşardım	1		1
	Çimenler üzerinde yuvarlanmak	1		1
	Arkadaşlarımla dolaşmak isterim	1		1
Sosyalleşmek	Kamp yapmak isterdim		1	1
	Patlamış mısır yemek	1		1
	Anneme çiçek götürürdüm		1	1
Eğitim	Ders yapardım		1	1
	Hayal	Bulutlara dokunmak ve uçmak isterim	1	
Bakmak	Gökkuşağına bakmak		1	1
Toplam		20	20	40

Doğanın yaşamsal önemi ve doğa koruma farkındalığına yönelik olarak çocuklara yönelttiğimiz “Toprak, Güneş, Su ve Hava olmazsa ne olur?” ve “Doğayı korumak için neler yapabiliriz?” sorularına verilen cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 4’te kodlar ve kategorilere ayrılarak gösterilmiştir. “Toprak, Güneş, Su ve Hava olmazsa ne olur?” soruna verilen cevaplardan “yaşam zorluğu” ve “ölüm” şeklinde iki kategori oluşturulmuştur. Yaşam zorluğu kategorisindeki kodlar; “oksijen olmazdı ($f=7$), üşürüz ($f=3$), insanlar susuz hayvanlar yemeksiz kalır ($f=2$), çiçekler ve ağaçlar açamazdı ($f=1$)” şeklindeyken; Ölüm kategorisinde; “Ölürüz/ Yaşayamazdık ($f=3$), Her şey kururdu ($f=2$), Bitkiler, hayvanlar ve insanlar yaşayamaz ($f=1$)” şeklinde olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Doğanın Yaşamsal Önemi Ve Doğa Koruma Farkındalığı

Tema	Kategori	Kod	Kız	Erkek	Toplam
Toprak, Güneş, Su ve Hava olmazsa ne olur?	Yaşam Zorluğu	Oksijen olmazdı	5	2	7
		Üşürüz	1	2	3
		İnsanlar susuz, hayvanlar yemeksiz kalır		2	2
		Çiçekler ve ağaçlar çiçek açamazdı	1		1
	Ölüm	Ölürüz/ Yaşayamazdık	1	2	3
		Her şey kururdu	1	1	2

		Bitkiler, hayvanlar ve insanlar yaşayamaz	1		1	
Doğayı korumak için neler yapabiliriz?		Yere çöp atmamalıyız	5	3	8	
		Suları kirletmemeliyiz	1		1	
	Çevre Kirletmemek		Egzozla çevreyi kirletmemeliyiz		1	1
			Çöpleri geri dönüşüme atmalıyız		1	1
	Canlılara Duyarlı Olmak		Hayvanları ve ağaçları korumalıyız / iyi davranmalıyız	1	6	7
		Ağaçları kesmemeliyiz	1	2	3	
Toplam			18	22	40	

Çocukların doğa koruma farkındalıkları oldukça iyi çıkmıştır. “Doğayı korumak için neler yapabiliriz?” sorusuna verilen cevaplar “çevreyi kirletmemek” ve “canlılara duyarlı olmak” kategorilerinde toplanmıştır. Çocukların yarısı çevreyi kirletmemenin doğayı korumak için yapılacak şey olduğunu, diğer yarısı da canlılara duyarlı olmanın doğayı korumaya katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Çevre Kirletmemek kategorisindeki kodların sıklığı ve dağılımı; “yere çöp atmamalıyız ($f=8$), suları kirletmemeliyiz ($f=1$), egzozla çevreyi kirletmemeliyiz ($f=1$), çöpleri geri dönüşüme atmalıyız ($f=1$)” olarak belirlenmiştir. Canlılara Duyarlı Olmak kategorisindeki kodların sıklığı ve dağılımı; “hayvanları ve ağaçları korumalıyız / iyi davranmalıyız ($f=7$), ağaçları kesmemeliyiz ($f=3$)” şeklinde iki kod altında toplanmıştır (Tablo 3).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Okul öncesi dönemde olup, okul öncesi eğitime devam eden çocuklardaki doğa algısı ve doğa kavramına yönelik düşünceleri iki farklı veri seti ile ortaya koyan araştırmanın en önemli sonucu çocukların doğayı yakın çevrelerinde yer alan canlı ve cansız doğal unsurlar ile beşeri unsurların ortak alanı olarak görmeleridir. Çocukların resimlerinde en sıklıkla **canlı olmayan doğal unsur** olarak *güneş ve bulut*, **canlı doğal unsurlar** kategorisinde de *ağaç, kelebek ve kuş* resmedilmiştir. **Canlı beşeri unsur** olarak *çocuk, anne ve baba*; **cansız beşeri unsur** olarak *ev* çizilmiştir. Kız öğrenciler doğayı daha çok uzak çevre, erkekler ise yakın çevre olarak resimlemiştir. Erkek öğrenciler resim nesnesi olarak daha çok insanı çizmişken, kız öğrenciler bitki ve hayvanları resimlemiştir. Resimlerde cansız doğal unsuru olarak güneşin tek çizilmesine karşın bulutun çok sayıda resmedilmesi çocukların doğru algılara sahip olduğunu gösterir. Çocuk resimlerinde; “*güneş, bulut, ağaç, çiçek, çimen, kelebek, kuş, çocuk, ev*” daha sıklıkla rastlanılan çizimlerdendir. Bu sonuçlar literatürdeki benzer çalışmalar ile paralellik göstermektedir (Köşker, 2019; Mol, 2019). Genel olarak çocuklar yaşadıkları çevreden çizimler yapmışlardır ve çocuklar için genellikle doğa yaşadığı çevredeki, park, bahçe ve piknik yaptığı alanlardan ibarettir. Çizimlerde atmosfere ait güneş, bulut, gökyüzü, ufuk çizgisi gibi unsurların resmin üst tarafında yer alması, kuşların bulutlara yakın resmedilmesi mekân aktarımında doğru bilgileri olduğunu göstermektedir. “Ev” genellikle resimlerde merkeze yerleştirilmiştir. Bu durum erken çocukluk dönemindeki birey için evi doğanın merkezine yerleştirdiğini göstermektedir. Doğa bilincinin çocuğun yaşam çevresinde bulunan doğal öge ve mekân kullanımı ile kazandırılması görüşü araştırma bulguları ile uyumludur (Budianto & Thorsch, 2002). Çocukları kapalı mekânlardan

çıkarmak ve yakın çevresindeki doğal alanları kullanmaya yönlendirmek “dijital yerli” (Migliarese, 2008) olarak doğan günümüz çocukları için yaşamsal önemdedir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre; çocuklar için doğa; ağaçların olduğu ve havyaların yaşadığı yerdir. İçerisinde *çiçekler, kelebekler, kuşlar ve evler* bulunan bu alan daha çok kırsal alan olarak tanımlanmaktadır. Oysa resimlerde çizdikleri objeler kırsal alandan çok kendi yaşam alanlarına dairdir. Bu sonuç bize çocukların tanımladıkları doğa ile çizdikleri doğa arasında farklılık olduğunu göstermektedir ve çocuklardaki çizgi gelişimi ile ilgilidir (Çecen, 2018). Sadece beş çocuk doğayı anlatırken *ev* kavramından bahsetmişken, doğayı çizen sekiz çocuk *ev* çizmiştir. Resimlerde 22 öğrenciden 20 tanesi resminde cansız doğal unsurlardan olan güneş ve bulut çizmiş olmasına rağmen doğayı anlatırken sadece ¼ oranında çocuk bunlara yer vermiştir. Sınıflara hapsolmuş bir doğa eğitiminde çocukların resimlere yansıtmış oldukları doğal unsurları içselleştirerek dile getirmekte eksik kaldıkları anlamına gelebilir. Bu sonuç Çukur & Özgüner (2008)’in sınıfta verilen doğa eğitiminin yetersiz kaldığı sonucu ile örtüşür. Okul öncesi dönemdeki çocukların duygularını söz yerine çizgilerle anlatma becerisinin yani sanatsal yönünün daha gelişmiş olması ile ilişkili olabilir. Sanatsal etkinlikler çocukların çevre ile bağ kurmalarında yardımcı olur (Arabacı & Gök, 2021; Flowers, Carrollb, Green, & Larson, 2015; Temiz & Karaarslan Semiz, 2018; Wei, 2020). Bununla birlikte çocukları anlamamıza da yardımcı olur.

Aile geçmişleri ve açık hava deneyimleri ne olursa olsun çalışmaya katılan bütün çocukların kuş ve ağaçtan bahsettikleri ve hepsinin resimlerinde mutlaka ağaç olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarla gerçekleştirilen görüşmeler sırasında sıklıkla öne çıkan kategori ise hayvanlar olmuştur. Çocukların, resimlerinde hayvanlara, bitkisel unsurlar ve cansız doğal unsurlar kadar sıklıkla yer vermedikleri ancak görüşmeler esnasında hayvanları sıklıkla vurguladıkları dikkat çekmektedir. Bu bulgular alan yazın ile uyumludur (Taşkın & Şahin, 2008)

Anaokulu çocuklarının doğada en sevdikleri **canlı doğal unsurlar**; *hayvanlar, kelebekler, kuşlar, çiçekler* olmuştur. En sevilen **aktivite** olarak; *oyun oynamak, koşmak, yuvarlanmak, hayvanları sevmek* gibi oyun aktiviteleridir. Çocukların oyun oynamaktan sonra ikinci olarak *arkadaşlarla dolaşmak, kamp yapmak, patlamış mısır yemek, anneye çiçek götürmek gibi* sosyalleşmeye yönelik aktiviteleri doğada yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar Mol (2019)’un çocukların doğayı ifade etmek için en çok kullandıklarını tespit etmiş olduğu doğa figürleri sonuçları ile benzerdir.

Çalışmaya katılan okul öncesi dönemde çocuklarının doğanın önemine dair anlamlı ifadeler kullandıkları, toprak, güneş, su ve hava olmazsa yaşamın mümkün olamayacağını farkında oldukları görülmüştür. Bu yaşamsal kaynakların sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliğinin sağlanması için çevreye duyarlı olunması ve kirletilmemesi gerektiği noktasında birleşmektedirler. Çevre bilinci iyi olan bu çocukların doğa kamplarına dâhil edilmesi kazanımlarını daha da artıracaktır (Froebel, Sturrock, Reynolds, Grennan, Roxburgh, & Macsween, 1979; Taner, 2019). Bu ise ekolojik sorumluluklarının farkında bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır.

Doğal dünya ile etkileşimin sınırlı olması ve doğa deneyimlerinin yetersizliği, çocuklarda bilinmeyen durumlara karşı korku geliştirilmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda erken yaşlarda gerçekleştirilecek doğa deneyimleri, olumsuz algı ve korkularının azalmasında etkili olacaktır. Erken

çocukluk dönemi doğa sevgisi ve doğa bilincinin kazandırılacağı önemli bir dönemdir. Doğa ile ilgili deneyimler, çocukların farkındalık kazanmalarına, duygudaşlık ve doğa sevgisi geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Bu dönemde sınıf ve okul dışında gerçekleştirilecek doğa eğitimi etkinlikleri, çocukların doğayı ve doğadaki çeşitliliği bir bağlam içinde, ilişkiler temelinde algılamalarını; farkındalık ve doğa sevgisi geliştirebilmelerini sağlayacaktır. Bu nedenle sınıf ve okul dışı doğa etkinlikleri bilişsel, duyuşsal ve devinimsel alanda, okul öncesi eğitim programının içeriğine dâhil edilmelidir. Dolayısıyla çocuk için, uzaklarda bir yerlerde değil, tanıdığı, anladığı, deneyimlediği, kendisini bir parçası olarak algılayacağı doğa hem bir öğrenme hem de yaşam alanına dönüşecektir.

Bu bağlamda çocukların örgün eğitim sistemine dâhil oldukları andan itibaren zamanlarının büyük kısmını geçirdikleri okulların bahçelerinin yeterli genişlikte olması ve doğa etkinlikleri yapabilecek şekilde planlanması önem arz etmektedir. Okul bahçelerinin fiziki yetersizlik nedeni ile planlanması ve düzenlenmesi mümkün değil ise Milli eğitim Bakanlığı tarafından her ilçede tüm okulların kullanımına sunulabilecek ortak okul bahçeleri planlanmalıdır. Bu bahçelerde; su arıtmanın gözlemlene bilmesinden ürün yetiştirmeye kadar pek çok etkinlik alanı oluşturulmalıdır. Okullar bu alanları planlanan sürelerde açık hava eğitim alanı olarak kullanılmalı, doğayı anlamaya yönelik dersler buralarda yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Keliher, V. (1997). Children's perceptions of nature. *International Research In Geographical and Environmental Education*, 6, 240-243.
- Akyüz, Y. (2019). Eğitimde çocuk-doğa ve çevre korunması ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(12), 85-96.
- Änggård, E. (2010). Making use of "nature" in an outdoor preschool: Classroom, home and fairyland. *Children, Youth and Environments*, 1(20), 4-25.
- Arabacı, N., & Gök, N. F. (2021). Art Education and Its Importance in Early Childhood. Z. B. Kostova, & K. K. Duisenbaevna içinde, *Developments in Educational sciences* (s. 164-176). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Ayvacı, H. Ş., Bülbül, S., & Bebek, G. (2021). Okul öncesi dönem çocuklarının çevre sorunları kavramına yönelik metaforik algıları ve görüşleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 117-132.
- Ballantyne, R., & Packer, J. (2002). Nature-based excursions: School students' perceptions of learning in natural environments. *International research in geographical and environmental education*, 3(11), 218-236.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Editör, Aydın, H., Eğitim Yayınları. Konya: Eğitim Yayınları.
- Budianto, I. I., & Thorsch, J. A. (2002). There go those kids in nature. *Science and Children*, 1(40), 36.

- Chawla, L. (2006). Research methods to investigate significant life experiences: review and recommendations Reprinted from *Environmental Education Research* (1998) 4(4), pp. 383–397. *Environmental Education Research*, 3/4(12), 359-374.
- Civelek , P., & Özyılmaz Akamca, G. (2017). Açık Alan Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine Ait Kazanımlarının Gelişimine Etkisi. *Electronic Turkish Studies*(12/18), 173-194.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Çecen, F. (2018). Çocuğun Gelişim Basamaklarına Göre Figürleri Ele Alma Biçimleri. . *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(5), 60-83.
- Çukur, D., & Özgüner, H. (2008). Role of playground design to encourage nature awareness among children in urban areas. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2(Seri A), 177-187.
- Düzenli, T., & Deniz, L. (2019). Okulöncesi Çocuk Resimlerinde Çevre Algısı: Kayseri İli Örneği. *BEYDAĞI I. Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi* (s. 178-186). Malatya: Kongre Kitabı.
- Erentay, N., & Erdogan, M. (2017). Nature education in 22 steps: A model proposal. In M. Costa, B. Dorrio, & P. Michaelides, *Selected Papers on Hands-on Science II* (pp. 244-251). Vila Verde, Portugal: Hands-on Science Network.
- Ernst, J. (2014). Early childhood educators' use of natural outdoor settings as learning environments: an exploratory study of beliefs, practices, and barriers. *Environmental Education Research*, 6(20), 735-752.
- Eskidemir , M. S., Tutkun Yaşar, F., & Yıldırım, G. (2023). Çocukların gözünden doğa. *EDUCATIONE*, 2(1), 34-53.
- Flowers, A. A., Carrollb, J. P., Green, G. T., & Larson, L. R. (2015). Using art to assess environmental education outcomes. *Environmental Education Research*, 6(21), 846-864.
- Froebel, K., Sturrock, R. D., Reynolds, P., Grennan, A., Roxburgh, A., & Macsween, R. N. (1979). In-vitro reactions of lymphocytes in rheumatoid arthritis and other rheumatic diseases. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 6(38), 535-543.
- Gulay, H., & Ekici, G. (2010). MEB okul öncesi eğitim programının çevre eğitimi açısından analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 1(7), 74-84.
- Gulay, Hülya; Öznacar, Mehmet Duran. (2010). *Okul Öncesi Dönem Çocukları için Çevre Eğitimi Etkinlikleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Guzelyurt, T., & Özkan, Ö. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Dönemde Çevre Eğitimine İlişkin Görüşleri: Durum Çalışması. *Turkish Studies*, 651-668.
- Gülay, H., & Ekici , G. (2010). MEB okul öncesi eğitim programının çevre eğitimi açısından analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 1(7), 74-84.
- Gülay, H., & Öznacar, M. D. (2010). *Okul Öncesi Dönem Çocukları için Çevre Eğitimi Etkinlikleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güzelyurt, T., & Özkan , Ö. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Dönemde Çevre Eğitimine İlişkin Görüşleri Durum Çalışması. *Turkish Studies*, 11(13), 651-668.

- Kıldan, O., & Pektaş, M. (2009). Erken Çocukluk Döneminde Fen Ve Doğa İle İlgili Konuların Öğretilmesinde Okulöncesi Öğretmenlerinin Görüşlerinin Belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(10), 113-127.
- Köşker, N. (2019). Okulöncesi çocuklarında doğa algısı. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(19), 294-308.
- Laely, K., Madyawati, L., Hermahayu, H., Rizki, S. F., & Chomisah, C. (2023). Implementation outdoor learning activities (OLA) to develop early childhood language skills. *Jurnal Obsesi: Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 1(7), 787-795.
- Louv, R. (2010). *Last Child in the Woods: Saving our Children from Nature-Deficit Disorder (Main)*. London: United Kingdom: Algonquin.
- Lyon, G. R. (1998). Why reading is not a natural process. *Educational leadership*, 6(55), 14-18.
- McCormick, C. A. (2022). *The importance of sensory experiences for young children (Doctoral dissertation)*. Sacramento, USA: California State University.
- MEB, M. (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Gelen Müdürlüğü.
- Migliarese, N. L. (2008). Researching the child-nature connection. *California State Parks*.
- Mitchell, D., Tippins, D. J., Kim, J. A., Perkins, G. D., & Rudolph, H. A. (2016). Last Child in the Woods: An Analysis of Nature, Child, and Time through a Lens of Eco-Mindfulness. In *Mindfulness and educating citizens for everyday life*. M. Powietrzynska, & K. Tobin içinde, *Mindfulness and Educating Citizens for Everyday Life*, (s. 135-158). Sense Publishers.
- Mol, S. (2019). *Okul öncesi dönemdeki çocukların doğa algılarının resimler yoluyla incelenmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özsoy, S. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Algılarının Çizdikleri Resimler Aracılığı ile İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1117-1139.
- Öztürk, A., & Bayrak, D. (2017). Anaokullarındaki Doğal Mekân Ve Materyallerin Çocuk Gelişimindeki Yeri. *Social Sciences*, 12(1), 25-36.
- Philip, H. R. (2022, May). *Integration of 'Mindfulness' into preschool practices: way to enhance children's and educator's well-being (Doctoral dissertation)*. Iceland: Sigillum University of Iceland.
- Shih, Y.-H. (2020). Life education for young children in Taiwanese preschools: meaning, aspects and teaching methods. *Universal Journal of Educational Research*, 4(8), 1246-1251.
- Taner, M. S. (2019). Işık Kirliliği Ölçümü İçin Okullarda Yapılabilecek Deneysel Bir Etkinlik Önerisi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 1(3), 74-84.
- Taşkın, Ö., & Şahin, B. (2008). Çevre" kavramı ve altı yaş okul öncesi çocuklar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 12.
- Temiz, Z., & Karaarslan Semiz, G. (2018). Combining art activities and nature in pre-school education. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 556-570.
- Türkdoğan, G. (2017). *İnsan doğa ilişkisi bağlamında 1960 sonrası sanatta doğaya yönelimler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi (Doktora Tezi).
-

- Vodopivec, J. L. (2010). Teaching and learning in kindergarten. *US-China Education Review*, 12(7), 98-105.
- Wee, S. J., Kim, S. J., Chung, K., & Kim, M. (2022). Development of children's perspective-taking and empathy through bullying-themed books and role-playing. *Journal of Research in Childhood Education*, 1(36), 96-111.
- Wei , D. (2020, May). The Effects of Earth-Conscious Art Materials on Early Childhood Montessori Students Environmental Awareness. *MAED degree*. Minnesota, St. Paul, USA: Saint Catherine University.
- Yalçın, E., & Demir, H. (2014). Türkiye'de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*(2), 7-18.
- Yaşar, M., İnal, G., Kaya, Ü. Ü., & Uyanık, Ö. (2012). Çocuk gözüyle tabiat anaya geri dönüş. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 30-40.
- Yıldırım, G., & Akamca, G. Ö. (2017). The effect of outdoor learning activities on the development of preschool children. *South African journal of education*,, 2(37).
- Yunker, M., Orion, N., & Lernau, H. (2011). Merging playfulness with the formal science curriculum in an outdoor learning environment. *Children, Youth and Environments*, 2(21), 271-293.

Kaçar Döneminde Konsolosluktan Sadrazamlığa: Mirza Hüseyin Han Müşirüddevle [Sipahsalar]

From Consulate to Grand Vizier in Qajar Era: Mirza Hüseyin Han Müşirüddevle [Sipahsalar]

Yılmaz Karadeniz*

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu Yazar:
Corresponding author:

* Amasya Üniversitesi
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6471-1280

Başvuru / Submitted:
4 Eylül 2023

Kabul / Accepted :
8 Kasım 2023

DOI: 10.20860/ijoses.1355249

Atıf / Citation:

Karadeniz, Y. "Kaçar Döneminde Konsolosluktan Sadrazamlığa: Mirza Hüseyin Han Müşirüddevle [Sipahsalar] ". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(2023): 39-56.

Benzerlik / Similarity: %23

Öz

Mirza Hüseyin Han Müşirüddevle Sipahsalar, Kaçar idaresi sırasında konsolosluktan sadrazamlık makamına kadar yükselmiş, görevi sırasında İran'da afyon üretimini teşvik etmesi, rüşvete meyilli olması ve şaibeli büyük bir servete sahip olmasıyla anılan bir şahsiyet olarak tarihe geçmiştir. Bugün ise İran'da ismi bir okul ve camiye verilmesiyle hatırlanmaktadır. İran'ın Bombay Başkonsolosluğundan başlayarak sadrazam olana kadar görev yaptığı süre içerisindeki diplomatik ve idari tasarrufları, bazı tarihçilerin kendisini reformist olarak görmelerine sebep olmuştur. Bu kesim, Sipahsalar'ı Emir-i Kebir düşüncesinin bir takipçisi, ilerici düşünce sahibi, parçalanmış hükümet sistemini düzenleyen, idareyi kanunlarla yürüten, mali ve yargı reformları yapan bir kişi olarak görüp övmüşlerdir. Çalışmamızda Sipahsalar'ın siyasi ve idari hayatı ile ilgili yazılan kitap ve makaleleri tetkik ettikten sonra bizi kapsamlı bir yargıya götürüp götürmediğini ortaya koymaya çalıştık. Tarihi kaynakların bir kısmının hakkında övgüler sıraladığı, bir kısmının ise eleştirdiği Sipahsalar'ın hayatı, faaliyetleri ve devlet idaresindeki rolünü ortaya koymaya çalışırken tekdüze olmamaya çalıştık. Sipahsalar dönemini kaynaklara göre incelemeye ve tarihin perdesinin ardında kalmış bazı sırları ortaya koymaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, Mirza Hüseyin Han, İngiltere, Reuter.

Abstract

Mirza Hüseyin Khan Müşirüddevle Sipahsalar rose from consulate to the position of grand vizier during the Qajar administration, and went down in history as a person known for encouraging opium production in Iran, being prone to bribery and having a questionable wealth. Today, he is remembered for giving his name to a school and mosque in Iran. His diplomatic and administrative actions, starting from the Bombay Consulate General of Iran until he became the grand vizier, caused some historians to see him as a reformist. This section praised the Sipahsalar as a follower of Emir-i Kebir thought, a progressive thinker, arranging the fragmented government system, conducting the administration by laws, and making financial and judicial reforms. In our study, after examining the books and articles written about the political and administrative life of Sipahsalar, we tried to reveal whether it led us to a comprehensive judgment. We tried not to be monotonous while trying to reveal the life, activities and role of the Sipahsalar in the state administration, which some of the historical sources praised and some criticized. We tried to analyze the Sipahsalar period according to the sources and to reveal some secrets that remained behind the curtain of history.

Keywords: Iran, Qajar Dynasty, Mirza Hussein Khan, England, Reuter.

Giriş

İran’da 1795’te Ağa Muhammed Han ile başlayan Kaçar idaresi, 1797’de tahta oturan Feth Ali Şah ile devam etmiş ve onun da 1834’te vefat etmesiyle şehzade Abbas Mirza’nın oğlu Muhammed Mirza, tahta geçmiştir (Mahmud, 1328, s. 331). Feth Ali Şah’ın veliahdı şehzade Abbas Mirza olduğu halde onun babasından önce ölmesiyle bu durum değişmiş, İngiliz ve Rus diplomatlar buna müdahil olarak yeni şahın kendilerinden yana olması için birbirleriyle yarışmışlardır. Neticede sadrazam Mirza Ebul Kasım Ferahani (Kaimakam)’nin itirazına rağmen İngilizlerden 70.000 tümen yolculuk yardımı alan şehzade Muhammed Mirza, Tahran’a gelerek tahta oturmuştur (Ali Kuli Mirza, 1370, s. 399). Muhammed Şah’ın sadrazamlıkta tuttuğu Ferahâni, şahın etrafındakilerinin güven vermediklerini bildiği için devlet işlerini bizzat kendi uhdesine almıştır. Görev süresi içerisinde İngiltere başta olmak üzere Batılı sömürgeci devletlere karşı mücadele etmeye çalışmıştır (Hurmuci, 1363, s. 22). Ancak Şah’ın bunu idrak edememesi ve sadrazamın yaptıklarını takdir etmemesi yüzünden başarılı olamamış, kendisini çekemeyenler Şah’ı onun aleyhinde tahrik ederek 1835’te katledilmesine sebep olmuşlardır (Rızai, 1363, s. 100). Onun yerine İngiltere yanlısı Hacı Mirza Ağasi sadrazamlığa getirilmiştir (Mehdiniya, 1377, s. 101).

Sadrazam Ağasi’nin kendisinden önceki sadrazam Ferahani’nin öldürülmesinde dahli olduğu ve bu yüzden Ruhanilerin tepkisine sebep olarak Şah ile bu sınıfın arasının açılmasına sebep olduğu kaydedilmiştir (Mostevfi, 1371, s. 45). Ancak Muhammed Şah, bütün bunlara rağmen Hacı Mirza Ağasi’nin etkisinden kurtulamamış ve döneminin sonuna kadar onu sadarete tutmuştur (Furon, 1951, s. 117).

Muhammed Şah’ın tahta oturmasından sonra İngiltere’nin Hindistan ve Afganistan için Rusya’dan yana endişelenmeye başladığı görülmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, Rusya’nın İran’daki nüfuzunu azaltmak için İran’ın bağımsızlığı üzerinde daha önce Rusya ile anlaşmalarını ifade etmiştir. Rusya ile İngiltere arasında gerçekleşen anlaşmadan sonra Lieu d’Arcy Todd başkanlığındaki İngiliz heyeti, İran askerlerinin eğitimiyle uğraşmak istemiş, ancak Şah bu teşebbüse pek de sıcak bakmamıştır. İran’da nüfuz kazanmaya başlayan Rusya, İran’ın Herat’ı alması için teşvik etmiş, İngiltere ise Rusya’nın bu teşebbüslerini gözden kaçırmamıştır (Mohdevi, 1379, s. 249).

İran’ın Herat muhasarası, İngiltere’nin buraya yardımından dolayı yaklaşık on ay sürmüş, muhasara sırasında İran’a gelen İngiliz görevli Mc Neill, Şah’ın maksadına uygun bir anlaşma imzalayacağı sırada, Rusya’nın elçisi Simonivch, Şah’ı ikna ederek anlaşmadan vazgeçirtmiştir. Bu hareket karşısında iyice endişelenen İngiltere, Herat muhasarasının sürmesi halinde İngiltere-İran ilişkilerinin bozulabileceğini ve Fars Körfezi’nden başlayarak İran topraklarını güneyden işgal edeceğini tehdit olarak bildirmiştir. İran, İngiltere’nin tehditleri ve içte isyanlar çıkartması karşısında 1838’de Herat Muhasarası’nı kaldırmıştır (Şemim, 1379, s. 144).

İran’ın Herat’tan çekilmesi, İngiltere’nin Afganistan siyasetinde rahat davranmasını sağlamış, üç merkezden yani Kabil’de Dost Muhammed Han, Kandehar’da Kühendal Han (Dost Muhammed Han’ın kardeşi) ve Herat’ta Kamûran Mirza’dan ayrı ayrı istifade etmiştir. Dost Muhammed Han’ı kendi safına çekerek Hindistan’a yönelmesini engellemekle kalmamış, Kamûran Mirza ile birlikte İran üzerine göndermiştir. İngiltere’nin oyununa gelen Dost Muhammed Han, Kandehar’daki kardeşi Kühendal Han’ın İran ile ilişkisini kesmesini aksi halde üzerine yürüyeceğini söylemiştir (Verheram, 1385. s. 58). Afganistan’da diplomatik hilerle kabile reislerini etkileyen Alexander Burnes, bütün isteklerini Dost Muhammed Han’a kabul ettirmiş ve İran’a cephe almasını sağlamıştır. İngiltere’nin

siyaseti yüzünden Herat'ta istediğini alamayan İran, bu defa kendi toprakları içerisinde İngilizlerin karışıklık çıkarma faaliyetlerine maruz kalmıştır (Sipahr, 1353, s. 258).

İngiltere, İran'ı elde tutulacak bir güvenlik kuşağı olarak gördüğünden Muhammed Şah döneminde Afganistan ve İran'da icra ettiği hileli siyasetini sürekli devam ettirmiştir (Mahmud, 1342, s. 447). Herat muhasarası sırasında şehzâdeleri şaha karşı kışkırtarak Herat'ın öcünü almaya çalışmış, şahın Herat üzerindeki nüfuzunu tamamen silmek için her türlü baskıyı yapmıştır (Avery, 1363, s. 111). Muhammed Şah, Herat'tan döndükten sonra ülkesinde başlayan iç isyanları bastırmak için 1839'da 25.000 kişilik ordu ile güneydeki bölgelere hareket etmiş ve İsfahan'da isyana katılanların çoğunu öldürtmüştür (Cihangir Mirza, 1327, s. 264).

İngiltere, Herat'a müdahil olmakla kalmayıp Hindistan'a karşı olası Rus tehlikesini de bertaraf etmiştir. Afganistan'ı karışıklık içinde bırakarak güçlenmesini ve Hindistan'a yönelmesini engellemiştir. Ayrıca savaşın başlarında Rusya'nın sürekli Şah'ı teşvik etmesi ve savaşa girmesine sebep olması da Rus siyasetine uygun bir şekilde gerçekleşmiştir (Terenzio, 1363, s. 53). Bu savaşta İran'ın gücünden çok şey kaybetmesi, Hazar Denizi kıyılarında iyice yerleşmeye çalışan Rusya'ya yaramış ve Esterebad'a yakın Aşurade Adası bu devlet tarafından işgal edilmiştir. 1841'de iki savaş gemisiyle adaya gelen Rus deniz kuvvetleri, buradaki Türkmenlerin asayişi bozduklarını iddia ederek adayı işgal etmiş, işgalden sonra İranlı ve Türkmenlerden pasaport istemeye başlamıştır (Tahiri, 1356, s. 139).

Muhammed Şah, Herat Muhasarası sırasında İngiliz diplomasisi karşısında uğradığı yenilgiyi bir türlü hazmedememiştir. Üstelik bu sırada İngiltere, 1840'ta Kirman İsmailiyye lideri Ağa Han Mahallati'yi isyana teşvik etmiş ve saltanat iddiasında bulunmasını sağlamıştır (Mohdevi, 1381, s. 517). Kirman, Belucistan ve Afganistan'da organize edilen yaklaşık 4.000 kişilik kuvvet, İngiltere desteğindeki bu harekete yardım etmek için Ağa Han'ın emrine verilmiştir. İngilizlerden destek alan Mahallati, Babek şehrine saldırmış, ancak Fazlali Han komutasındaki İran ordusuna yenilince müritleri dağılmıştır (Baussani, 1962, s. 166). 1840'ta tekrar isyan eden Mahallati, Fazlali Han'ın ordularıyla karşılaşmış onun kardeşini öldürmüştür. Bunun üzerine Fazlali Han, Mahallati'nin üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğratıp Hindistan'a kaçmasını sağlamıştır. Mahallati'nin isyanı 1840-1841 tarihleri arasında on dört ay sürerek İran'ı hayli uğraştırmıştır (Şemim, 1379, s. 152). Mahallati isyanı bitmeden bu defa Horasan'da İngiltere desteğinde Nakşibendî tarikatının bir kolu olan Kadiriyye şeyhi Seyyid Ali Muhammed isyan etmişse de Şiraz'da zindana atılmıştır (Aştiyani, 1378, s. 701).

Muhammed Şah, gerek İngiltere'nin İran üzerindeki sömürgeci siyaseti ve gerekse devlet idaresinde tecrübeli olmaması yüzünden devlet işlerini iyice aksatmaya başlamış, odasının penceresinde oturup kuşları avlama gibi ilginç hobiler edinmiştir (Tahiri, 1356, s. 215). Bu dönemde devlet işleri kendisine bırakılmış olan sadrazam Mirza Ağasi iyice yaşlanmış ve sağlıklı kararlar verememiştir. Sadrazamın yetersizliğini görmek istemeyen şah ise ona çok güvenmiş, ondan gelen istekleri geri çevirmemiştir (Rızai, 1363, s. 105). Bu dönemde İran'da etkili olan Ruslar, Hacı Mirza Ağasi tarafından büyük teveccühlere mazhar olmuşlardır. Sadrazam, işi biraz daha ileri götürerek kendisinin Rus tabiiyetinde olduğunu söylemekten çekinmemiştir (Meşkur, 1366, s. 245). Ağasi, gün geçtikçe eyaletlerdeki kimi idarecileri ihraç ederek mallarına el koymaya, kimini de rüşvetle idareci yapmaya başlamıştır. Rüşvetle idareyi alan eyalet idarecileri halka zulmetmiş ve onların sıkıntılarını görmezden gelmişlerdir. Nitekim 1846'da Kirmanşah Eyaleti'nde halk açlık ve kıtlıktan perişan olmuş, sokaklarda kadın ve çocukların ölümleri çoğalmaya başlamıştır (Cihangir Mirza, 1327, s. 291).

Muhammed Şah'ın 1848'de ölmesinden sonra on altı yaşında olan şehzade Nasırüddin Mirza, Tebriz'den Tahran'a gelerek tahta oturmuştur (Kadiyani, 1376, s. 724). Nasırüddin Şah'ın tahta geçmesinde büyük pay sahibi olan hocası Mirza Taki Han, *Emir-i Kebir* ünvanıyla sadrazamlığa getirilmiştir (Ademiyet, 1362, s. 29). Mirza Taki Han, sadrazam tayin edilince rakiplerinin kin ve nefretine maruz kalmıştır. Bunların başında Ağası'nin tavassutuyla Kaşan'a vali olup daha sonra İngilizlerin yardımıyla Mirza Taki Han'a yardımcı tayin edilen Mirza Ağa Han Nuri gelmiştir (Feuvrier, 1368, s. 11).

Mirza Taki Han (Emir-i Kebir), sadrazam olduktan sonra devletin gelir ve giderlerini gösteren ilk bütçeyi hazırlamış ve mali harcamaları bir düzene koymuştur. İran'ın dış ülkelerle olan münasebetlerini devlet yararına sürdürerek yabancı elçilerin saraya olan nüfuzlarını kırmaya çalışmış, ülkedeki casusluk faaliyetlerine dikkatleri çekerek önlem almıştır (Ademiyet, 136, s. 192). Sadrazamın bağımsız bir siyaset izleyerek yabancıların devlet işlerine müdahalesini azaltmaya çalışması, mevcut uygulamalardan yana olan ve yabancılarla iş birliği halindeki devlet görevlilerini, şehzâdeleri ve İran üzerinde hesap yapan İngiliz ve Rus elçilerini rahatsız etmiştir (Avery, 1363, s. 133). Sadrazam, bütün zorluklara rağmen yabancı nüfuzunu bertaraf etmeye çalışmıştır (Nasır, 1363, s. 240). İngiltere elçisi Justin Sheil, sadrazamın tutumunu Palmestron'a yazdığı resmi bir yazıda dile getirmiş ve sadrazamın lehine hiçbir zaman böyle bir teveccühe rastlamadığını söylemiştir (Sykes, 1330, s. 489). İngiliz elçi, kendi dışişlerine göndermiş olduğu başka bir raporda ise Muhammed Şah dönemindeki nüfuzlarının kalmadığını, Salar'ın tekrar isyana teşvik ettirilerek sadrazamın başına gaile açılmasını tavsiye etmiştir (Ademiyet, 1362, s. 461).

Sadrazam Emir-i Kebir, yabancı ülkelerde elçilikler tesis ederek şahsiyetli bir dış siyaset oluşturmaya çalışmıştır. 1851'de Londra, Petersburg ve İstanbul'da İran elçiliklerini kurdurmuş ve buralara görevliler tayin etmiştir. Tiflis ve Bombay'da konsolosluklar kurulduktan sonra buralara tayin edilenlerin tecrübeli ve bilgili olmalarına dikkat etmiş, İranlı elçi ve konsolosların görev yaptıkları ülkelerdeki değişimleri ve gelişmeleri rapor etmelerini istemiştir. Hariciye Nezareti'nde yapılan başka bir düzenleme ile yurt dışına giden İranlıların pasaport almaları kuralını ihdas etmiştir (Mohdevi, 1381, s. 268). İngiltere ve Rusya dışındaki ülkelerin İran'a yaklaşması ve ticari-siyasi ilişkilerin başlaması için arayışlara girmiş, bu hususta Amerika ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Ancak sadrazamın öldürülmesiyle anlaşma uygulanmamış ve yerine daha dar kapsamlı 1856 tarihli İran-Amerika Anlaşması imzalanmıştır.

Emir-i Kebir, İran ordusunun teknik bakımdan geri kaldığının farkına vararak teknik ve bilgi bakımından yenileştirilmesi yönünde çalışmaları başlatmış, İran'daki İngiliz ve Fransız askeri uzmanların faydalı olmadıklarını, sadece kendi menfaatleri doğrultusunda çalıştıklarını gördüğü için daha sistemli çalışmalara yönelmiştir. İngiliz ve Fransız subaylar yerine Avusturyalı askerleri istihdam etmiştir. 1851'de kurulan Darülfünun ile bu yöndeki çalışmaların daha verimli olmasını sağlamış, okulun Polytechnique olarak hizmet vermesi için uğraşmıştır (Sultanzâde, 1364. s. 248). Sadrazamın ıslahat çabaları sadece askeri ve dışişleri kurumlarından ibaret olmamış, topyekün bir kalkınmayı düşünerek kültürel, ekonomik ve içtimai alanlarda yeni bilgilerden faydalanmak için Avrupa'ya öğrenci göndermiş, batılı uzmanların İran'a gelmesini sağlamış ve yapılanları halka duyurmak için *Vekayi-i İttifakiye* gazetesini çıkartmıştır (Ademiyet, 1362, s. 265).

İngiltere, İran'da istihdam edilen Avusturyalı subay ve uzmanları kendi menfaatlerine aykırı bulduğundan, bunların geri gönderilmesi için Tahran'daki Justin Sheil vasıtasıyla harekete geçmiştir. Sadrazamın gayretlerini çıkarları için tehlikeli gören İngiltere, devlet adamlarından bir kısmını rüşvetle yanına çekerek sadrazamın aleyhindeki propagandayı hızlandırmıştır. Sarayın baş kadını

Mehd-i Ulyâ'nın da yardımıyla sadrazamın Rusya'dan yardım aldığı ve tahta geçmeye çalıştığı iddiası ortaya atılmıştır. Şah, bu yalanlara inanarak 1851'de sadrazamını görevden alıp yerine İngilizlerin teveccühünü kazanmış olan Mirza Ağa Han Nuri'yi getirmiştir (Mekki, 1369, s. 468). Tahran'daki Rus görevli Dulgoruky, Ağa Han Nuri'nin İran'daki İngiliz nüfuzunu attıracağı endişesiyle sadrazam Emir-i Kebir'e destek çıkmışsa da şahın su-i zanlarında ısrar etmesini ve Kaşân'a sürdüğü sadrazamı 1852'de feci bir şekilde katletmesini önleyememiştir (Mehdiniya, 1377, s. 114). Emir-i Kebir'den sonra İran dış politikasında bir zaaf görülmüş ve İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzu tekrar artmaya başlamıştır. Sadrazamın öldürülmesinden sonra Avusturyalı askeri uzmanlar da istenileni yapmamış, kendi ülkelerinin çıkarları peşinde koşmaktan eğitime fırsat bulamamışlardır (Mohdevi, 1381, s. 269).

Nasırüddin Şah, sadrazam Emir-i Kebir'in devlet için çabalarını görmesine rağmen İngilizlerin isteği doğrultusunda onu katlettirmişti. Şah, bu hadiseden mütesir olarak Herat'a yönelerek İngilizlerin nüfuzunu burada kırmaya çalışmıştır. Hüsamüssaltana komutasında Herat üzerine gönderilen İran ordusu, önce Gur Kalesi'ne saldırmış ve Mecid Han Afgani kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştır. Hüsamüssaltana ordusuna yetişen 10.000 kişilik takviye kuvvet ile Herat'a topyekün saldırı başlatılmıştır (Aştıyani, 1378. s. 713).

İran ordusu, iki aylık muhasaradan sonra 1856'da Herat'a girerek buranın hâkimi Muhammed Yusuf Han'ı esir alarak öldürmüş, Şah adına hutbe okutarak sikke darb ettirmiştir (Şemim, 1379, s. 183). İran'ın Herat'ı alması, İngiltere ile olan ilişkilerin tekrar bozulmasına sebep olunca sadrazam Ağa Han Nuri, İngiltere ile ilişkileri düzeltmek için Ferah Han Kaşani'yi İstanbul'a göndererek İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi ile görüşmesini istemiştir. İngiliz elçi görüşmeye yanaşmadığı gibi sadrazamın görevden alınmasını İran'dan talep etmiştir (Mahmud, 1342, s. 628). Sadrazam, bu defa Fransa kralı III. Napolyon ile temasa geçerek İran ile İngiltere arasında arabulucu olmasını istemiştir (Sasani, 1352. s. 31).

İngiltere, İran'ı Herat'tan çekilmeye zorlamak için savaş gemilerini 1856'da Fars Körfezi'ne göndererek Harg Adası ile Buşehr'i işgal etmiştir. Nasırüddin Şah, güneyden yapılan bu işgali önlemek için ordu göndermişse de muvaffak olamamış, General Outram komutasındaki İngiliz ordusu Ahvaz'a kadar gelmiştir. O sırada Paris'te bulunan İran elçisi Ferah Han Kaşani, 1857'de İngiliz elçisi ile görüşerek İran'ın Afganistan'ı, İngiltere'nin ise Fars Körfezi'ndeki limanları boşaltması konusunda anlaşmıştır (Velodarsky, 1372, s. 43). Bu anlaşma ile İran'ın Afganistan üzerindeki hâkimiyeti tamamıyla sona erdiği gibi İngiltere'den özür de dilenmiştir. Sadrazam Ağa Han Nuri, Herat'ın kaybedilmesine üzülmemiş, İngiltere'nin kendisini görevden almamasına sevinmiştir (Mahmud, 1342, s. 677).

Nasırüddin Şah'ın elli yıllık saltanatı sırasında alınan askeri yenilgiler ve İngiltere'nin İran üzerindeki siyasetinden kaynaklanan tahripler, devleti zor duruma düşürmüştür. Şah, bütün olumsuzluklara rağmen idari ve askeri ıslahat teşebbüslerine girişerek ülkenin durumunu düzeltmeye çalışmıştır. Sadrazam Ağa Han Nuri'nin ıslahatlardan ziyade İngiliz nüfuzunu İran'a yerleştirmeye çalışması, Herat'ın elden çıkmasına ve ıslahatların durmasına sebep olmuş, bu dönemde Avrupa'da görülen inkılapların getirdiği fikri hareketliliğin İran'a sıçramasıyla da ıslahatların akıbeti yabancı nüfuzuna doğru kaymıştır (Sasani, 1338, s. 48). Şah'ın Avrupa'ya seyahat arzusu ve İran'ı işgal peşinde olan İngiltere'nin ayağına gitmesi, devletin itibarını İngiliz nüfuzuna teslim etmiştir. Seyahat masrafları İran'daki İngiliz Bankası olan *Bank-ı Şahinşahi*'den kolayca temin edilerek karşılığında milli gelirler teminat gösterilmiştir (Kadıyani, 1376, s. 444).

Sadrazam Ağa Han Nuri'nin devlet kademelerine ehil olmayan kişileri getirmesi ve İngiltere ile sıcak ilişkiler içinde olması, Emir-i Kebir tarafından başlatılmış olan yararlı işlerin aksamasına sebep olmuştur (Sipahr, 1353, s. 137). 1871'de sadrazamlığa getirilen Mirza Hüseyin Han Sipahsalar ise ıslahatların devamından yana görünerek idari, mali ve askeri alanda gerçek manada bir kalkınma sağlayamamıştır (Nasır, 1363, s. 208). Bu dönemde devletin topladığı vergilerde ciddi bir azalma olmuş, Türkmenlerin ticaret yolları üzerindeki yağmalama hareketleri ekonomik zorlukları artırmıştır. Türkmenlerin etkisini azaltmak için Horasan ordusu komutanı şehzâde Sultan Murad Mirza, 80 kişilik Türkmen grubunu Meşhed'e davet ederek bir anlaşma yapılacağını söylemiş, daha sonra toplantıya katılanların hepsini tutuklatmış ve katletmiştir. Ancak İran ordusunun Hamza Mirza idaresinde Serahs ve Merv taraflarındaki harekâtı, Teke Türkmenlerinin direnişi karşısında başarısız olmuş ve İran ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kazımzâde, 1968. s. 15).

İran, 1870'ten 1872'ye kadar süren kıtlıklarla karşı karşıya kalmış ve çok sayıdaki insanını kaybetmiştir. Kıtlıkların getirmiş olduğu zorluklara Rusya ile yapılan savaşlar ve İngiltere'nin iç karışıklık çıkarma faaliyetleri de eklenince toprak ve insan kayıpları devam etmiştir. İngiltere, bu dönemde içteki sıkıntılardan istifade ederek İran'ın sınırlarını kendisi çizmeye başlamış, her ne kadar Türkistan'ın yarısı İran toprağı görünse de bu geniş coğrafyada sürekli değişebilen İran'ın gerçek sınırlarını çizmek çok zor olmuştur (Mostevfi, 1381, s. 110). Sınırların tayininde inisiyatifi alan İngiltere ve Rusya kargaşaya sebep olmuşlardır. Azerbaycan ve Kafkas sınırları, Türkmençay Antlaşması ile, Osmanlı Devleti ile olan sınır meseleleri ise Erzurum'da Osmanlı, İran, Rus ve İngiliz temsilcilerden oluşan Sınır Komisyonu ile halledilmeye çalışılmıştır. Ancak komisyon içerisindeki yabancı temsilcilerin tutumları, ihtilafın devam etmesine sebep olmuştur. İran'ın geriye kalan sınırları ise Türkmen, Afgan ve Belucistanlıların hareketleri sebebiyle sabit kalmamıştır. Huzistan tarafındaki sınırlarda ise bu bölgelerde oturan boy ve aşiretlerin hareketliliği yüzünden problemlili olmuştur (Markham, 1364, s. 158). Herat'ın 1857'den itibaren İran egemenliğinden çıkması, Belucistan'ın bir bölümünün İngilizlerin eline geçmesi ve Rusların Horasan-Esterâbad sınırlarına dayanması, İran'ı kuzeydoğuda yeni sınır komşularıyla karşı karşıya getirmiştir.

Sadrazam Hüseyin Han, bu dönemde İngiltere ve Rusya'ya karşı takip edilen siyasette hataya düşmüş, sadrazamın bu hatalı siyaseti yüzünden Rusların Hive'ye saldırması olayı gerçekleşmiştir (Avery, 1363, s. 147). Ayrıca İngiliz asıllı Yahudi Reuter'e İran'ın madenlerinin, ormanlarının, darphanesinin, bir bankanın kurulmasının ve yol yapımının imtiyaz olarak verilmesinde de pay sahibi olan Mirza Hüseyin Han, devletini adım adım İngiliz işgaline taşımıştır (Sultanzâde, 1364. s. 250).

Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve (Sipahsalar)'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve (Sipahsalar), Kazvin Divan Emiri Mirza Nebi Han'ın oğlu olup 1827'de dünyaya gelmiştir. Ecdadının bulunduğu yer Mazenderan'ın Aliabâd bölgesi olarak kaynaklarda zikredilmiştir. Dedesi Abidin Beg, Kazvin idarecisi şehzade Ali Naki Mirza Rükñüddeve'nin yanında tellak olarak çalışmıştır.

Mirza Hüseyin Han'ın tahsil hayatında ve devlet kademelerinde yükselişinde o dönemin sadrazamı Emir-i Kebir'in büyük rolü olmuştur. Zira sadrazam Emir-i Kebir, Kazvin Divan'ı ve Nebi Han ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve bundan dolayı Hüseyin Han ve kardeşlerini himaye etmiş, onların Tahran'daki devlet kurumlarında çalışmalarını sağlamıştır. Emir-i Kebir, zeki ve yetenekli olan Mirza Hüseyin Han'ı İran dışına göndererek Arapça ve Fransızca öğrenmesi için imkân sağlamıştır. Mirza Hüseyin Han, Fransızca'yı iyi öğrenmemesine rağmen bunu etrafındakilere ve muhatap olduğu kişilere hissettirmemek için gayret etmiştir. Fransızca'yı o dönemde iyi öğrenmiş olan

Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana bu hususta şunları kaydetmiştir; *Fransızca'yı yanlış konuşur ve yazardı, fakat cüretkarlığı ve akıcı dili nedeniyle kelimeleri telaffuz ederdi. Öyle ki, herkes onun Fransızca'yı çok iyi bildiğini zannederdi* (Muhammed Hasan Han, 1357, s. 281).

Mirza Hüseyin Han, İran'a döndükten sonra babasının işleri ile ilgilenirken aynı zamanda Hariciye Nezareti'nde çalışmaya başlamıştır. Ancak babasının vefatından sonra maddi sıkıntıya düştüğü bir zamanda, Emir-i Kebir'in emriyle Bombay'daki İran Konsolosluğu'na atanmıştır (Afşari, 1372, s. 194). Emir-i Kebir, atanma sırasında kendisine tavsiyelerde bulunarak övgü ve rüşvet almaktan sakınmasını ve Bombay'daki İranlı iş adamlarından bir şey beklememesini söylemiştir (Ademiyet, 1324, s. 548). Sadrazam, Mirza Hüseyin Han'ı çocukluğundan itibaren iyi tanıdığı ve mizacının rüşvet almaya meyilli olduğunu bildiği için açıkça uyarmıştır. Yani bir devlet görevlisinin rüşvete tevessül etmemesi gerektiğini onun şahsında herkese bildirmiştir (Alıdaved, 1379, s. 1-13).

Mirza Hüseyin Han, Buşehr ve Maskat üzerinden Bombay'a gitmiş, ancak yolculuğu sırasında merkezi hükümetin bilgisi dışında ve görevinin aksine Maskat Şeyhi ile pazarlık yapmıştır. Bu davranışı İran hariciyesi tarafından kurallara aykırı bulunmuş ve Hariciye Vekili tarafından 22 Ağustos 1851'de kendisine tenkitçi bir mektup gönderilmiştir (Nuri, 1383, s. 53). Mektupta; *Görev ve iş dışındaki meselelere müdahalenizi beğenmedim. Talimatlarda belirtilmeyen işlere müdahale ettiğinizi öğrendim. Şeyh hazretlerine bir beyanda bulunmam ve aynı zamanda tavsiyede bulunmam gerekmemektedir. Elinizdeki talimatların sırasını ihlal etmemeniz ve hiçbir şekilde görevinizin dışındaki konulara karışmamanız kararlaştırıldı. Yoksa misyon dışı işlere bulaşmakla suçlanırsın* sözleriyle uyarılmıştır (Nuri, 1383, s. 53). Ancak Mirza Hüseyin Han, sadrazamın bu tavsiyelerine rağmen Bombay'daki üç yıllık görevi sırasında İran'da afyon üretimi isteyen ve bunun için harekete geçen Hindistan'daki Yahudi Sassoon ailesi hemhal olmuş, afyon üretiminin yaygınlaşmasından sonra ise aracılıktan para kazanmış ve teşvik etmiş ve sonunda büyük bir servet ile İran'a dönmüştür (Ademiyet, 1324, s. 549).

Mirza Hüseyin Han, hükümete verdiği bir raporda İran'da haşhaş ekiminin ihracat açısından büyük faydalar sağlayacağını söylemiş ve hükümet de bu rapora istinaden haşhaş ekimini teşvik etmiştir (Bamdad, 1371, s. 411). Bu öneri üzerine 1851'den itibaren Tahran civarında afyon tarımı yapılmaya başlanmıştır (Nuri, 1383, s. 53). Afyon üretiminin üzerinden yaklaşık on yıl geçtikten sonra İran halkı arasında bu maddeye bağımlılık yaygınlaşmış ve içtimai yapıyı tehdit etmiştir. Ademiyet, bu hususta şunları kaydetmiştir; *Afyon içme alışkanlığı yaygınlaşarak İran'ın bütün eyaletlerini kaplamıştır. Bu hızlı yaygınlaşma Avrupalı seyyahların eserlerinde de sıkça bahsedilmiştir.* 1870 yılına gelindiğinde İran'ın afyon üretimi uluslararası bir ihracat kalemi haline gelmiş ve çiftçiler buğday ektikleri topraklarının bir bölümünü afyon ekimine ayırmıştır (Ademiyet, 1324, s. 400). Mirza Hüseyin Han da Bombay'daki İranlı iş adamlarını İran'a nakit para yerine afyon getirmeye teşvik etmiştir (Ademiyet, 1324, s. 550). Kendisi de İran'da afyon ticaretini ilk başlatanlardan biri olmuştur (Afşari, 1372, s. 207).

Mirza Hüseyin Han, 1871'de sadrazam olduğunda İran'ın afyon ihracatı miktarı yılda 847.000 rupee yükselmiştir (İssawi, 1360, s. 366-371). Sadrazamlığının ilk yıllarından itibaren afyon ekimi hızlı bir şekilde yayılmıştır. Buna bağlı olarak buğday üretim alanlarının azalması ve kuraklık ülkede korkunç bir kıtlığa neden olmuştur. Buşehr'deki İngiliz konsolosu bu konuda şunları yazmıştır; *Birkaç yıl önce afyondan elde edilen kazanç İranlıların dikkatini çekti ve Yezd, İsfahan ve diğer yerlerdeki mevcut ve uygun arazilerin neredeyse tamamı haşhaş ekimine tahsis edildi. Tahullar ve*

diğer mahsuller gözardı edildi...Bu sorun kuraklık ve diğer faktörlerle birleşerek 1871-1872 yılları arasında büyük bir kıtlığa yol açtı (İssawi, 1360, s. 367).

Meşhed ve Horasan'daki kıtlığın şiddeti ile ilgili bilgi veren Ebul Kasım Tahiri, Meşhed'de 24.000, Horasan'da ise 100.000 kişinin öldüğünü kaydetmiştir. İran'da bu dönemde kıtlık kayıplarının yaklaşık 1.500.000 kişi olduğu tahmin etmiştir (Ebul Kasım Tahiri, bita, s. 488-489).

Mirza Hüseyin Han'ın görev yaptığı sırada Bombay şehri, Hindistan ticaretini elinde bulunduran Yahudi Sassoon ailesinin iş merkeziydi. Bu aile, Doğu'nun Rothschild'leri ve ticaret sultanları olarak bilinirdi. Ahmed Eşref, David Sassoon Şirketi'nin Kaçar döneminde İran'da faaliyet gösteren ve afyon ihracatı yapan yabancı şirketlerden biri olarak tanıtmıştır. Şirket, İngiltere ile İran arasında ithalat ve ihracat, özellikle afyon ihracatı ile uğraşıyordu. Buşehr ve İsfahan şehirlerinde ticari temsilcilikleri vardı (Eşref, 1359, s. 59).

Mirza Hüseyin Han'ın Bombay'da görev yaptığı üç yıllık süre içerisinde İran'da afyon ekilmesini teşvik etmesi ve Sassoon ailesinin İran'a afyon ihraç etmedeki rolü ile sadrazamlığı sırasında bu ürünün ihracatında % 900'lük bir artışın olması tesadüf sayılmaması gerekir. Konsolos olarak gittiği Bombay'dan 150.000 rupiyelik bir servet ile İran'a dönmesi de tesadüf değildir. Sassoon Kumpanyası'nın İran'da afyon ekimine aracılık eden Sipahsalar'a rüşvet kabilinden yüklü miktarda para ödediği kaydedilmiştir. Mehdi Kuli Hidayet bu konuda; *Örfü'd-devle, Mirza Hüseyin Han Sipahsalar ve benzerlerinin nereden geldiğini söylüyorlar. Bombay, Tiflis, İstanbul gibi merkezler devlet memurları için rüzgârlı hazinelerdir. Millet bu yöneticiler ile perişan bir duruma düştü* (Hidayet, 1329, s. 259).

Mirza Hüseyin Han, Bombay'daki memuriyeti dönüşünde sahip olduğu servet ile ilgili sorulara muğlak cevaplar vermiştir. Bombay'da bir iki İranlı iş adamının öldüğünü ve servetlerinin büyük bir kısmının kendisine kaldığını iddia etmiştir. Başka bir soruya ise bacanağı olan Ağa Han Mahallati tavsiyesi ile at yarışı bahsine girdiğini ve çok para kazandığını iddia etmiştir. Sipahsalar'ın durumunu ve edindiği servetin kaynağını öğrendikten sonra çok üzülen sadrazam Emir-i Kebir, onu hemen görevden alarak İran'a dönmesini istemiştir. Ancak Sipahsalar daha İran'a dönüş yolunda iken sadrazam önce görevden alınmış ve akabinde şah tarafından katledilmiştir (İtimadü's-saltana, 1357, s. 263).

Mirza Hüseyin Han Sipahsalar, İran'a döndüğü sırada Emir-i Kebir idam edilmiş ve yerine Mirza Ağa Han Nuri sadrazamlık makamına getirilmişti. Sipahsalar, babasının yeni sadrazam ile dost olmasından istifade ederek ve hatta genel kanaat olarak kaynaklara geçtiği kadarıyla sadrazama rüşvet vererek 1855'te kendisini Tiflis Başkonsolosluğuna tayin ettirdi. Buradaki görevi dört yıl sürdü (BOA.A.DVN.MHM.No: 26-75, s. 1; Nuri, 1383, s. 54). Muhammed Cevad Şeyhülislami'ye göre bu görevde iken ticaret ile uğraşmış, ancak sadrazam Mirza Ağa Han Nuri konsolosluk haricindeki işlerine müdahale etmemiştir. Sipahsalar, Azerbaycan'dan çok ucuza buğday alıp Kırım'da Osmanlı ordusuna karşı savaşan Ruslara çok yüksek fiyatlarla satmıştır (Şeyhülislami, 1367, 86). Bu şekilde o dönemde çok yüksek bir meblağ olan yaklaşık 100.000 tümen elde etmiştir (Muhammed Hasan Han, bita. s. 101).

Mirza Hüseyin Han, 1859'da İran Maslahatgüzarı olarak İstanbul'a tayin edildi (BOA.HR.İM.No: 120-11; A.AMD.No:92-38, s. 1; İ.HR.No:1-9; Afşari, 1372, s. 194). On iki yıl süren bu uzun görevde Osmanlı sadrazam ve nazırlarıyla yakın ilişkileri sayesinde kişisel ekonomik işlerle uğraştı ve büyük kazançlar elde etti. Sadrazam olduktan sonra Nasırüddin Şah ile bir sohbetinde, Osmanlı Devleti'ndeki uzun elçilik günlerini anlatmış ve ilginç bir itirafta bulunmuştur.

Kendisinin anlattığına göre İstanbul'dan Avrupa'ya gemi ile seyahate çıktığı sırada Osmanlı zenginlerinden birini öldürmüş olan bir Avrupalı katilin kendisine geldiğini ve 100.000 altın karşılığında gemi ile İstanbul'dan çıkartılmasını teklif ettiğini söylemiştir. Kendisinin altınları şahıstan aldıktan sonra İran elçiliğinde çalışan bir müstahdemin elbisesini katile giydirdiğini ve diplomatik dokunulmazlık ile şahsı Avrupa'ya kaçırdığını itiraf etmiştir (Şeyhülislami, 1367, s. 86).

Sipahsalar'ın diplomatik dokunulmazlığı kötüye kullanması ve hukuka aykırı davranması, bir devlet adamına yakışmayan hareket olarak kayıtlara geçmiştir. Osmanlı güvenlik kuvvetleri tarafından fark edilmemesi, bir skandal ve rezaleti de önlemiştir. Para kazanmak için yaptığı işi Nasırüddin Şah'ın huzurunda itiraf etmesi, mali suiistimallerinin ve yanlışlarının itibarının ne derecede olduğunu göstermiştir. Herkesin öğrendiği ve ağızdan ağıza dolaşan bu itiraf şahın gözünden kaçmamış, daha sonra mallarını müsadere etme teşebbüsüne dayanak olmuştur. Üstelik *Müşirü'd-devle* unvanı İstanbul elçiliği sırasında 1865'te verilmişti (BOA.İ.HR.No:239-14200, s. 1-2). İstanbul'da elçilik görevi devam ederken Adliye Nazırı olarak tayin edildiği için İran'a dönmüştür (BOA.Y.A.HUS.No:166-41, s. 1-6).

Nasırüddin Şah, Mirza Hüseyin Han'ı 23 Aralık 1870'te Bağdat ziyareti dönüşünde Adliye, Vazifeler ve Vakıflar Nazırı olarak tayin ettikten sonra Tahran'a birlikte dönmüşlerdir (Muhammed Hasan Han, 1367, s. 1640-1641). Bu görevi sırasında din adamlarının nüfuzuna dayanan eski yargı sisteminin yerine devletin nüfuzunda olacak yeni bir hukuk sistemi ve halka hukuku dağıtacak olan yeni mahkemeler tesis etmeye çalışmıştır. Bunun için *Kitapçe-yi Tanzimât* isimli bir tüzük hazırlamış ve şaha imzalatmıştır. Bu tüzükte, devlet görevlilerinin vazifeleri ve kurallar sıralanmış ve şer'i mahkemeler hükümete bağlanmıştır (Velayeti, 1372, 96). Sipahsalar'a göre şer'i mahkemelerin devletin etkisi altına girmesi durumunda Şii din adamlarının geleneksel bağımsızlığı kaybolacak ve dönemin yönetici kurumlarından maaş alacaklardı. Kendi ismi ile kurduğu Sipahsalar Camii ve Medresesi'nde yetişecek olan din adamları hükümet sisteminin bir parçası olacak ve halk üzerindeki nüfuzları kırılacaktı (Ebul Hasani, 1368, s. 131).

Mirza Hüseyin Han, taşradaki halkın şikayetlerini doğrudan merkeze bildirmeleri için *Sanduk-ı Arayız*, yani *Şikâyet Kutuları* sistemini şaha kabul ettirdikten sonra uygulamaya koymuştur. Şah, vali ve kaymakamlar başta olmak üzere bütün yerel yöneticilerin bu uygulamaya geçmelerini istemiştir. Halkın şikâyet dilekçeleri her ayın son gününde toplanıp kuryeler ile merkeze getirilmiştir. Ancak bu sistemden istifadeyle isimsiz ve anlamsız dilekçeler de gönderilmeye başlanınca sistem kaldırılmıştır (Safai, 1355, s. 103-104).

Nasırüddin Şah, 28 Eylül 1871'de Mirza Hüseyin Han'ı Vezaret-i Askeri tayin ederek *Büyük Başkomutan* manasına gelen *Sipahsalar-ı Azam* unvanını vermiş, aynı yıl içerisinde 13 Kasım 1871'de sadrazamlık makamına yükseltmiş ve devlet işlerinin tamamını onun uhdesine vermiştir (Bamdad, 1371, s. 412). Sadrazam da fırsatı kaçırmayarak şehir valilerine, devlet görevlilerine ve mahkeme hakimlerine önceden hazırlamış olduğu genelgeyi göndermiştir. Genelgede, rüşvet ve iltimasa tevessül edilmemesini istemiştir (Afşari, 1372, s. 197). Sipahsalar, şahtan ziyade kendisini ön plana çıkartarak İran'ın tek adamı olmuştur. Öyle ki, o sırada şahın emirlerine uymayan Herat idarecisi ve şahın amcası Hüssamü's-saltana'yı buranın idareciliğinden almıştır (Bamdad, 1371, s. 415). Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana, taşra idarecilerinin sadrazamın ismini evrakın altında gördüklerinde çekindiklerini söylemiştir (Muhammed Hasan Han, 1357, 268).

Sadrazam Hüseyin Han Sipahsalar'ın devlet idaresinde sorumluluk alanları dışında yukarıda belirttiğimiz gibi işlerle iştigal etmesi ve Hindistan'da Sassoon ailesi ile kurduğu ilişkiler,

İngiltere'nin İran'daki nüfuzunu göstermektedir. Nitekim İngiltere'nin İran Maslahatgüzarı Sir Henry Creswicke Rawlinson, Mirza Hüseyin Han'ın İngiliz hükümetinin ısrarı ile sadrazam olduğunu söylemiştir (Mahmud, 1367, III, s. 908). İngiliz hükümeti, Sipahsalar'ın sadrazamlık makamına oturması için yaptığı yardım karşılığında bazı şartların yerine getirilmesini ondan istemiştir. Sipahsalar, hazırlamış olduğu hükümet programında İngiltere'nin menfaatlerini gözeteceğini, Rueter İmtiyazı için uğraşacağını ve şahın İngiltere'yi ziyaret edeceğini taahhüt etmiştir (Timuri, 1363, s. 51). Rawlinson, İran'ın bu dönemde Belucistan ve Sistan'daki sınır anlaşmazlıklarının İngiltere lehine düzenlenmesini kabul ettiğini açıkça söylemiştir. Ancak İran hariciyesinde uzun yıllar görev yapan Ahmed Han Malik Sasani, gizlenen bu hususu açıkça söylemiştir. İngiltere, Mirza Hüseyin Han sadrazamlığa tayin edildiği sırada ondan dört talepte bulunmuştur. Birincisinde Belucistan'da İngiliz hakimiyetinin kabul edilmesi, İkincisinde Sistan sınırlarının belirlenmesinde İngiliz memurunun kararının kabul edilmesi, üçüncüsünde Yahudi asıllı İngiliz Baron Julius de Rueter'e İran'daki yeraltı ve yerüstü kaynakların imtiyaz olarak verilmesi ve dördüncüsünde ise Nasırüddin Şah'ın Britanya İmparatorluğu'nun görkemini görmesi için Londra'yı ziyaret edeceği sadrazam tarafından taahhüt edilmiştir (Sasani, bita, s. 78).

Mahmud Mahmud, Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'ın İngiliz hükümetine büyük hizmetler ve önemli yardımlar sağlayan bir kişi olduğunu söyledikten sonra İran hükümetinin, onun döneminde İngiliz hükümetinin bütün taleplerini ölçsüzce ve inanarak yerine getirdiğini kaydetmiştir Mahmud, 1342, II, s. 908-926). Mirza Hüseyin Han, On yıl süren sadrazamlığında İngiltere'den gelen her talebi kabul etmekle kalmamış, İran'ın tamamıyla İngiliz nüfuzuna girmesini istemiştir (Mahmud, s. 928-929).

Mirza Hüseyin Han'ın İngilizler ile ilişkilerini Osmanlı başkentindeki elçiliğine kadar götüren Mehdi Bamdad, sadrazamın İstanbul büyükelçiliği sırasında uzun yıllar Bahtiyari bölgesinde kalmış olan Lord Layard ile görüşüğünü, bu dostluğun zamanla sadrazam üzerinde İngiliz nüfuzuna dönüştüğünü kaydetmiştir (Bamdad, 1371. s. 411). İngiltere'nin İran büyükelçisi Denis Arthur Heyworth Wright ise Sipahsalar'ın İngiltere'ye dayanmasının sebebini İran üzerindeki Rus tehdidine bağlamış, İngiliz mali yardımı sayesinde İran'ın bağımsız kalabileceğine inandığını söylemiştir (Wright, 1368, s. 238). Sipahsalar, Rus yayılmacılığına karşı çatının bir tarafından düşmekten korkan, o kadar geri çekilen ve diğer taraftan ise Reuter'e verilen imtiyazlar ile İran'ı tamamen İngiltere'ye teslim ederek çatıda devrilen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya, imtiyaza sert bir şekilde karşı çıkmışsa da İran'ın egemenliği garantisini vermemiştir. Sadrazam, yaptığı hesapta İngilizlere çok güvenmiş, bedelini ise ülkeleri her iki devlet tarafından işgal edilen ve kıtlıkla mücadele eden İran halkı ödemiştir (Tahiri, bita, s. 475).

Mirza Hüseyin Han Sipahsalar, Bombay konsolosluğuna tayin edildikten sonra İran'da afyon ekimini teşvik etmişti. Bu üretimin yaygınlaşması neticesinde buğday üretim alanlarının daraldığını ve İran'da görülen şiddetli kıtlığın aynı zamana denk geldiğini daha önce söylemiştik. 1871'de açlıkla karşı karşıya kalan insanlar, bu kıtlığı dini açıdan değerlendirip kötü bir alâmet olarak algılamışlardır. Bunu fark eden sadrazam Sipahsalar, bir hileye başvurarak her gün saraya giderken yol güzergahında toplanan aç insanlara bir miktar para ve Kur'an dağıtarak kendisine yöneltilen suçlamaları engellemeye çalışmıştır. İran'da buğday üretim alanlarının uyuşturucu ekimine dönüşmesini sağlayan sadrazam, aç insanlara kendisini hayırsever göstermeye çalışmıştır (Mirza Ali Han, 1370, s. 34). Kırsal kesimde açlıkla karşı karşıya kalan insanlar yiyecek bulma ümidiyle Tahran'da kalabalıklaşmaya başlamışlardır. Kıtlığın sebeplerinden ve en önemlilerinden birinin müsebbibi olan

sadrazam ise dikkatleri kendi üzerine çekmemek için manevralar peşinde koşmuştur (İssawi, 1360. s. 367).

Mirza Hüseyin Han, sadrazamlığının kırk yedinci gününde içerisine düştüğü zor durumdan kurtulmak için kendisinin akıl hocası ve İstanbul konsolosluğundaki arkadaşı Melkum Han'ı İran'a getirterek yardımcılığına tayin etmiştir (Afşari, 1372. s. 199). Melkum Han, kısa bir sonra da Londra maslahatgüzarlığına tayin edilerek İngiliz asıllı Yahudi sermayedar Reuter'e imtiyaz verilmesi işinde aracılık yapması istenmiştir (Muhammed Hasan Han, bita, s. 103). Sipahsalar'ın İngiliz hükümetine karşı yükümlülüklerini yerine getirmedeki ikinci icraatı ise Belucistan ve Sistan sınır ihtilaflarında İngiltere'nin hakemliğini kabul etmesi olmuştur. Han Melik Sasani, Sipahsaların İran temsilcisi Mirza Masum Han Ensari'ye telgraf göndererek görüşmelerdeki İngiliz temsilci Goldsmith'e tabi olmasını ve aldığı kararları kabul etmesini istediğini kaydetmiştir (Sasani, bita, s. 78).

Sipahsalar'ın İngilizlere vermiş olduğu ve yerine getirdiği üçüncü taahhüdü ise İran'ın bütün yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Yahudi asıllı İngiliz vatandaşı Baron Julies Reuter'e imtiyaz olarak verilmesiydi. Bu imtiyaz ile İran'da demiryolları ve tramvaylar inşa etmek, bütün madenleri (kömür, demir, bakır, kurşun, petrol vb.) çıkarmak ve işletmek, orman ve orman ürünlerin işletmek, çorak arazileri işlemek, ülkenin her yerinde su kanalları açmak ve barajlar yapmak, sulama ile ilgili her türlü tasarruflarda bulunmak, değirmenler ve fabrikalar inşa etmek, devlet bankasını işletmek, yol yapmak ve telgraf hatları döşemek başta olmak üzere yetmiş yıllığına Reuter'e verildi. İran'ın bütün gümrük idarelerinin 25 yıl süreyle verilmesi de bu imtiyaz sözleşmesinin bir diğer parçasıydı. Ayrıca demiryolu, şose yolu, maden arama ve baraj yapımı için gerekli arazi ve malzemelerin şirkete temin edileceği kabul edildi. Sözleşmede demiryollarının inşası ve madenlerin işletilmesi için ithal edilecek malzemeler her türlü vergi ve gümrükten muaf tutuldu. Şirket, ormanların kesilmesiyle oluşan araziye satın alma hakkına sahip oldu. İran, bütün bu imtiyazlara karşılık sadece % 15 ile % 20 arasında değişen bir gelir elde edecekti (Dilaveri, 1377, s. 12).

Sipahsalar ve Londra Maslahatgüzarı Melkum Han'ın gayretleriyle Reuter'e imtiyazlar verildiği sırada önemli miktarda rüşvet ödendiği daha sonra ortaya çıkmıştır. İbrahim Timuri ve Mehdi Bammad'a göre, Reuter'in temsilcisi işi hızlandırmak ve kolaylaştırmak için sadrazam Sipahsalar ve Melkum Han başta olmak üzere İranlı ileri gelenlere rüşvet vermiştir. İmtiyaza karşı çıkmaya cüret edenlerin ağızları para ile kapatılmıştır. Timuri, sadrazamın ve Melkum Han'ın 50.000, Hacı Muhsin Han Munü'l-mülk ve Muinü'd-devle'nin 20.000 lira rüşvet aldıklarını söylemiştir (Bammad, 1371, s. 414; Timuri, 1363, s. 107). Bu meblağa Reuter'in bile itiraz ettiğini söyleyen Cevad Şeyhülislami, Baron Reuter'in devlet adamları ile masaya oturmaya başladığı andan itibaren şikâyet etmeye ve küfretmeye başladığını, şahın açgözlü doyumsuz maiyetine rüşvet vermekten gerçekten bıktığını açıkça söylediğini kaydetmiştir (Şeyhülislami, 1367, s. 71).

Curzon, Reuter'in şahsında İngiltere'ye verilen imtiyazların Sipahsalar'ın şaheseri olduğunu, bir ülkenin bütün milli kaynaklarının ve çıkarlarının bir yabancıya verildiğini itiraf ettikten sonra İngiltere'nin bu oyunu bitirmesi halinde sadece şahı mat etmekle kalmayacağı, Rus çarını da yerinde çivileyebileceğini söylemiştir (Curzon, 1367, s. 622). Graham Storey'ye göre Reuter'e yetmiş yıl süreyle İran'ın bütün ekonomik kaynakları ve halkının büyük bir bölümünü kontrol etmesine izin verilmiştir (Timuri, 1363, s. 97-119).

Sipahsalar'ın İngiltere'ye verdiği üçüncü taahhütten yani Reuter İmtiyazı'ndan sonra sıra dördüncü taahhüt olan Nasırüddin Şah'ın kraliyet sarayını ziyaret etmesine gelmişti. İngiliz hükümeti, bu gezi sırasında şaha sınaî gelişimini gösterirken, bir yandan da imparatorluğun gücüyle

şahı sindirmeye ve onu batı medeniyetinin büyümesine kaptırmaya çalışmıştır. Böylece şahın bakış açısı değiştirilerek İngiltere'nin İran'daki nüfuzunun önünü sonuna kadar açmıştır. Şah'ın sarayda nüfuzlu eşi Fatma (Enisü'd-devle), bu gezinin amacını bildiği için karşı çıkmışsa da sadrazamın teşebbüsünü engelleyememiştir. Denis Wright, Mirza Hüseyin Han ve yakın çevresinin İngiltere'den gelen bütün istekleri kabul etmesinin ulema tarafından istenmediğini, Reuter İmtiyazı ve akabinde şahın İngiltere'yi ziyaret etmesine şiddetle muhalefet ettiklerini kaydetmiştir. Ulema, Sipahsalar ve Melkum Han'ın başını çektiği batıcı zihniyetin toplumu dinden uzaklaştırmaya çalıştıklarını, ülkenin geri kalmışlığını buna bağlamalarının doğru olmadığını ve İngiltere'nin Rus tehlikesi bahanesiyle İran'ın bağımsızlığını yok saydığını söylemişlerdir. Şah'ın bunu fark etmesi için halkı bilinçlendirmeyi vazife bilmişlerdir (Wright, 1368, s. 238). Sadrazam Sipahsalar, ulemanın ve halkın muhalefetine rağmen İngiliz kraliyetine verdiği sözü tutmuş, şah ile birlikte Londra'da iken kendisine *Hindistan Yıldızı (Star of India)* nişanı verilmiştir (Wright, 1368, s. 258).

Sipahsalar'ın Adliye ve Vakıflar Nazırı olmasından sonra ilk icraatının ulemaya yönelik olduğunu ve şer'i mahkemelere müdahale ederek nüfuzlarını azaltmaya çalıştığını söylemiştik. Sekülerist ve laik bir yaklaşımı benimseyerek din adamlarının siyasete ve devlet işlerine müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ademiyet, sadrazamın ulemadan halkın dini ve kişisel meseleleriyle ilgilenmelerini, onların cemaatle namaz kılmalarını ve hutbe gibi onlara ait bütün hususlarda hükümete zarar vermediği ölçüde hürmetle bakılması gerektiğine inandığını, nikâh ve talâk akitleri gibi şer'i meselelerinin hallinin onlara bırakıldığını, devlet işlerine kesinlikle karışmamalarını ve hükümet ile millet arasında arabulucu olmalarını istediğini kaydetmiştir (Ademiyet, 1356, s. 179).

Nasırüddin Şah döneminde İran toprakları üzerinde mücadele halinde olan İngiltere ve Rusya, imtiyazlar meselesinde de rakip iki devlet olarak birbirlerini takip ediyorlardı. Rusya, Reuter'e verilen imtiyazları, Fars Körfezi'ne inme ve Hindistan güzergâhını ele geçirme siyasetine engel olarak görüyordu. İngiltere ise Rusya'nın İran topraklarında güneye sarkmasını istemiyordu. Bu yüzden Rusya, Reuter İmtiyazı'nı İran'daki işgalci emellerine uygun bulmadı ve içindeki muhalefeti desteklemeye başladı. İslami değerleri, memleketin istiklalini, milletin saadetini tehlikede gören ulema da bu muhalefete dahil olunca imtiyazların iptali söylenmeye başlandı (Ebulfazl Delaveri, 1377, s. 13). Ulema, imtiyaza karşı sessizliğin İngiltere'nin işine yaradığını bildiğinden sert bir şekilde muhalefet etti. Rusya'nın çıkarları onlar için önemli değildi. Söz konusu olan halkın sahip olduğu bütün kaynakların peşkeş çekilmesiydi. Ayetullah Hacı Molla Ali Keni'nin imtiyaza karşı muhalefeti, Nasırüddin Şah'ın Avrupa gezisinden dönüşünü hızlandırmakla kalmadı, bu işe sebep olan sadrazamın görevden alınmasını da gündeme getirdi (Şyhülislami, 1367, s. 80). Şah, Avrupa gezisi sonrasında Reşt'e geldiğinde sadrazama karşı muhalefetin arttığını gördükten sonra görevden almak zorunda kaldı. O'nu Reşt idaresine tayin ederek Tahran'a getirmede (Tahiri, bita, s. 475).

Mirza Hüseyin Han, Reuter'e verilen imtiyazlardaki rolü sebebiyle halk ve ulema tarafından suçlanmış ve şah tarafından sadrazamlıktan alınmış ve Reşt idarecisi yapılmıştı. Ancak şahın muhalefete dayanamayıp kendisini feda edeceğinden korkmuştur. Bu yüzden İngiliz elçiliğine başvurarak onlardan yardım istemiştir. Bu sırada elçilik doktoru Dixon, şahın Akbaba'daki ordugâhından İngiltere maslahatgüzarı Thomson'a yazdığı yazıda şunları söylemiştir; *Görevden alınan sadrazam çok üzgün görünüyordu. Gözlerinden yaşlar akarken bana kendi canından emin olmadığını, şaha güvendiğini ve şahın ona karşı nazik davrandığını, ancak din adamlarının şahı onu öldürmesi için kışkırtmasından korktuğunu söyledi. Bu yüzden sadrazam bu yazıyı sizin için yazmamı özellikle istedi. İran sadrazamının her zaman İngiltere'nin bir dostu olduğunu ve Kraliçe'nin*

Hindistan Yıldızı'nı almaktan gurur duyduğunu selamlamadan sonra belirtmemi istedi. Bu sebeple kendisi her türlü tehlikeden korunmalıdır. Mirza Hüseyin Han, sizden ve meslektaşlarınızdan şaha bir mektup göndermenizi ve şahtan sadrazamın hayatının güvende olacağına ve kendisine saygısızlık edilmeyeceğine dair söz almalarını istedi. Şah'ın hassas duygularına dokunmamak için mektubun sözlerinin çok dikkatli yazılmasını tavsiye etmiştir (Tahiri, bita, s. 477-478). Mirza Hüseyin Han'ın bu teşebbüsü, şahın onu 1873'te Reşt'ten Tahran'a getirerek Hariciye Nezareti'nde görevli tayin edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu görevi sırasında Reuter İmtiyazı'nın iptali işi kendisine verilmiştir. (Şeyhülislami, 1367, s. 82).

Mirza Hüseyin Han, 1873'te Hariciye Nezareti göreviyle yeniden göreve başladıktan bir yıl sonra Harbiye Nezareti'nin başına getirilmiştir. Bundan sonra zenginlik ve para hırsı daha da artmış ve açıktan rüşvet alma işini bıraktığını itiraf etmiştir. Adalet Bakanlığı ve sadrazamlıkta maksat ve hırsı bir kenara bıraktığını, Gilan'dan dönünce kendisini yaralı bir yılan gibi hissettiğini ve yaltaklanmaların ve dalkavuklukların boşa gitmediğini tecrübeyle anladığını söylemiştir (Muhammed Hasan Han, bita, s. 104). Ancak şimdiye kadar sırtını dayadığı İngiltere'ye rağmen Reuter İmtiyazı'nın iptali işinin kendisine verilmesi en büyük sıkıntı olarak kendisini meşgul etmiştir. Sipahsalar, bu iş karşısında manevra yaparak Ruslara dayanmaya başlamış, onların da istemediği imtiyazları iptal etmede yardımcı olmalarını istemiştir. Bu yardıma karşılık Tebriz-Colfa ve Tahran-Hazar Denizi demiryolu hatlarının yapımının Ruslara verileceğini taahhüt etmiştir (Muhammed Hasan Han, bita, s. 53).

Sipahsalar, devlet idaresinde İngiltere'ye dayanarak kendi devleti aleyhinde yaptığı işlerin en sonuncusu olan Reuter İmtiyazı'nda ulema ve halkın baskısı ile iyice zor durumda kalmış, hatta şah tarafından katledileceği korkusu taşımıştır. İmtiyazın verilmesi sırasında aldığı rüşvetler ile zenginliğine ilave ettiği paraları da kaybetmek istememiştir. Ancak imtiyazın iptali işi de kendisine havale edilmişti. Bu zor durumdan çıkış için politik manevra yaparak Ruslara Trans-Hazar, Köktepe, Deşt-i Türkmen ve Aşkabat'ta imtiyazlar vadetmiştir. O dönemde İran'da Rus elçisi olan Zinoyev, kendisini destekleyeceğine söz vermiştir (Muhammed Hasan Han, bita, s. 106).

İtimadü's-saltana, Sipahsalar'ın ikinci Avrupa seyahati dönüşünde politikasını değiştirdiğini, bu zamana kadar siyasetinin İngilizlerin lehinde olduğunu ve onlardan lütuf istediğini, ikinci seyahatten döndükten sonra ise Ruslarla dost olan kardeşi Mirza Yahya Han Mutemedü'l-mülk'ün teşvikiyle onlarda yardım istemeye başladığını kaydetmiştir. Tahran'daki Rusya Maslahatgüzarı Zinovey'in çabaları da eklenince ölümüne kadar bir Rus yanlısı olarak kalmıştır (Muhammed Hasan Han, 1357, s. 276). Han Melik Sasani ise Sipahsalar'ın İran'ın Ahal, Trans-Hazar, Köktepe ve Deşt-i Türkmen'deki Müslüman ahaliyi düşünmeden Ruslarla anlaştığını ve bu yüzden görevden alındığını söylemiştir (Han Melik Sasani, bita, s. 91).

Mirza Hüseyin Han, Bombay'da konsolosluk görevine başladıktan 1880'de Harbiye Nazırı görevinden alınıncaya kadar yaptığı işlerde şahsi menfaatlerini öncelikli olarak düşünmüş ve aç gözlü bir devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır. Nasırüddin Şah ile birlikte çıktığı Avrupa gezisi sırasında adet olduğu üzere verilen bahşişlerin bir kısmını dahi kısarak kendi zimmetine geçirmiştir. Şah'ın Fontainebleau Sarayı'nda birkaç gece geçirmek için bir gün önceden masraflar için tahsis ettiği para, hediye ve erzakın bir kısmını el koyup paraya çevirmiştir (Muhammed Hasan Han, bita, s. 275).

Sipahsalar, 1880'de Harbiye Nezareti'nden azledildikten bir süre sonra şahın emriyle yeni Rus Çar'ı III. Aleksander'i tebrik için buraya gönderilmiştir. Ruslar, bu gezi sırasında Mirza Hüseyin Han'a, Ahal'in teslim edilmesi ve Kazak Hanlığı'nın kurulması sırasında onlara verdiği hizmetlerden

dolayı devlet nişanı vermişlerdir (Han Melik Sasani, bita, s. 92). Tahran'a döndüğünde ise şah ondan tamamen şüphelenmiş ve onu vali yardımcısı olarak Horasan'a göndermiştir.

Mirza Hüseyin Han Sipahsalar, hırs ve para düşkünlüğünün kendi akıbetini de hazırladığının farkındaydı. İran'ın bütün kaynaklarının bir İngiliz sermayedara peşkeş çekilmesinde tereddüt etmemiş, karşılığında rüşvet almıştı. Rusya, bu imtiyaz ile güneydeki işgallerini gerçekleştiremeyeceğini iyi biliyordu ve bu yüzden içteki muhalefeti destekliyordu. Curzon bile imtiyazın sonucundan emin olmamış, sömürge haline getirmek istedikleri topraklarda bir araç olarak kullanılan bu tarz çalışmanın başarılı olamayacağını itiraf etmiştir (Curzon, 1367, s. 624).

Ayetullah Molla Ali Keni ve Mirza Said Han Ensari (Müteminü'l-mülk) liderliğindeki halk, imtiyaza karşı muhalefeti bütün şiddetiyle devam ettirirken, Rusya da desteğini esirgemiyordu. Neticede imtiyaz iptal edilmişse de İngiltere, dünyanın diğer bölgeleri için Rusya ile anlaşmış ve I. Dünya Savaşı öncesinde yanına çekmiştir. İngiltere, bu yüzden de söz konusu imtiyazdan tamamen feragat etmiş ve İran hükümeti de bu nitelikleri ile imtiyazı iptal etmiştir. Reuter, imtiyazın iptalini kabullenmeyerek ölümüne kadar çabalarını sürdürmüştür. Ondan sonra ise varisleri devam ettirmiş, imtiyazın imzalanması sırasında İranlı devlet adamlarının aldıkları rüşvetleri geri vermelerini ve tazminat ödenmesini istemişlerdir. Kaçar idaresi, bu baskılardan dolayı 1889'daki müzakerelerden sonra İran'daki Bank-ı Şahinşahi'nin imtiyazını altmış yıllığına İngiltere'ye vermiştir. İran, Sipahsalar'ın sebep olduğu bu imtiyaz ile ağır mali kayıplar yaşamıştır (Bamdad, 1371, s. 413). Sipahsalar, İran'daki İngiliz kampından Rus cephesine katılmış, çifte bir sıfat olan Anglo-Russophile (İngiliz-Russever) sıfatıyla siyasette etkili olmuş, hal-ı hayatında İran halkının menfaatinden çok kendi şahsi zenginliğini düşünmüş ve İran'da iki sömürgeci devletin nüfuzunun artmasına sebep olmuştur. Ömrünün sonunda bir kez daha yön değiştirip meşrutiyetçi olmuş, anayasa, parlamento ve meclis sistemi sloganları atmaya başlamıştır (Ali Ebul Hüseyini, 1368, s. 131-134). Hasan Azam Kuddusi (Azamü'l-vüzer), Sipahsalar'ın Kaçar şehzadesi Zilelü's-sultan'a şöyle dediğini kaydetmiştir; *Umarım bir gün gelir ki benim köşküm parlamento ve toplantı yeri olur. Elçiler, aynı parlamentonun Kaçar tiranlığının kökünü kazıyacaktır* (Hasan Azam Kuddusi, 1379, s. 247). Mirza Hüseyin Han, meşrutiyetin ilanını görmeden 1881'de elli yedi yaşında öldü (Muhammed Hasan Han, 1367, III, s. 2026). Nasirüddin Şah, Sipahsalar'ın geride bıraktığı büyük servetin nerelerden elde edildiğini bildiği için müsadere etmek istemişse de kardeşlerinin itirazı ve Rus görevlilerin devreye girmesiyle gerçekleşmemiştir (Timuri, 1363, s. 62).

Sonuç

Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-devle (Sipahsalar), Kaçar dönemi ümerasası içerisinde sicili haksız servet edinme, rüşvet, görevi kötüye kullanma, nefsinin arzularına göre hareket etme, İngiltere ve Rusya'ya hizmet etmekle dolu olan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İran halkından ziyade kendi menfaatlerinin ve iktidarının peşinde koşan, zayıf fikirli ve dalkavuk bir ruha sahip olarak ömrünü tamamlamıştır.

Sipahsalar'ın bir kısım tarihçiler tarafından ilerici ve hukuk devletinin kurucusu olarak tanıtılarak Mirza Taki Han (Emir-i Kebir) ile eşdeğerde tutulması veya ona benzetilmesi acaba ne derecede doğrudur? Emir-i Kebir, İran'ı yabancı nüfuzundan kurtarmak için milli unsurlara dayanarak eğitim-öğretim başta olmak üzere askeri, idari, ekonomik ıslahatlar yapmış ve rüşveti önlemeye çalışmıştır. İngiltere'nin İran'daki nüfuzunu ve sömürgeci siyasetini kırmaya çalışırken hayatından olmuştur. Sipahsalar ise İngiltere'ye dayanmakla kalmamış, İran'ın bütün kaynaklarını bu devlete peşkeş çekmekten çekinmemiştir. İran halkı bugün dahi Emir-i Kebir'in ismini kalbinde yaşatırken, Sipahsalar'ın sadece aldığı rüşvetler, yaptığı dalkavukluklar, uyuşturucu üretimi ve verdiği imtiyazlar konuşulmaktadır.

İran ve Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda yaşadıkları meşrutiyet sürecinde modernite akımına atfedilen bazı kişilerin, tüm gafları, hataları, rüşvetleri, gücü kötüye kullanmaları, ihanetleri ve yabancıya bağımlılıkları bazı tarihçilerce görmezden gelinmekte ve hatta bu şahsiyetlere ilerici denilerek yaptıkları tahribatlar örtünmek istenmektedir.

Neticede araştırmacılar için şunu belirtmek gerekmektedir. Ay her zaman bulutların arkasında kalmamaktadır. Bir müddet sonra gerçek ışığıyla ortaya çıkıp ışınları adil ve doğruyu arayan araştırmacıların zihinlerinde ve kalplerinde parlıyor. Sipahsalar'ın siyasi hayatı buna en güzel örnek olarak karşımızda durmaktadır. Bugün de sömürgecilerden destek bekleyenlerin eninde sonunda tarihin karanlık sayfalarında mahkûm olacakları ve geleceğin yargısının onlar hakkında olumlu olmayacağını göstermektedir.

İranlı bir bürokrat, nazır ve sadrazam olan Mirza Hüseyin Han, olağanüstü bir zekaya ve yeteneğe sahipti. Eğer kendisine bahsedilen bu doğal güç, ülkesinin zengin kültürünün kalbinde ekilseydi, belki de olağanüstü bir figür olarak kalabilirdi. Ancak üzülmek gerekir ki Sipahsalar, genç yaşta batıda kalmanın yanı sıra Mirza Melkum Han ve Ağa Han Mahallati gibi batıcı ve sorunlu unsurlar kendi milli ve yerli kültüründen uzaklaşmıştır. Zamanla bu açı, fikri sapkınlığı nedeniyle siyasi kariyerini önemli kılan eylemlerde bulunduğu noktaya kadar götürmüştür. Mirza Hüseyin Han'ın hayatı, bugün bütün gençlerimiz, düşünürlerimiz ve politikacılarımız için bir rehber olacak seviyededir.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi

BOA.A.AMD.No:92-38, s. 1; BOA.A.DVN.MHM.No: 26-75, s. 1; BOA.HR.İM.No: 120-11; BOA.İ.HR.No:1-9; BOA.İ.HR.No:239-14200, s. 1-2; BOA.Y.A.HUS.No:166-41, s. 1-6

Tetkik Eserler

Ademiyet, F. (1354). Emir-i kebir ve İran. Harezmi.

Ademiyet, F. (1356). Endişe-i terakki ve hükümet-i kanun asr-ı Sipahsalar. Harezmi.

Afşari, P. (1372). Sadrazamha-yı Kacariye. Defter-i mütalaat-ı siyasi ve beynelmileli.

Alıdaved, S. A. (1379). İsnâd ve nameha-yı Emir-i Kebir I. İntişarat-ı Sazman-ı İsnâd-ı Milli-i İran.

Ali Kulî Mirza. (1370). İksirü't-tevarih. (Tash. C. Keyanfer). Veys.

Aştıyani, A. İ. (1372). “İngilizha ve cenub-ı İran.” Tarih-i Muasır-ı İran. Danişgâh-ı Tehran.

Avery, P. (1363). Tarih-i muasır-ı İran. (Çev. M. R. Mihrabâdi). Atai Aştıyane- Kitab. (Orijinal Yayın Tarihi 1965).

Bamdad, M. (1371). Şerh-i hal-ı rical-ı İran der kurn-u 12, 13 ve 14 hicri I. İntişarat-ı Zevar.

Baussani, A. (1962). The Persians. St. Martins Press.

Cihangir Mirza. (1327). Tarih-i nev. (Tash. A. İkbâl). İntişarat-ı İlim.

Curzon, G. N. (1367). İran ve kazıye-i İran I (Terc. Vahid Mazenderani). İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi.

Delaveri, E. (1377). “İran Der Asr-ı Kacariye, Mecmua-yı Makalat. İntişarat-ı Beynilmileli-i Elhadi.

Ebul Hasani, A. 1368). Payidari ta payıdâr; seyri der hayat-ı pırbâr-ı ilmi, manevi, içtimai ve siyasi şehid Hacı Şeyh Fazlullah Nuri. Müessese-i Tahkikati ve İntişarat-ı Nur.

Encyclopaedia Judaica, Jerusalem. 1971. vol.14. s. 894.

Eşref, A. (1359). Mevâni-i tarihi rüşd-ü sermayegüzâri der İran devre-i Kacariye. Zemine.

Fourier, J. (1368). Se sal derbâr-ı İran (Terc. Abbas İkbâl Aştıyani). İntişarat-ı İlm.

Furon, R. (1951). L'Iran Perse et Afghanistan. Nouvelle ed. Refondue.

Hidayet (Mubirü's-saltana), M. K. (1329). Sefername-i Mekke (Tash. Seyyid Muhammed Debirsıyaki).

Hurmuci, M. C. (1363). Hakayikü'l ahbar-ı nasiri. (Tash. Hüseyin Hediciyum). Merkez-i Tahkikat-ı Ulum-ı İslami.

İssawi, C. (1360). Tarih-i iktisad-ı İran (asr-ı Kacar 1332-1335). (Terc. Yakub Ajend). Neşr-i Gestere.

İtimadü's-saltana, (1367). Tarih-i muntazam-ı Nasiri III (Tash. Muhammed İsmail Rıdvani). Dünyaya-yı Kitab.

- Kadıyani, A. (1376). Ferheng-i fişerdeh tarih-i İran. Cavedân-ı Hared.
- Kuddusi, H. A. (1379). Hatırat-ı men ya ruşen şoden-i tarih-i sad sale I. Çaphane-i Haydari.
- Mahmud, M. (1328). Tarih-i revabıt-ı siyasî-yi İran ve İngiliz IV. İkbal.
- Mahmud, M. (1342). Tarih-i revabıt-ı siyasî-yi İran ve İngiliz I. İkbal.
- Mahmud, M. (1367). Tarih-i revabıt-ı siyasî-yi İran ve İngiliz der kurn-ı 19 III. İkbal.
- Markham, C. R. (1364). Tarih-i İran der devre-i Kacar (terc. Mirza Rahim Ferzane).
- Mehdiniya, C. (1377). Heft bar işgal-ı İran der 23 Kurn IV. Panûs.
- Mekki, H. (1369). Zendeğâni-yi Mirza Taki Han Emir-i Kebir. İntişarat-ı Dünya.
- Meşkûr, M. C. (1365). Tarih-i İran-ı zemin. Safar, Eşraki.
- Mirza Ali Han Eminüddeve, (1370). Hatırat-ı Siyasi-i Eminüddeve (Tash. Hafız Fermanfermaiyan). Emir-i Kebir.
- Mohdevi, A. H. (1379). Tarih-i revabıt-ı harici-i İran. İntişarat-ı Emir-i Kebir.
- Mostevfi, A. (1371). Şerh-i Zendeğâni-i men ya tarih-i içtimai ve idari-i devre-i Kacariye I. İntişarat-ı Zevar.
- Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), (1367). Tarih-i muntazam-ı Nasiri III (Tash. Muhammed İsmail Rıdvani). Dünya-yı Ketab.
- Muhammed Hasan Han İtimadü's-saltana, (bita). Halese (Habnâme) (Tash. Mahmud Ketirayi).
- Muhammed Hasan Han, (1349). Sadrü't-tevarih (Tash. Muhammed Müşiri). İntişarat-ı Vahid.
- Nasır, S. T. (1363). İran der berhûred-i ba isti'margirân. Şirket-i Müellifân ve Mütercimân.
- Nuri, H. (1383). "Hub ya Bed Sipahsalar," Zamane, Sal: 3, Şomare: 28, Di, s. 53-63.
- Rızai, A. (1363). Tarih-i deh hezar sale-i İran IV. İkbal.
- Safai, İ. (1355). Medârik-i tarihi.
- Sasani, H. M. (1338). Siyasetgirân-ı devre-i Kacar. Megestan.
- Sipihir, M. T. (1353). Nasihü't-tevarih I-II. Esatir.
- Sultanzade, H. (1364). Tarih-i medaris-i İran. Agâh.
- Sykes, P. (1330). Tarih-i İran (Çev. M. T. Fahrdâi). Efsûn. (Orijinal Yayın Tarihi 1915).
- Şemim, A. A. (1379). İran der devre-i saltanat-ı Kacar. İntişarat-ı Behzad.
- Şeyhülislami, C. (1367). Katl-ı Atabek ve şanzdeh makale-i tahkiki. İntişarat-ı Keyhan.
- Tahiri, E. K. (1356). Tarih-i revabıt-ı bazargani ve siyasî-yi İran ve İngiliz II. İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli.
-

- Tahiri, E. K. (bita). Tarih-i revâbıt-ı bazargani-i İran ve İngiliz ez devran-ı fermanrevayi-i Moğolan ta payan-ı ahd-ı Kacariye I. Tahran bita, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli.
- Terenzio, P. C. (1363). Rekabetha-yı Rus ve İngiliz der İran ve Afganistan. (Çev. A. Azerin). İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi. (Orijinal Yayın Tarihi 1947).
- Timuri, İ. (1363). Asr-ı bihaberi ya tarih-i imtiyazat der İran. İkbâl.
- Velayeti, A. E. (1372). Tarih-i revâbıt-ı harici-i İran der devran-ı Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah. Defter-i mütaalat-ı siyasi-i beynelmileli.
- Velodarsky, M. (1372). “İran ve kudretha-yı buzûrg 1856-1869,” Tarih-i Muasır-ı İran V.
- Verheram, G. (1367). Nizam-ı siyasi ve sazmanha-yı içtimaî der asr-ı Kacar. Muayyen.
- Wright, D. (1368). İraniyan dermeyan-ı İngilizha, sahneha-yı ez tarih münasebat-ı İran ve Britania II (Terc. Kerim İmami). Neşr-i Nev.

Yeşil İnovasyon ve Yeşil Yönetim Bağlamında Toplum 5.0

Society 5.0 In The Context Of Green Innovation And Green Management

Turgay Kaymakcı*

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu Yazar:

Corresponding author:

* Milli Eğitim Bakanlığı
turgaykaymakci@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9741-8451

Başvuru / Submitted:

20 Ağustos 2023

Kabul / Accepted :

11 Aralık 2023

DOI: 10.20860/ijoses.1346767

Atıf / Citation:

Kaymakcı, T. "Yeşil İnovasyon ve Yeşil Yönetim Bağlamında Toplum 5.0". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(2023): 57-72.

Benzerlik / Similarity: %19

Öz

21. yüzyılda yaşanan hızlı değişim; bilimsel, teknolojik, ekonomik, politik, ekolojik ve sosyal yaşam alanlarını etkilemiştir. Bu durum, örgütlerin çevresindeki tehdit ve değişimleri fırsata çevirebilme becerisinin önemini daha da artırmıştır.

Avusturyalı bir ekonomist, siyaset bilimci ve sosyolog Joseph Alois Schumpeter, inovasyonu teknolojik ilerlemenin birincil kaynağı olarak görmektedir. Ona göre, yenilikçi girişimciler eskiyi yok eden ve sürekli yeni şeyler ortaya koyan yaratıcı-yıkım döngüsünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilimsel, teknolojik ve iletişim araçlarındaki hızlı gelişmeler, küresel çapta benimsenmiş olan Toplum 5.0 yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımın ortaya çıkardığı gelişme ve değişimler çerçevesinde sürdürülebilirlik kavramının yaşanabilir bir dünya açısından ön plana çıktığı görülmektedir. Günümüzde sürdürülebilir bir dünya için Yeşil Yönetim ve Yeşil İnovasyon kavramlarının İnovasyon çalışmalarında gündeme gelmeye başladığı görülmektedir.

Bu çalışmada, günümüz paradigması olan Toplum 5.0, Yeşil Yönetim ve Yeşil İnovasyon kavramlarına dikkat çekilerek bu kavramların doğru algılanmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, önce mevcut literatür incelenmiş, daha sonra ise Google Scholar Journal veri tabanı üzerindeki yapılan aramalar ve Yüksek Öğretim Kurumu veri tabanında yapılan araştırmalar incelenmiştir. Yapılan araştırmada elde edilen verilerde "Toplum 5.0, Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim" kavramları arasında güçlü düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplum 5.0, Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim.

Abstract

In the 21st century, rapid change has affected scientific, technological, economic, political, ecological and social spheres of life. This has increased the importance of organizations' ability to transform threats and changes in their environment into opportunities.

Austrian economist, political scientist and sociologist Joseph Alois Schumpeter sees innovation as the primary source of technological progress. Rapid developments have led to the adoption of the Society 5.0 approach all over the world. This approach has brought the concept of sustainability to the forefront in terms of a livable world. In innovation studies, the concepts of Green Management and Green Innovation have started to come to the agenda for a sustainable world.

In this study; it is aimed to draw attention to the concepts of Society 5.0, green management and Green Innovation, which are today's paradigms, and to ensure that these concepts are perceived correctly. In this context, firstly, the existing literature was examined, then the searches made in Google Scholar Journal database and the researches made in the databases of Higher Education Institutions were examined. In the data obtained in the research, a positive, strong and significant relationship was observed between the concepts of "Society 5.0, Green Innovation, Green Management".

Keywords: Society 5.0, Green Innovation, Green Management.

Giriş

İnovasyon olgusu, toplumların gelişim ve değişim yolculuklarının temel dinamiğidir. Ancak sınırlı kaynaklara sahip olan tek olan dünyanın kaynaklarının da inovasyon çalışmaları neticesinde ortaya çıkan yeni ürünler ile insanlık tarafından bilinçsizce tüketilmesi sürdürülebilir bir kalkınma, dünya ve gelecek nesiller için büyük bir risk oluşturmaktadır, tüm dünya insanlığı için çok önemli olan bu önemli husus çalışmanın problemi oluşturmaktadır. İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan bu hususta günümüz inovasyon çalışmalarının Toplum 5.0 ve Yeşil Yönetim yaklaşımı kapsamında daha bilinçli yönetilebilmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Toplum 5.0, Yeşil Yönetim ve Yeşil inovasyon kavramlarına dikkat çekerek bu paradigmalara uygun yönetim stratejilerinin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda da konu temelindeki araştırmalar üzerinden bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Küreselleşen günümüz dünyasında günün ihtiyaçlarına göre gelişen pazar ihtiyaçları, her geçen gün artan rekabet şartları, ürün ve mamüllerin hayat süresindeki azalmalar ve teknoloji dünyasındaki gelişmeler neticesinde birçok işletme kendi iç yapılarını yenilemek zorunda kalmıştır. İşletmeler, çok hızlı değişen ve aktif bir çevrede günümüzde birçok tehditle karşı karşıyadır. Bu bağlamda da mevcut metod ve usuller yeterli gelmemektedir. Dünyada yaşanan bu değişimleri önemsemeyen veya gerekli tedbirleri alamayan örgütler, faaliyetlerini sona erdirirken değişimle uyum sağlamaya çalışan örgütler ise, yeni sosyal ve iktisadi dünyada var olma gayreti içerisindedir. Bu bağlamda da, örgütsel değişim ve küresel rekabette başarılı olmak isteyen örgütlerin çevresiyle birlikte günün şartlarına göre örgütsel sistemlerini başta insan kaynakları olmak üzere uyumlaştırması, değişim olgusunu fırsata çevirebilme yeteneğini kazanabilmesi bir yönetim sorunu haline gelmiştir. Geçtiğimiz her gün daha da zor bir hale dönüşen global rekabette, değişim ve yenilik ile ilgili hususlar üzerinde tekrar durulması gerekmektedir. Bilimsel, teknolojik ve iktisadi anlamda değişim denildiğinde ilk akla gelen husus inovasyon çalışmalarıdır. Ekonomik hayatın en büyük lokomotif unsuru konumunda olan inovasyon olgusunun doğru yönetilmesi gerekmektedir.

İnovasyon, latince kökenli “innovatus” kelimesinden gelmekte olup, günlük kullanımda yenilik “*yeni yaratıcı fikirlerin veya buluşların ticaret, endüstri ve hizmet gibi ekonomik alanlara uygun hale getirilip uygulanması*”dır (<https://tr.wikipedia.org/> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.08.2023). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise “*Yenileşim*” anlamında kullanılmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 01.08.2023). İnovasyon kelimesinin Türkçede tam bir karşılığı olmamakla birlikte, bu kelime yeni tekniklerin kullanılması olarak ifade edilebilir. Birçok alanda kullanılan inovasyon kavramı kullanılmış olduğu alanlar bağlamında çeşitli manalara gelmektedir, ancak bütün bu kullanım alanları incelendiğinde tüm alanların ortak olarak birleştiği nokta yeniliktir. İnovasyon olgusu bir yeniliği ihtiyaç duymasına karşılık, her yenilik inovasyon anlamına gelmemektedir. Bu noktada gerçekleştirilmiş olan yeniliklerin gerçek manada inovasyon olabilmesi için, inovasyonun ortaya çıkardığı bir özgünlüğün yanısıra sosyal ve ekonomik anlamda bir değer oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda inovasyonun en büyük niteliğinin ürün veya hizmette yeni artı bir değer kazandırması olduğu görülmektedir (Çetinkaya, 2019).

İnovasyon ile ilgili farklı birçok tanımlamaların bulunduğu görülmektedir; bu tanımlardaki ortak ana unsur ise; yeniliğe, iyileştirmeye, fikirlerin veya teknolojilerin yayılması hususunun olduğu görülmektedir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan temel faktörün inovasyon çalışmalarının olduğu görülmektedir. Tüm örgütlerin içinde buldukları faaliyet alanlarında etkinlik ve verimliliklerini arttırmaları hayati bir önem taşımaktadır. Bu noktada ise örgütlerin küresel düzeydeki bu bilimsel ve teknolojik değişime nasıl ayak uydurabilecekleri hususundaki örgütsel becerilerinin reorganizesi gündeme gelmiştir. Örgütlerin kendileri için hayati bir öneme sahip olan bu değişimi doğru algılayıp bu değişim sürecini stratejik bir yönetim anlayışıyla yönetebilmeleri çok önemli bir konu olmuştur. Örgütlerin bu konuda küresel değişim yönetimi üzerine odaklanması gerektiği gibi bu yeni inovasyon çalışmalarında tüm insanlığın sahip olduğu tek bir dünyanın sürdürülebilir bir kalkınma ile bugün ve yarın için korunması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu noktada günümüz dünyasında insanlığın sürdürülebilir bir dünya ve kalkınmaya kavuşabilmesi için; Toplum 5.0, Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim, Yeşil Dönüşümsel Liderlik, Yeşil İşletme yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Bu kavramlar, inovasyon çalışmalarının merkezinde örgütlerde çevre hassasiyetinin yer edinmesi ve sürdürülebilir bir kalkınma için önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

İnovasyon çalışmalarının inovasyonist bir bakış açısı ile sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde devam ettirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde sürdürülebilir bir dünya ve kalkınma sağlanabileceği düşünülmektedir. Sürdürülebilir bir dünya için, sadece bugün için yüksek bir yaşam kalitesi değil, gelecek nesiller için yüksek bir yaşam kalitesi anlayışı hayal edilmektedir. İnsanoğlunun doğadaki tabii kaynakların sürekli bir şekilde kendini yenileyebileceği düşüncesi ile sınırlı olan doğal kaynakları sınırsızmış gibi kullanmasının neticesi olarak günümüzde; küresel ısınma, çevre kirliliği, ekolojik dengelerin bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalmaya başlaması, ozon tabakası ve karbon ayak izi gibi birçok birbiriyle ilişkili ulusal ve uluslar arası problemler ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Yaşanılan sorunların küresel düzeyde insanları tehdit etmeye başlaması ile girişimcilik ve inovasyon çalışmalarındaki “Yaratıcı Yıkım” teorisi ile meşhur olan iktisatçı Schumpeter’in, bu teorisi, tekrar gündeme gelmiştir. Çünkü bu teoriye göre durmadan yenilerin üretilerek piyasaya sunulması ile yaratıcı-yıkım döngüsü oluşmaya başlamıştır. Böylelikle sınırlı olan dünya kaynakları hızlı bir şekilde, rekabet ve daha fazla kâr için yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca bu teoriye göre sadece dünya kaynakları değil, aynı zamanda insanoğlunun elde etmiş olduğu tasarrufları da yok olduğu iddia edilmektedir. Bu durum hem sınırlı dünya kaynaklarının devamlılığı, hem de sürdürülebilir bir ekonomi için büyük bir risk taşımaktadır (Kitapçı, 2019).

İnsanlığı tehdit etmeye başlayan bu tür sorunlarla mücadele edebilmek için bilim adamları, araştırmacılar ve hükümetler gibi birçok farklı otoritenin sürdürülebilir bir kalkınma için çalışmalar yaptığı görülmektedir. Günümüz küresel dünyasında sürdürülebilir bir kalkınma için “Toplum 5.0” terimi ilk kez Ocak 2016’da “Beşinci Bilim ve Teknoloji Temel Planı” nda kullanılmış, Toplum 5.0, diğer bir ifadeyle de “Süper Akıllı Toplum” olarak adlandırılmaktadır. Siber alan ve fiziksel alanın en üst bir seviyede entegre olduğu bu model, Almanya’nın Hannover kentinde düzenlenen fuarın 2017 yılının partner ülkesi olan Japonya, geniş kitlelere tanıtmıştır. CeBIT 2017 fuarında Japonya başbakanı Shinzo Abe, bu yeni yaklaşım ile ilgili görüşünü “Teknoloji, toplumlar tarafından bir tehdit olarak değil, bir yardımcı olarak algılanmalı” şeklinde ifade etmiştir (Akman, 2023).

İlgili alanyazındaki çalışmalarda inovasyon olgusu ekonomik anlamdaki büyümenin, istihdam alanındaki artışın ve insanların hayat standartlarının yükselmesindeki en önemli anahtar olduğu görülmektedir. Bütün sektör ve alanlarda faaliyette bulunan işletmelerin inovasyon yaklaşım ve faaliyetlerine ihtiyacı bulunmaktadır. Tüm örgütlerin, rekabet standartlarını arttırmak ve varlıklarını sürdürebilmek için inovasyon çalışmalarına ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar, pazar payını artırmak, yeni pazarlara girmek, rakiplere göre rekabet avantajı elde etmek, hizmet kalitesini yükseltmek, üretim niteliğinin artması, büyüme, gibi unsurlardır (Bal, 2011).

İnovasyon, sadece yeni bir fikir veya icadın ortaya çıkmasıyla sınırlı değildir. Önemli olan, bu fikir veya icadın ticari bir değer yaratması ve toplumun genel refahına katkıda bulunmasıdır. Girişimcilikle bağlantılı olan inovasyon, mevcut kaynakları daha da artırarak veya yeni kaynaklar oluşturarak bir bireyin refah seviyesini yükseltmesini sağlar. Ancak, inovasyonun sadece bir fikir veya icadın ortaya çıkmasıyla sınırlı olmadığı unutulmamalıdır. İnovasyon, ekonomik bir değere dönüştürülemeyen yenilikleri kapsamaz. Yani, bir fikir veya icadın sadece var olması yeterli değildir, bunun aynı zamanda ticari bir fayda sağlaması gerekmektedir. Sonuç olarak, inovasyonun sadece yeni fikirlerin veya icatların ortaya çıkmasıyla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır (İyidemirci, 2019). Çünkü herbir yeni fikir veya icatlar farklı değişimleri de beraberinde getirmektedir. Değişim, süreç olarak gelişmelerin teknolojik ve bilimsel manada hayata geçirilmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu kritik süreçte, değişim hareketinde örgüt ile birlikte uyum sağlayabilme aşamasında lider konumunda olan yöneticilerin bireysel değişimleri daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü yöneticilerin bireysel manadaki değişimleri örgütsel değişim ve gelişim için bir zorunluluktur, aksi halde ise değişim ve gelişim sadece sözde kalmış olacaktır (Çağlar, 2015). İnovasyon, Joseph Alois Schumpeter (1942) tarafından ilk olarak "Yaratıcı Yıkım Teorisi"nde bahsedilen bir konudur. Schumpeter, kapitalist sistemin harekete geçmesini sağlayan itici gücün, yeni tüketim mallarının, yeni üretim ve ulaşım yöntemlerinin, yeni pazarların oluşumu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, eskiden var olan ürünlerin ve hizmetlerin, günümüz taleplerini karşılayamadığı durumlarda ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Bu nedenle, inovasyonun önemi büyüktür ve sürekli olarak yeni fikirler ve yenilikçi çözümler üretmek, iş dünyasında rekabet avantajı sağlamak için hayati öneme sahiptir (Aktaş, 2023). İnovasyonun en etkili olduğu alanlar genel olarak teknolojik sahalardır. Bilhassa teknolojinin sosyolojik etkileri oldukça önemlidir. Bu etkiler, bireylerin, grupların, kurumların, hatta toplumların yaşam alışkanlık ve davranışlarında kademeli olarak değişikliklere yol açtığı görülmektedir (Bal, 2011). Sonuç olarak ekonomik manada; yapılan inovasyonlar, işletmelerin yeni pazarlara açılması, örgütsel olarak gelişim sağlanması ve ekonomik yapıyı sürekli olarak içeriden değiştiren bir etki oluşturmaktadır. Bununla birlikte inovasyonlar, sosyolojik manada da insanların yaşam ve davranışlarını büyük ölçüde etkilediği değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilir Küresel Kalkınma

İnsanoğlu, var olduğu günden bu güne dış tehditlere karşı hep mücadele ederek daha iyi için çabalamıştır. İhtiyaçlarının artmasıyla birlikte doğal kaynaklar yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu nedenle, doğal kaynakların tükenmeye başladığı dünyada ihtiyaçları karşılamak için insanoğlunun kendini ve kaynaklarını doğru yönetmesi çok önemli bir hale gelmiştir. Bilim ve teknolojideki ilerlemeler, insanoğlunun sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişim süreçlerini her zaman etkilemiştir (Turanlı & Ercan, 2010). Teknolojik ilerlemeler, üretim süreçlerinde verimliliği artırabilir, yeni iş alanları oluşturabilir ve rekabeti teşvik edebilir. Bununla birlikte, teknolojik değişimlerin ekonomik büyümeye olan etkisi, iktisatçılar arasında farklı şekillerde tartışılmaktadır. Bazıları, teknolojiye yatırımın ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini savunurken, diğerleri teknolojinin işsizliği

artırabileceğini ve gelir eşitsizliğini derinleştirebileceğini öne sürmektedir. Bu nedenle, teknolojik değişimlerin ekonomik büyümeye olan etkisini anlamak ve yönetmek, iktisatçılar ve politika yapıcılar için inovasyon çalışmaları için önemli bir konudur (Chris & Soete, 2003).

Sürdürülebilir küresel bir kalkınma noktasında Joseph Alois Schumpeter, neoklasik denge ekonomisinin ekonomideki gelişmeleri doğru anlayabilme adına yeterli olmadığını iddia etmektedir. Dolayısıyla girişimcilik ruhuna sahip girişimci kişilerin değişimlerin ana sebebini anlayabilmelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Girişimciler, ekonomik kalkınma ve gelişme için inovasyonlar veya eski ürünleri tekrar dizayn etme yoluyla birçok inovasyonları gerçekleştirmektedirler. Ancak, bu rolü yerine getirirken girişimciler, geçici monopoller oluşturarak oligopol piyasa şartları dengesini bozmakta ve "Yaratıcı Yıkıma" yol açmaktadır. Schumpeter'e göre, yaratıcı yıkım sürecinde ekonomik değişimi gerçekleştiren girişimciler, içeriden değiştirici inovatif yapıya sahip olan iktisadi organizasyonel yapıları dönüştüren girişimcilerdir (Kitapçı, 2019). Schumpeter yaratıcı yıkım teorisine göre "Yaratım" ve "Yıkım" olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Yıkım süreci verimsiz, eski ve bilimsel-teknolojik gelişmeleri takip edemeyen örgütlerin pazardan ayrılmasıyla başlarken, bilimsel-teknolojik gelişmeleri takip edenlerin pazara sunduğu inovasyonlar ile ekonomik büyümede rol sahibi olan işletmelerin var olmaya başlamasıyla da yaratım süreci başlar (Neşe & Bayraktar, 2018). Piyasaya sunulan yeni mal veya hizmetin piyasadaki benzeri ürün veya hizmetlerin paylarının azalmasına veya ortadan kalkmasına neden olmaktadır, bu süreç inovasyon kavramının doğasında olan bir durumdur. Örneğin gaz lambaları, ampulün icat edilmesiyle pazardaki hakimiyetini kaybetmiştir. Dolayısıyla yaratıcı yıkım, eskinin yerine yeni ikame değerlerin aldığı, iktisadî hayatın sürekli yeni bir denge arayışı içerisinde olduğu bir süreçtir. İnovasyon, bir ülkenin ekonomik gelişimini sağlamak ve sürdürmek için vazgeçilmez bir faktördür. İnovasyonlar, eski iş modellerinin yerini yenilikçi ve verimli modellerin almasını sağlayarak, ekonomik büyümeyi teşvik eder ve toplumun refahını artırmaktadır, ancak işletmeler veya hükümetler inovasyon çalışmalarında bu süreci desteklemek için uygun politikalar geliştirmekle beraber bu sürecin sürdürülebilir bir kalkınma ortamında ilerlemesi adına gerekli tedbirleri alması gerekmektedir (Iraz, 2010).

İşletmelerin sürdürülebilir bir kalkınma hususunda başarılı olabilmesi için işletmeyi etkileyen iç ve dış faktörler üzerinde durması gerekmektedir. Bu noktada işletmeyi etkileyen sadece iç faktörler değil, aynı zamanda dış çevre faktörlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. İşletmelerin faaliyet gösterdiği çevrede meydana gelen değişiklikler, işletme yapısını etkileyerek farklı sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, işletmelerin dış çevre faktörlerini iyi analiz etmesi ve buna göre stratejiler belirlemesi önemlidir. İşletmelerin dış çevresini etkileyen faktörler arasında ekonomik, politik, sosyal, teknolojik ve demografik faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, işletmelerin faaliyet gösterdiği sektördeki rekabeti, müşteri taleplerini, işgücü kaynaklarını ve hatta işletmenin itibarını etkileyebilir. Bu dış çevreden kaynaklanan faktörler, bazı işletmeler için fırsat kaynağı olabilirken, bazıları için tehdit oluşturabilir. İşletmeler üzerinde özellikle günümüz küresel dünyasında etkili olan dışsal unsurlar şunlardır (Çağlar, 2015): "Küreselleşme, Teknolojik Değişim, Ekonomik Gelişmeler, Sosyal Eğilimler, Global Rekabet, Bilinçli Müşteri, Uluslararası ticarete standardizasyon, Dünya olitikalarında değişim, Kamu ekonomisinin ve yönetiminin sorunları." İşletmelerin dış çevre faktörlerini iyi analiz etmesi, işletme yapısını etkileyen fırsatları ve tehditleri belirlemesine yardımcı olur. Böylece, işletmeler stratejilerini bu faktörlere göre belirleyerek rekabet avantajı elde edebilir ve sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilirler.

Dünyadaki büyümenin en hızlı olduğu dönem İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanmıştır. Bu büyüme oranlarının başlıca sebebi daha ucuz enerjidir. 1970'lerde dünya ekonomik yapısının

---

geleceğiyle ilgili yapılan araştırmalarda kontrolsüz üretimin olumsuz sonuçları dile getirilmiştir. Gelişmiş ülkelerde 1970 ve 1980'lerde çevresel konulara yönelik politik eğilimler görülmüş olsa da bu konudaki gerçek manada bilinçli bir adım atılmadığı görülmektedir. Ancak, Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi (1985), Brundtland "Ortak Geleceğimiz" Raporu (WCED, 1987) ve ilk IFCC (International Federation of Clinical Chemistry) raporunun yayınlanması (1988) ile birlikte üretimin olumsuz sonuçlarına ve sürdürülebilir bir büyümeye vurgu yapılmaktadır. Rio'da (1992), Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen konferansın sonucunda Kyoto Protokolü (1997) ile sürdürülebilir büyüme kavramına vurgu yapıldığı görülmektedir (Fikirli, Ünlü, & Yücel, 2022). Türkiye, 191 Ülke ve Avrupa Birliği Üyelerinin taraf olduğu Kyoto Protokolüne 2009 yılında katılmıştır. Kyoto Protokolü'nün 2020 yılında sona ermesi ile yeni bir anlaşma ihtiyaç görülmüş ve Paris Anlaşması kabul edilmiştir (<https://enerji.gov.tr>, adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 04.08.2023).

Geçmişten günümüze yapılan kalkınma çabalarının odak noktası, ekonomik büyüme ve sosyal refahın artırılması olmuştur. Ülkeler, kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak endüstriyel ve teknolojik gelişmeleri teşvik etmiş ve altyapı projelerine yatırım yapmışlardır. Aynı zamanda, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişimi genişletmek, yoksulluğu azaltmak ve eşitsizlikleri gidermek de önemli hedefler arasında yer almıştır. Gelecekte de kalkınma çabalarının sürdürülmesi ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu şekilde ilerlemesi gerekmektedir. Ancak bu inovatif çalışmalar yapılırken dünya dengelerinin de gözetilmesi gerekmektedir. Çünkü bazı bilimsel ve teknolojik çalışmalar, doğa dengelerini bozma potansiyeline sahiptir. (Elverdi & Atik, 2020).

Yeşil İnovasyon

Dünya üzerindeki insanların yürütmüş oldukları faaliyetlerin doğaya olan etkisi her geçen gün daha da artmış olduğu, ancak doğanın bu etkiyi giderek daha çok karşılayamaz hale geldiği gözlemlenilmektedir. Bu etkide işletmelerin faaliyetlerinin bireylerin faaliyetlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu noktada ise inovasyon olgusunun günümüzde çevresel inovasyonlara dönüştüğü görülmektedir. Çevresel inovasyon anlamına gelen yeşil inovasyon kavramının tanımına baktığımızda, en geniş anlamıyla *“çevreye fayda sağlayan ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunan yeni veya değiştirilmiş süreçleri, uygulamaları, sistemleri ve ürünleri kapsayan geniş bir kavram”* olarak tanımlanmıştır (Yiğit, 2014).

Rennings ve Ramner (2010), çevresel inovasyon olgusunun üç önemli özelliğinin olduğunu belirtmiştir. İlk olarak, çevresel inovasyonun yenilik oluşturması gerekmektedir, ancak bu yeniliğin pazar ve dünyadan ziyade öncelikle işletme için bir yenilik oluşturması gerekmektedir. İkinci olarak, çevresel inovasyonun, yeni ürün ve süreç geliştirmek gibi öncelikli bir hedefinin olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Önemli olan, inovasyonun olumlu bir çevresel etki oluşturmasıdır (Rennings & Ramner, 2010).

Günümüzde birçok farklı kesim, çevre sorunlarına yönelik konuyla ilgili tedirginliklerini açıkça dile getirmektedir. Bu endişeleri gidermek için çevre yönetim sistemleri, çevresel sürdürülebilirlik, çevre dostu tasarım, enerji tasarrufu, tüketim azaltma ve yeşil kuşak girişimleri gibi çeşitli adımlar atılmaktadır. Ancak, çevre sürdürülebilirliğine uyulmadığı takdirde felaketle sonuçlanabilecek birtakım sonuçlarla karşılaşılacağı düşünülmektedir. Böylesine tüm insanlığı tehdit eden bir felaketin önüne geçmek için radikal bir zihinsel değişim hareketine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu zihinsel değişimin öncelikle yönetim ve iş anlayışından gerçekleşmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bu noktada yönetim ve dönüşümsel liderlik anlayışı büyük bir önem taşımaktadır (Hadi & Rasool, 2017). Yaşanılan çevresel problemlere karşı yönetim ve dönüşümsel

liderlik anlayışının yanı sıra, daha fazla hassas ve duyarlı tüketici modelinin oluşması, örgütlerin çevreyi daha az olumsuz etkileyecek uygulamalarda bulunmasına ve daha çevreci uygulamalar yürütmesine neden olmaktadır. Bilinçli tüketicilerle birlikte çevreci gruplar, konuyla ilgili yasal düzenlemeler ve medya araçları ile oluşan çevre merkezli yaşam algısı, işletmelere çevresel sorumluluklarının farkına varmalarını yönünde ayrıca bir bilinç ve baskı oluşturmaktadır. Oluşan çevre bilinciyle işletmeler; ekonomik hedefleriyle birlikte, çevresel hedefler de koyarak bu hedeflere ulaşmaya çalışmakta ve yeşil düşünceyi benimseyen işletmeler çevreye daha duyarlı bir şekilde hareket etmeye çalıştıkları görülmektedirler (Önel, 2021).

İşletmeler, önceleri çevreden kaynaklı olumsuz etkileri çok önemsememiş hatta bu konudaki hassiyet çalışmalarını ek maliyet unsuru olarak görmüşlerdir. İşletmeler, çevre duyarlılığını göz önünde tutan çalışmaların maliyeti hususunda bazı örgütler tereddütler yaşarken, çevreyi korumacı politika güden örgütlerin ise bu süreçten kaynaklı elde ettikleri tasarrufla hem üretkenliklerini arttırmış hem de kurumsallıklarını adaha da perçinlemişlerdir. Ayrıca bu tür bir anlayışa sahip olan örgütler, hem çevreyi koruma düzenlemelerinin hem de bilinçli tüketicilerin bilinci baskısından kurtularak büyük bir rekabet avantajı elde etmişlerdir. Bu manada, yeşil inovasyonun kabulü ve yaygınlaşması hem uygulamada hem de akademik camiada günden güne artmıştır (Seyhan, 2021).

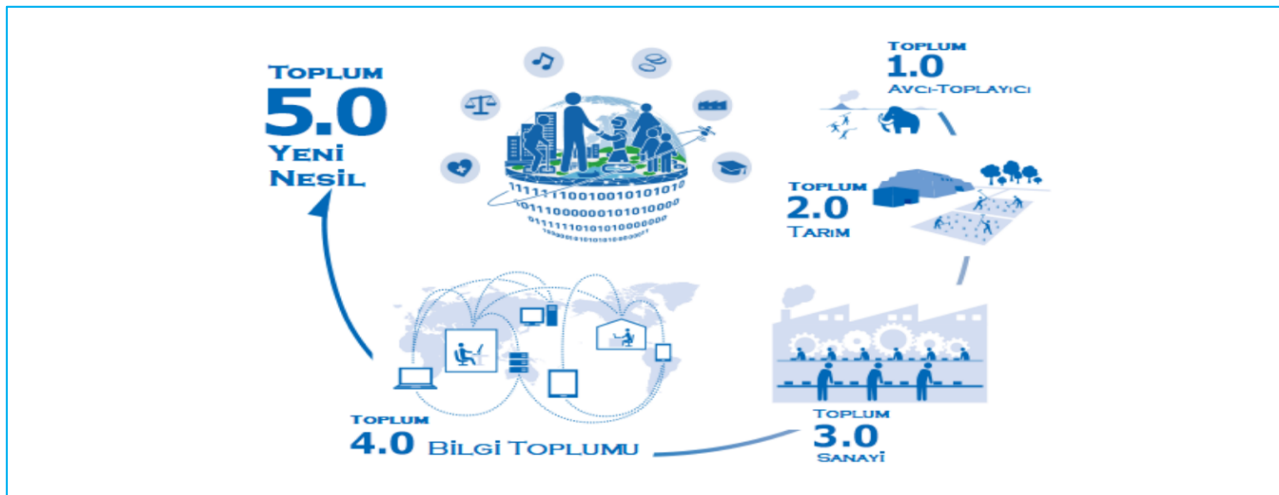
Ekosistemimiz ile ilgili araştırma sonuçlarına bakıldığında sorunların her geçen gün daha da ilerlediği anlaşılmaktadır. Yapılan simülasyon çalışmaları, gerekli önlemlerin acilen alınması gerektiğini göstermektedir. Yaşanabilecek başlıca çevre sorunları; küresel ısınma, kirlilik, biyoçeşitlilik kaybı, okyanus asitlenmesi, halk sağlığı sorunları, ozon tabakasının incelmeye ve ormansızlaşmadır (Sun, Askary, Meo, Zafar, & Hussain, 2022). Chen ve Chang (2013) yeşil dönüşümcü liderliği, çalışanları çevresel hedeflere ulaşmaya motive eden bir liderlik tarzı olarak tanımlar (Sun, Askary, Meo, Zafar, & Hussain, 2022). Vizyoner liderlerin çalışanlarını çevre duyarlılığına olan inançlarını daha da güçlendirdiği görülmektedir. Böylelikle çalışanların, çevre dostu bir yaklaşım sergilediği gözlemlenilmektedir. Bu kapsamda da örgütlerin yönetime daha çok önem vermesi için daha fazla zihinsel ve yönetsel gayretlere ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir (Omarova & Jo, 2022). Yapılan ampirik çalışmalar, dönüşümü hedefleyen liderlik tarzının çalışanların davranışları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı da, yöneticilerin çalışanların çevreye duyarlı yeşil davranışlara daha çok teşvik edilebilmesi için dönüşümcü liderlik tarzını benimsemelerinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir (Özgül, 2020). Günümüzde çevre sorunlarının başlıca sebepleri; hızlı nüfus artışı, kentleşme sorunları, nükleer çalışmaların artması, artan savaşlar, kimyasal tarım ilaçlarının ve temizlik kimyasallarının kullanımının artması, inovasyon çalışmalarında çevre yerine ticari rekabetin ön plana çıkması gibi faktörler sıralanabilir (Eğilmez, 2018).

Yukarıda bahsedilen başlıca çevre sorunlarından inovasyonlar bağlamında gerçekleşen problemlerin temelinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin işletmelerin büyümesi ve gelişmesi için önemli bir faktör olarak görülmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin işletmelerin büyümesinde önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir, fakat bazı inovasyonların ise, yaratıcı yıkım teorisinde belirtildiği gibi bu yıkım sürecini tetikleyerek; ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan dengeleri alt üst edebileceği göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir husustur. Dolayısıyla bu bilincin oluşması noktasında inovasyon çalışmalarının yeşil inovasyon ve yeşil yönetim kapsamında ilerlemesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Toplum 5.0

Tarih boyunca farklı kültürel, ekonomik, teknolojik ve siyasal yapılarla etkileşim halinde olan toplumların göze çarpan en belirgin özelliği değişim olgusu ile olan birliktelikleridir. Bu noktada bilimsel ve teknolojik gelişmelerin değişim ve gelişime yön veren en önemli etken olduğu ifade edilebilir. Çağların geçiş aşamalarına baktığımızda bu sürecin hep bir teknolojik gelişmeye bağlı olarak açılıp kapandığı görülmektedir. Günümüz dünyasında iletişim ve bilgi teknolojilerinin bu değişim ve gelişim olgusunu daha da dinamik bir hale getirdiği görülmektedir. İnsanlığın gelişimi, avcı-toplayıcı dönemden başlayarak ekip biçme, hayvanların evcilleştirilmesi gibi süreçlerle ilerlemiştir. Ancak 1768'de James Watt tarafından bulunan buhar makinesiyle başlayan endüstri devrimi, sadece 300 yıl sürmesiyle bu değişimin en güzel örneğidir. Toffler'in "değişim" ve "hız" kavramlarının ilerleyen zamanlarda daha karmaşık bir ilişki içerisinde olacağı görüşü, insanlık tarihini üçe bölerek yeni değişim dalgasının birkaç on yılda tamamlanacağını üzerinde durmasından anlaşılmaktadır (Büyükbingöl, 2021). Toplumların gelişim evreleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- *Toplum 1.0: Doğada hayatta kalmak için avcılık ve toplayıcılık yapan insan gruplarıdır.*
- *Toplum 2.0: Tarımsal üretime dayalı örgütlenme biçimi ve ulus inşasına dayanan insan gruplarıdır.*
- *Toplum 3.0: Sanayi devrimine dayalı seri üretim yapan insan gruplarıdır.*
- *Toplum 4.0: Maddi olmayan varlıkları bilgi ağları olarak birleştirerek artan katma değer sağlayan insan gruplarıdır.* "İnsanlık günümüzde; ürün ve beceri, bilgi ve bilginin değere dönüştüğü bir sürece girerek, önemli ölçüde eskiye göre değişmiş ve gelişmiştir; ayrıca insanlık, ekonomik, sosyal ve endüstriyel organizasyonların hızla farklılaştığı bir döneme girmiştir (Er , Turan , & Kaymakcı , 2021).

Şekil 1. Toplum 1.0'dan Toplum 5.0'a Doğru.

Kaynak: (<https://nttdata-solutions.com/tr/blog/endustri-5-0/> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 04.08.2023).

Toplum 1.0'dan Toplum 3.0'a kadar avcı-toplayıcı ve tarım toplumu dönüşümü yaşanırken Toplum 3.0'dan itibaren elektronik ve bilişim teknolojilerinin üretim süreçlerine entegre edilmeye başlamış ve bilgi toplumu olan Toplum 4.0 geçilmiştir. İçinde bulunduğumuz Toplum 5.0'ın, bilim ve teknolojinin rehberliğinde, Endüstri 4.0 ve dijital unsurların sunduğu imkanlarla gelişen ve dönüşen bir model olduğu görülmektedir. Toplum 5.0 ile "nesnelere" ile "sistemler" fonksiyonlarını

bağımsız bir şekilde yerine getirirken siber alan aracılığı ile birbirleriyle iletişime geçerek tümleşik bir yapıya dönüşecektir. Bu kapsamda yapay zekâ, nesnelere interneti ve büyük veri gibi mevcut teknolojilerin aktif bir şekilde kullanılması planlanılmaktadır. Toplum 5.0 yaklaşımı her ne kadar Japonya'nın büyüme stratejisi olsa da, Birleşmiş Milletler (B.M.) tarafından 2015 yılında kabul edilmiş, sürdürülebilir bir dünya için yürürlüğe konulan sürdürülebilir kalkınma amaçları için ön koşul kabul edilmiştir (Eren, 2020). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarını gerçekleştirmek için B20 Tokyo Zirvesinin açılışında ifade edilen süper akıllı toplum hedefinin belirtildiği raporda; insanlığın içinde bulunduğu dünyanın temel, orta ve uzun vadeli birçok önemli güçlüklerle karşılaştığı bunların başlıcalarının “*Yoksulluk, açlık, istihdam edilebilirliği etkileyen eksiklik veya yetersiz eğitim, özellikle genç kesimlerdeki sürekli işsizlik, ekonomideki kayıt dışılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sosyal korumayı etkileyen demografik değişim, doğal ve enerji kaynakları üzerindeki kısıtlamalar ve iklim değişikliği*” ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Bahsedilen tüm bu sorunlara öncelikli konular olarak odaklanılması, bu sorunların yaş, cinsiyet, din ve etnik köken farkı gözetmeksizin çözüme kavuşturulmasının kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınma için şart olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu zirvede, hükümetlerin, ulusal ve uluslararası düzeye belirlenen bu amaçlar için uygun politikaları geliştirme yollarına öncelik vererek, toplumlarının Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na (SKA) daha kolay ulaşabilmesi için gerekli tedbirleri alarak desteklemelerinin öneminden bahsedilmekte, tüm sektörlerde bulunan paydaşların sürdürülebilir bir kalkınma için ihtiyaç duyulan kaynakları oluşturması gerektiği vurgulanmıştır (<https://sophosakademi.org>, 2023).

Toplum 5.0, teknolojik gelişmelerin toplumla bütünleşmesini amaçlayan bir kavramdır. Bu kavram Beşinci Sanayi Devrimi olarak düşünülse de, Endüstri 5.0 olarak adlandırılmamıştır çünkü odak noktası teknoloji ile toplumu birleştirmektir. Her endüstri devriminde olduğu gibi, Endüstri 1.0'dan Endüstri 4.0'a kadar her devrimin teknolojik bir inovatörü bulunmaktadır. Endüstri 1.0, su ve buhar gücünün keşfiyle 18. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Endüstri 2.0 ise seri üretim ve elektrik enerjisinin artan kullanımıyla 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Endüstri 3.0 ise elektronik ve bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle 20. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Dördüncü sanayi devrimi ise siber fiziksel sistemler, nesnelere interneti ve büyük veri teknolojileriyle tanımlanmaktadır. Ancak Endüstri 4.0'ın diğer Endüstri devrimlerine göre farklı olarak birçok teknoloji bileşenlerinin ortaya çıkardığı bir dönem olduğu görülmektedir. Endüstri 5.0 ise Endüstri 4.0 ile hızlanan bilimsel, teknolojik ve iletişim teknolojileri alanındaki tüm gelişmelerin topluma fayda sağlayacak bir şekilde dönüşümü ifade etmektedir (Duman, 2022). Toplum 5.0 olgusu ve kavramı, aslında gelecekte hayali kurulan toplum yapısını temsil etmektedir. Bu kavramın ortaya çıkış noktasına bakacak olursak; Japonya'nın 1996 yılından itibaren “*Beş Yıllık Temel Planlar*” uygulaması sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. 2016-2020 yılları arasını kapsayan son beş yıllık temel planına bakıldığında dört temel yapının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dört temel unsur;

- “*Gelecekteki endüstri ve sosyal dönüşümün gelişimi için yeni değer oluşturmak,*
- Ekonomik ve sosyal zorlukları ele almak,*
- Bilim, teknoloji ve inovasyonun temellerini güçlendirmek,*
- Yenilik için insan kaynakları, bilgi ve sermayeden oluşan sistematik bir döngü oluşturmak”tır*

(Akman, 2023).

Toplum 5.0 yaklaşımının temelini oluşturan yukarıdaki son beş yıllık temel planının temel unsurlarını değerlendirdiğimizde, içinde bulunduğumuz bilgi çağında yenilik kavramının bilginin insan kaynağı ve sermaye ile birleşerek bir değer döngüsüyle yeni bir anlam kazandığını görmekteyiz.

Bu noktada da bilim teknoloji ve inovasyonun alt yapısının güçlenmesi gerektiği, sosyal ve ekonomik güçlüklerin gelecekteki sosyal ve endüstri dönüşümünün gerçekleşmesi için yeni bir değer kazanımı ile aşılabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Problem Durumu

İnovasyon olgusu, toplumların gelişim ve değişim yolculuklarının temel dinamiğidir. Ancak sınırlı kaynaklara sahip olan tek olan dünyanın kaynaklarının da inovasyon çalışmaları neticesinde ortaya çıkan yeni ürünler ile insanlık tarafından bilinçsizce tüketilmesi sürdürülebilir bir kalkınma, dünya ve gelecek nesiller için büyük bir risk oluşturmaktadır, tüm dünya insanlığı için çok önemli olan bu nokta çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda da dünya ve insanlık için çok önemli olan bu hususta günümüz yaklaşımı olan Toplum 5.0 ve yeşil yönetim yaklaşımının inovasyon çalışmalarının insanlık ve dünya geleceğini düşünerek bu süreçlerin daha bilinçli ve doğru yönetilebilmesi için kritik bir öneme sahiptir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, günümüz toplum refahı paradigması olan Toplum 5.0, yeşil yönetim ve inovasyon kavramlarına dikkat çekerek bu kavramların doğru algılanmasını sağlayarak, Toplum 5.0 ve Yeşil Yönetim, Yeşil İnovasyon yaklaşımlarına uygun yönetim stratejilerinin oluşturulmasıdır.

Araştırmanın Önemi

Toplum 5.0 yaklaşımı her ne kadar Japonya'nın büyüme stratejisi olsa da, Birleşmiş Milletler (B.M.) tarafından 2015 yılında kabul edilmiş, sürdürülebilir bir dünya için yürürlüğe konulan sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yürütülmesinde ön koşul olarak kabul edilmiştir. Toplum 5.0 yaklaşımının özüne bakıldığında insan ve sürdürülebilir bir kalkınmanın ön planda olduğu görülmektedir. İnovasyon çalışmalarına bakıldığında ise sınırlı kaynakların sürekli harcanması hususu, Toplum 5.0 felsefesiyle ters düşmekte olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda toplumların gelişim kaynağı olan inovasyon çalışmalarının Toplum 5.0 ve yeşil yönetim yaklaşımı çerçevesinde ele alınması bir zorunluluk olmuştur. Yapılmış çalışmalara bakıldığında Toplum 5.0, Yeşil Yönetim ve İnovasyon ilişkilerini ele alan bir çalışma olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda da yaptığımız bu çalışma önemli sayılmaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada var olan taramalar incelenerek çeşitli veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada “Toplum 5.0, Yeşil Yönetim ve İnovasyon” anahtar sözcükleri ile Google Scholar Journal ve Yüksek Öğretim Kurulu Tez veri tabanları üzerinden çeşitli veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi ve Analizi

Toplum 5.0, Yeşil İnovasyon ve Yeşil Yönetim anahtar sözcükleri ile Google Scholar dijital veri tabanı üzerinden elde edilen çeşitli veriler, tablo haline dönüştürüldükten sonra tanımlayıcı istatistikler ve pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı analizi çalışmaları yapılmıştır.

Bulgular

İnovasyon Konusunda Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Analizi

Google Scholar Journal veritabanından “*Toplum 5.0, yeşil inovasyon, yeşil yönetim*” anahtar kelimeleri ile yapılan aramalar sonucu, istatistiki tanımlamalar ve pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı analizi sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1. *Toplum 5.0 Anahtar Kelimesinin Yıllara Göre Sonucu.*

Yıllar	Sonuç
2003-2013	4.580
2014-2023	8.330

Kaynak: Google Scholar Journal verilerden elde edilmiştir.

Tablo 2. *Yeşil İnovasyon Anahtar Kelimesinin Yıllara Göre Sonucu.*

Yıllar	Sonuç
2003-2013	460
2014-2023	5.390

Kaynak: Google Scholar Journal verilerden elde edilmiştir.

Tablo 3. *Yeşil Yönetim Anahtar Kelimesinin Yıllara Göre Sonucu*

Yıllar	Sonuç
2003-2013	14.500
2014-2023	16.200

Kaynak: Google Scholar Journal verilerden elde edilmiştir.

Aşağıda Tablo 4’e bakıldığında Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim, Toplum 5.0 sonuçlarına ait ortalama ve standart sapma sonuçları görülmektedir.

Tablo 4. *Tanımlayıcı İstatistikler Listesi.*

Tanımlayıcı İstatistikler	Ortalama	Standart Sapma	N
Yeşil İnovasyon	2925,00	3486,036	2
Yeşil Yönetim	15350,00	1202,082	2
Toplum 5.0	6455,00	2651,650	2

Araştırmaya ilişkin hesaplanan Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı sonuçları Tablo 5’de ortaya koyularak “*r değeri için 00-.29 arası düşük, .30-.69 arası orta, .70-1.00 arası yüksek düzeyde ilişki*” olarak yorumlanmıştır (Saruhan & Özdemirci, 2016).

Tablo 5. Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı Analizi.

Correlations		Yeşil İnovasyon	Yeşil Yönetim	Toplum 5.0
Yeşil İnovasyon	Pearson Correlation	1	1,000**	1,000**
	Sig. (2-tailed)		.	.
	N	2	2	2
Yeşil Yönetim	Pearson Correlation	1,000**	1	1,000**
	Sig. (2-tailed)	.		.
	N	2	2	2
Toplum 5.0	Pearson Correlation	1,000**	1,000**	1
	Sig. (2-tailed)	.	.	
	N	2	2	2

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 5'te Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim, Toplum 5.0'ın korelasyonu incelendiğinde;

Yeşil İnovasyon-Yeşil Yönetim arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Yeşil İnovasyon -Toplum 5.0 arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Yeşil Yönetim-Yeşil İnovasyon arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Yeşil Yönetim -Toplum 5.0 arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Toplum 5.0 -Yeşil İnovasyon arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Toplum 5.0 - Yeşil Yönetim arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=1,000^{**}$) ve anlamlı ($p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Toplum 5.0 yaklaşımına inovasyon ve yeşil yönetim bağlamında Yüksek Öğretim Kurumu Tez veri merkezinde alanda yapılmış akademik çalışmalara bakıldığında;

Yüksek Öğretim Kurumu Tez veri merkezinde "İnovasyon" anahtar kelimesi ile yapılan taramada 1932 adet araştırma,

"Yeşil İnovasyon" anahtar kelimesi ile yapılan taramada "12" adet araştırma,

"Yeşil Yönetim" anahtar kelimesi ile yapılan taramada "59" adet araştırma olduğu görülmektedir.

Yüksek öğretim Kurumu Tez veri merkezinde "Yeşil İnovasyon ve Yeşil Yönetim bağlanında Toplum 5.0" ve "Toplum 5.0" anahtar kelimeleriyle yapılan taramada ise herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İnovasyon ve Yeşil Yönetim Bağlamında Toplum 5.0 çalışmasında yaptığımız araştırmalar, incelemeler ve analizler neticesinde insanlık var olduğu günden beri sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Bu değişimler bazen yavaş bazen de hızlı olmuştur. Dünya tarihinde gerçekleşen köklü değişikliklerin özünde ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerin büyük yeri olduğu görülmektedir.

İnovasyon çalışmalarının özellikle Endüstri 4.0'dan sonra özellikle dijital mecrada tüm hızıyla devam ettiği görülmektedir. Bu alanda yapılan her çalışma ekonomik ve sosyal hayatta büyük domina taşı etkisi oluşturmaktadır. Ancak gerçek manadaki inovasyonun, eski ürünlerin yok edilerek yenisinin ortaya konulması ve tüketimin artırılması yoluyla olmadığı; tam tersine insanlığa gerçek manada sürdürülebilir bir dünya ile birlikte sunulduğu zaman olduğu araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Çünkü insanlık kaynakları sınırlı bir tek dünyaya sahiptir, onun için kaynakların bilinçli tüketilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda inovasyon olgusunun çevresel kaynakları koruyucu bir şekle dönüşmesi gerektiğiyle ilgili görüşler artmıştır.

İnovasyon olgusu; “*Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim, Yeşil Dönüşümsel liderlik, Yeşil İşletme*” gibi benzeri kavramlar ile zenginleşerek doğa konusundaki hassasiyeti ortaya koyar hale gelmiştir. Bu dönüşümde ise en kritik yere sahip olan kavram ise “*Yeşil İnovasyon ve Yeşil Yönetim*” dir. Çünkü inovasyon çalışmalarının çevreyi düşünerek yapılmasında en büyük role yeşil inovasyon ve yeşil yönetim anlayışının etkili olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda inovasyon kavramının yeniden tanımlanması gerektiği düşünüldüğünde yeşil inovasyon kavramı literatüre girmiştir. Yapılan inovasyon çalışmalarının çevreye duyarlı olması ve ürünlerin uzun ömürlü olması gerekmektedir. Aksi halde yaratıcı yıkımın artarak devam edeceği bu da hem doğaya hem de insanlığa refah getirmeyeceği değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle de dünya kaynaklarının anti green alanlarda kullanılması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda ise ekolojik dengeleri bozulan dünyanın sürdürülebilirliğinden söz edilemeyecektir.

Toplum 5.0 modeline ulaşana kadar Toplum 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 dönemleri yaşanmıştır. Bu toplumsal değişim, bilim ve teknoloji alanındaki yani Endüstri 1.0, 2.0, 3.0, 4.0 ve 5.0 dönemlerinin etkileşimi ve sonucu olarak gerçekleşmiştir. Toplum 5.0 yaklaşımı, her ne kadar Japonya'nın büyüme stratejisi olsa da, Birleşmiş Milletler (B.M.) tarafından 2015 yılında kabul edilmiş, sürdürülebilir bir dünya ve tüm dünya insanlığının ortak gelişimi için hayata geçirilmiştir.

Toplum 5.0'ın temelini oluşturan unsurların başında yenilik olgusu gelmektedir; ancak yenilik olgusunun, eskiye göre farklı olarak günümüz bilgi çağında bilginin insan kaynağı ve sermaye ile birleşerek yeni bir değere dönüştüğü görülmektedir. Teknolojik ve bilimsel çalışmalar noktasında inovasyon çalışmalarının alt yapısının sosyal, ekonomik güçlüklerin ve sosyal, endüstriyel dönüşümlerin merkezinde insan ve sürdürülebilir bir kalkınma odaklı güncellenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu hususta ise, insan sermayesi, entellektüel ve finansal sermaye kaynaklarının, mevcut öngörülemezliklerden kaynaklı oluşan zararların önüne geçilmesi gerektiğidir. Aksi halde mevcut öngörülemezliklerin ortadan kalkmaması durumunda birçok önemli maddi ve maddi olmayan kaynakların harekete geçirilmesi mümkün olmadığı gibi mevcut kaynakların da boşa harcanması durumu söz konusu olacaktır.

Toplum 5.0 bağlamında yeşil inovasyon ve yeşil yönetim yaklaşımları birlikte ele alındığında, yeşil inovasyon ve yeşil yönetim yaklaşımları toplumun gelişim kaynağı olan inovasyon olgusuna insanlık ve sürdürülebilir bir kalkınma ve dünya yeni bir yaklaşım getirmiştir. Çünkü sadece sınırlı

kaynakları sınırsızmış gibi harcamak hem insanlık için hem de sürdürülebilir bir dünya için sürdürülebilir bir durum olmayacağı düşünülmektedir. Bu noktada da Toplum 5.0 yaklaşımı, bilimsel, teknolojik ve iletişim alanlarındaki gelişmeleri insan ve sürdürülebilir bir kalkınma için doğal görmektedir. Ancak Toplum 5.0 yaklaşımı merkezinde insan ve sürdürülebilir bir dünya olmayan gelişmeleri ise geçmiş dönemlerden farklı olarak kabul etmemektedir, çünkü bu yaklaşıma göre tüm gelişmeler, insan ve sürdürülebilir bir kalkınma için olması gerekmektedir. Dolayısıyla inovasyon çalışmalarında yeşil inovasyon ve yeşil yönetim yaklaşımlarının Toplum 5.0 yaklaşımı ile bir bütünlük oluşturduğu, gelecekteki hayali kurulan Toplum 5.0 yaklaşımını desteklediği düşünülmektedir.

Bu kapsamda yapılan literatür incelemeleri, Google Scholar Journal’da yapılan “ *Yeşil İnovasyon, Yeşil Yönetim, Toplum 5.0*” konusundaki araştırmada elde edilen veriler ve hepsi birlikte değerlendirildiğinde bu kavramlar arasında güçlü düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla inovasyon çalışmalarının yeşil yönetim anlayışı ile merkezinde insan olan Toplum 5.0 yaklaşımını benimseyecek şekilde yapılması sürdürülebilir bir kalkınma için bir gereklilik olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu veri tabanındaki araştırmalar incelendiğinde, Google Scholar dijital veri tabanı üzerindeki yapılan araştırmalara nazaran bu konularda yeterli bir araştırma yapılmadığı, sadece inovasyon konusunda araştırma yapıldığı; ancak Toplum 5.0, yeşil inovasyon ve yeşil yönetim konularına ağırlık verilerek daha fazla çalışmaların yapılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akman, A. (2023). Toplum 5.0 Yapılanmasında Dijital Dönüşüm İle Örgüt Kültürü Etkileşiminin Yeri: Bir Alan Araştırması . Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı (Doktora Tezi).
- Aktaş, N. (2023). Brics-T Ülkelerinde İnovasyonun Rekabete etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Eurasian Academy Of Sciences Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*, 37-47.
- Bal, O. (2011). İnovasyonun Ekonomik Kalkınmaya Etkileri. *3.Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi.
- Büyükbingöl, A. (2021). *Toplum 5.0 A Doğru: Süper Akıllı Toplumun İnşası*. Ankara: Astana Yayınları.
- Chris, F., & Soete, L. (2003). *The Economics Of Industrial Innovation:Yenilik İktisadı*, (Çeviren: Ergun Türkcan). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Çetinkaya , F. (2019). Stratejik Yönetim Ve İnovasyon İlişkisi: Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 2*, 349-367.
- Çağlar, İ. (2015). *Değişim Ve Değişim Yönetimi*. Ankara: : Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık .
- Duman, M. (2022). Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 309-336.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elverdi, S., & Atik, H. (2020). Türkiye'de İnovasyon Ölçümüne Yönelik Bir Değerlendirme. *Ibad Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Er , H., Turan , S., & Kaymacı , S. (2021). Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi Ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27-66.
- Eren, Z. (2020). Toplum 5.0 Ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm Ve Eğitim 5.0. *Dijital Dönüşüm Ve İnovasyon: 4. Uluslararası Yeni Medya Konferansı Kitap Bölüm* (S. 169-206). İstanbul: Gelişim Üniversitesi.
- Fikirli, Ö., Ünlü, H., & Yücel, M. (2022). Türkiye'de Eko-İnovasyon Göstergeleri Ve Eko-İnovasyon Etkinliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*.
- Hadi, N., & Rasool, F. (2017). Environmental Transformational Leadership And Employee Pro-Environmental Behaviours: The Bridging Role Of Autonomous Motivation . *Abasyn Journal Of Social Sciences*.
- [Https://Enerji.Gov.Tr](https://Enerji.Gov.Tr). (2023, 08 10). [Https://Enerji.Gov.Tr](https://Enerji.Gov.Tr): [Https://Enerji.Gov.Tr/Evced-Cevre-Ve-Iklim-Kyoto-Protokolu](https://Enerji.Gov.Tr/Evced-Cevre-Ve-Iklim-Kyoto-Protokolu) Adresinden Alındı
- [Https://Nttdata-Solutions.Com](https://Nttdata-Solutions.Com). (2023, 08 27). [Https://Nttdata-Solutions.Com](https://Nttdata-Solutions.Com): [Https://Nttdata-Solutions.Com/Tr/Blog/Endustri-5-0/](https://Nttdata-Solutions.Com/Tr/Blog/Endustri-5-0/) Adresinden Alındı
- [Https://Sophosakademi.Org](https://Sophosakademi.Org). (2023, 07 23). [Https://Sophosakademi.Org](https://Sophosakademi.Org): [Https://Sophosakademi.Org/Toplum-5-0-Vizyonu-Acisindan-Surdurulebilirliğin-Onemi/](https://Sophosakademi.Org/Toplum-5-0-Vizyonu-Acisindan-Surdurulebilirliğin-Onemi/) Adresinden Alındı
-

- <https://Sozluk.Gov.Tr/>. (2023). <https://Sozluk.Gov.Tr/> Adresinden Alındı
<https://Tr.Wikipedia.Org/>. (2023, 08 24). <https://Tr.Wikipedia.Org/>:
<https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/%C4%B0novasyon> Adresinden Alındı
- Iraz, R. (2010). *Yaratıcılık Ve Yenilik Bağlamında Girişimcilik Ve Kobiler*. . Konya: Çizgi Kitapevi.
- İyidemirci,, H. (2019). Girişimcilik Ve İnovasyon Stratejilerinin Ülke Kalkınmasına Etkileri: Desteklenen Girişimcilik Ve İnovasyon Kültürünün Rekabetçi Üstünlük Elde Etmede Aracı Rolü. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kitapçı, İ. (2019). Joseph Schumpeter'in Girişimcilik Ve İnovasyon Anlayışı: Yaratıcı Yıkım Kavramı Ve Geçmişten Günümüze Yansımaları. *Uygulamalı Ekonomi Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 54-74.
- Kitapçı, İ. (2019). Schumpeter'in Girişimcilik Ve İnovasyon Anlayışı: Yaratıcı Yıkım Kavramı Ve Geçmişten Günümüze Yansımaları. *Uygulamalı Ekonomi Ve Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Neşe., A., & Bayraktar, M. (2018). Schumpeter Ve Yaratıcı Yıkım Teorisi . *5th International Congress On Political, Economic And Social Studies (Icpess)*. Pesa Publication.
- Omarova, L., & Jo, S.-J. (2022). Employee Pro-Environmental Behavior: The Impact Of Environmental Transformational Leadership And Ghrm. *Sustainability, Department Of Business, Gachon University*.
- Önel, B. (2021). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algıları Ve Sürdürülebilirlik Bilinci . *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6 – Sayı: 11*, 21-33.
- Özgül, B. (2020). *Yeşil İnovasyon, Öncülleri Ve Firma Performansı Arasındaki İlişki: Rekabet Stratejisinin Moderatör Rolü*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi).
- Rennings , K., & Rammer, C. (2010). The Impact Of Regulation-Driven Environmental Innovation On Innovation Success And Firm Performance. *The Impact Of Regulation-Driven Environmental Innovation On Innovation Success And Firm Performance*, 1-37.
- Saruhan, Ş., & Özdemirci, A. (2016). *Bilim Felsefe Ve Metodoloji*. İstanbul: Beta.
- Seyhan , M. (2021). Yönetimsel Bağlamda Yeşil İnovasyonun Evriminin Bibliyometrik Analizi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*.
- Sun, X., Askary, A., Meo, M., Zafar, N., & Hussain, B. (2022). Green Transformational Leadership And Environmental Performance In Small And Medium Enterprises. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*.
- Turanlı, R., & Ercan, S. (2010). *Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi Ve Toplum*. İstanbul: İto Yayınları.
- Yiğit, S. (2014). İnovasyonun Çevreci Yüzü Ve Türkiye. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim Ve Ekonomi , Cilt:21, Sayı:1* , 251-265.

Öğrencilerin Stres, Depresyon, Kaygı ve Kariyer İyimserliğinde Şehir Farkı: Ampirik bir Araştırma*

City Difference on Students' Stress, Depression, Anxiety, and Career Optimism: An Empirical Research

Süreyya Ece**^{ID}

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu Yazar:
Corresponding author:

** Şırnak Üniversitesi
sureyyaace@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-2110-8091

Başvuru / Submitted:
8 Ekim 2023

Kabul / Accepted :
8 Aralık 2023

DOI: 10.20860/ijoses.1373033

Atıf / Citation:

Ece, S. "Öğrencilerin Stres, Depresyon, Kaygı ve Kariyer İyimserliğinde Şehir Farkı: Ampirik bir Araştırma". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(2023): 73-88.

Benzerlik / Similarity: %23

Giriş

Öz

Eğitim hayatı öğrenciler için stresli olabilmektedir. Özellikle iş yaşamına bir adım daha yaklaşan üniversite öğrencileri için bu süreç giderek daha stresli bir hal alabilmektedir. Yaşadıkları stresi kontrol altına alamadıklarında bu stres zamanla depresyon ve kaygıya dönüşebilmektedir. Stres, depresyon ve kaygı düzeyi yükseldikçe öğrencilerin kariyer konusunda iyimserlikleri etkilenebilmektedir. Öğrencilerin eğitim gördükleri şehrin de stres, depresyon ve kaygı düzeyini etkilediği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı kariyer planları yapan üniversite öğrencilerinin yaşadıkları stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserliklerinde bölgesel bir etki olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmanın amacı kapsamında birbirinden farklı gelişmişlik düzeylerine sahip iki şehirde (İstanbul-Şırnak) faaliyet gösteren iki farklı üniversitede öğrenim gören üniversite öğrencileriyle anket yapılmasına karar verilmiştir. Öğrenciler arasında stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserlikleri arasında fark olup olmadığını tespit edebilmek için Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin stres, depresyon ve kaygı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak kariyer iyimserlikleri açısından aldıkları ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup, İstanbul'da faaliyet gösteren üniversite öğrencilerinin kariyer iyimserlik düzeyleri Şırnak'taki öğrencilerden daha yüksek çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stres, Depresyon, Kaygı, Kariyer İyimserliği.

Abstract

Education life can be stressful for students. Especially for university students who are getting closer to the world of work, this process can become increasingly stressful. When they cannot control the stress they experience, it can eventually turn into depression and anxiety. As stress, depression, and anxiety levels increase, students' optimism about their careers can be affected. It is believed that the city where students receive their education also affects the level of stress, depression, and anxiety. The purpose of this study is to determine whether there is a regional impact on the stress, depression, anxiety, and career optimism experienced by university students who are making career plans. Surveys were conducted in two different universities operating in two cities (İstanbul-Şırnak) with different levels of development. Independent Samples T-Test was conducted to determine if there was a difference between students in terms of mentioned variables. The analysis found no significant difference between the averages of students' stress, depression, and anxiety. However, a significant difference was found in terms of career optimism, with university students in Istanbul having higher levels of career optimism than students in Şırnak.

Keywords: Stress, Depression, Anxiety, Career Optimism.

* Bu çalışma için Şırnak Üniversitesi Etik Kurulundan 17.2.2022 tarih ve 2022/33 sayılı etik kurul onayı alınmıştır

İlk dönem örgüt kuramları örgütü ele alırken dış çevreden bağımsız olarak ele almışlardır. Klasik ve Neo-Klasik teoriler örgütün iç dinamiklerine yönelik araştırma yaparak elde ettikleri sonuçlara göre yönetim ilkeleri geliştirmişlerdir. Ancak Modern ve Post-Modern örgüt kuramlarında ise örgütün dışındaki çevrenin de örgüt üzerinde etkileri olduğunu ileri sürerek iç ve dış dinamikleri birlikte alınması gerektiğini vurgulanmıştır. Dolayısıyla bireyin yaşadığı çevrenin tutum, davranış, stres, depresyon, kaygı gibi psikolojik durumlarını etkilemesi beklenebilmektedir.

Dış çevrenin özellikle sosyal çevrenin ve çevredeki olanakların birey üzerinde ne gibi etkileri olduğu araştırma konusudur. Çevresel koşulların birey üzerindeki etkisi alan teorisi ve alt kültür teorisi kapsamında açıklanabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle alan teorisi ve alt kültür teorisi açıklanarak çevrenin bireyler üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmada ‘öğrenim görülen yerleşim yeri öğrencilerin stres, depresyon ve kaygı düzeylerinde bir farklılık yaratır mı?’, ‘öğrenim görülen yerleşim yerine göre öğrencilerin geleceğe yönelik kariyer iyimserlikleri farklılaşır mı?’ sorularına yönelik bir cevap bulunması amaçlanmıştır.

Araştırmanın amaçlarından biri özellikle eğitim-öğretim planlayıcılarına farklı koşullarda öğrenim gören öğrenciler arasında nasıl bir fark oluştuğunu göstermek ve öğrencilere öğrenim gördükleri bölgelere göre farklı imkânlar sağlamaları konusunda dikkati çekmektir. Araştırmanın bir diğer amacı işletme yöneticilerinin gelecekte potansiyel çalışan ve yönetici olacak öğrencilerin gelişimi için ne tür imkânlar sunabileceklerine dair fikir vermektir. Araştırma sonuçları ışığında yapılacakların öğrenimde fırsat eşitliğinin ve sonrasında istihdam eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda öncelikle geleceğe yönelik gelişimleri için çaba sarf eden öğrencilerin yaşadıkları stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserliği kavramları açıklanmıştır. Daha sonra örgütlerin gelecekteki çalışan ve yöneticileri olacak öğrencilerin geleceğe yönelik kariyer iyimserlikleri, stres, depresyon ve kaygılarının çevresel koşullardan etkilenip etkilenmediğini tespit etmek için biri kırsal diğer kentsel olmak üzere iki farklı yerleşim yerinde öğrenim gören öğrencilerin kariyer iyimserlikleri, stres, depresyon ve kaygıları karşılaştırılmıştır.

Stres Latince ‘estrece’ kelimesinden gelmekte olup, gerilme, baskı, zorlanma anlamlarını taşımaktadır (Aydın, 2004a). Wang ve arkadaşları (2014) stresi, bireyin talepleri ve yaşadığı başarısızlıktan doğan mental bir tecrübe şeklinde tanımlamıştır (Wang vd., 2014). Başka bir tanıma göre stres talepler, fırsatlar ve kısıtlamalarla ilişkili bir durumdur (Aydın, 2004b). Butler (1993) stresin baskıdan kaynaklanan bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Dışsal dürtü, yani bireyin üzerindeki baskı ne kadar büyük olursa içsel çöküşün de kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Başka bir tanıma göre stres tepkisi, stres etkiyle yüzleştikten 3 hafta sonra ortaya çıkan ve fizyolojik olayları da içeren, anında ortaya çıkabilen psikofizyolojik tepkilere neden olan etkileşimli bir süreçtir (Robinson, 1990). Lazarus ve Folkman (1984) stresi, kişi ile çevre arasındaki, kişinin kaynaklarını zorlayan veya aşan ve onun refahını tehlikeye atan özel bir ilişki olarak tanımlamışlardır. Hammen’a (2005) göre stresli durum devam ettiği takdirde depresyona neden olabilmektedir (Hammen, 2005). Depresif bozukluklar Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-5’e göre acı verici duygusal bir durum ile ilişkilidir (APA, 2013, akt. Conejero vd., 2018). Depresif bozuklukların genel özelliği spesifik bilişsel ve somatik semptomlarla birlikte belirgin bir sıkıntıya veya işlevsellikte bozulmaya yol açan üzgün, boş veya sınırlı ruh halidir (Maina, Mauri, & Rossi, 2016). Depresyon çaresizlik, suçluluk, değersizlik gibi olumsuz duyguların hissedilmesi ya da uykuda düzensizlik,

yeme bozuklukları gibi fiziksel rahatsızlıkların yaşanması durumu olarak tanımlanmıştır (Mahan vd., 2010). Bir diğer psikolojik rahatsızlık durumu olan kaygı bireyde herhangi bir iç ya da dış uyarının birey üzerindeki etkisinin açıkça ifadesi olarak tanımlanmıştır (Putwain, 2007). Başka bir tanıma göre kaygı bireyde içsel ya da dışsal bir uyarının orantısız bir gerilim üretmesi sonucu bireyde yoğun bir sıkıntının yaşanmasıdır. Kaygı durumunda korkulan bir duruma yaklaşıldığında bireyde endişe ve gerginlik artmaktadır (Maina, Mauri, & Rossi, 2016).

Gelecek planları yapan üniversite öğrencilerinde stres, depresyon ve kaygı yaşamaları beklenen bir durumdur. Söz konusu psikolojik rahatsızlıkları uzun süre yaşamalarının kariyerlerine yönelik iyimserliklerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Kariyer herhangi bir meslek için aşılması gereken engeller ve meslekte ilerleyebilmek için takip edilmesi gereken süreçler olarak tanımlanmıştır (Serinkan vd., 2012). Bireyin iyimser olmasının geleceğe yönelik kariyer planlaması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu iddia edilmiştir (Creed, Patton, & Bartrum, 2002). Farklı çevrelerde yaşayan insanların hayata bakış açıları farklı olabileceğinden öğrencilerin öğrenim gördükleri şehre göre kariyer iyimserliklerinin farklı olabileceği öngörülmektedir. Bu fark alan teorisi kapsamında açıklanabilmektedir.

Alan teorisinde öne çıkan kavram yaşam alanıdır. Psikolojik yaşam alanı bireyin belirli bir andaki davranışını belirleyen olguların bütünü belirten bir kavramdır (Lewin, 1936, s. 12). Elie-Dit-Cosaque ve arkadaşlarına (2011) göre alan teorisinin temel ilkeleri, iç ve dış kuvvetler ve davranışlar arasında doğrudan bağlantıların bulunduğunu öne sürmektedir. Aynı zamanda saha güçleri arasında, sonuçta algıları ve davranışları etkileyen karşılıklı etkileri de öngörmektedir. Bir diğer temel varsayım, kişiden (veya iç süreçlerden) kaynaklanan süreçlerin müdahale edebileceği ve iç ve/veya dış güçlerin davranış ve algılar üzerindeki etkisine aracılık edebileceğidir (Elie-Dit-Cosaque, Pallud, & Kalika, 2011).

Alan teorisinin odak noktası “yaşam alanı” olarak adlandırılan bir durumdaki kişidir. Kişinin yaşam alanı ve psikolojik çevresi, sürekli değişen, kişinin belirli bir andaki deneyim ve davranışlarını belirleyen her şeyi kapsayan dinamik bir alan olarak görülmektedir (Lindorfer, 2020, s. 33). Genel sosyal atmosfer, bireyin dostluğu, düşmanlığı veya gerilimi için de geçerlidir. Kuşkusuz sosyal atmosferin bu genel özellikleri, insanın davranışı ve gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak yine de insan atmosferinin ne halde olduğunu ancak atmosfer değiştiğinde anlaşılmaktadır (Lewin, 1936, s.19).

Bir alan olması nedeniyle yaşam alanındaki olgular (nesnelere, kişiler, etkinlikler) birbiriyle ilişkilidir ve kişi ile çevrenin karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğu düşünülmelidir (Lindorfer, 2020). Hele ki psikolojik mekânların inşasında “etkiler” temel alındığında, her bireyin yaşam alanını bambaşka bir dünya olarak düşünmek gerekecektir. A bireyinin yaşam alanında önemli bir rol oynayan bir arzu, B bireyi için hiçbir psikolojik gerçekliğe sahip olmayabilmektedir (Lewin, 1936, s. 68).

Çevrenin bireylerin hayata bakışları üzerindeki etkileri Fischer (1975) tarafından geliştirilen model ile de açıklanabilmektedir. Altkültür teorisi olarak adlandırılan Fischer Modeli, şehir yaşamının sosyal davranışı etkilediğini, çünkü kentsel nüfusun büyüklüğü nedeniyle etnik, mesleki ve dinsel gibi belirli alt kültürlerin gelişmesinin çok daha kolay olduğunu savunmaktadır. Bu gelişen

alt kültürlerin varlığı sapkın, alışılmışın dışında ve yenilikçi davranışların ortaya çıkmasını arttırmakta ve aynı zamanda yeni tutum ve davranış kalıplarının önce şehir içinde ve daha sonra şehrin dışına yayılmasına yol açmaktadır (Korte, 1980).

Alt kültür daha büyük bir sosyal sistem ve kültür içinde var olan nispeten farklı bir sosyal alt sistemle ilişkili bir dizi modal inanç, değer, norm ve gelenektir. Nüfus büyüklüğü dinamik yoğunluk süreciyle yapısal farklılaşmayı teşvik etmektedir. Dolayısıyla bir yerleşim yeri ne kadar büyük olursa iç bölgesi o kadar geniş olmakta ve kültürel bölge için o kadar merkezi bir yer olabilmektedir. Genel olarak, bir coğrafi alan ne kadar büyük olursa, içindeki grupların çeşitliliği de o kadar fazla olmaktadır. Çünkü bu tür yerler göç de almaktadır. Göçün genel olarak şehre doğru yönü göz önüne alındığında sonuç, büyük bir yerleşimin, küçük bir yerleşime göre daha fazla çeşitlilikteki alt kültürlerden göçmen çekeceğidir. Bir yer ne kadar kentsel olursa, alışılmışın dışında olma oranları da o kadar yüksek olmaktadır (Fischer, 1975).

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığından kırsal kesim ile kentsel kesimde yaşanan insanların hayata bakışlarının da farklı olabileceği söylenebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kentlerde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserlikleri düzeylerinin farklılaşabileceği düşünülmektedir.

Çevre güçleri bireyin büyüme ve gelişmesini anne karnından itibaren etkilemeye başlamaktadır. Eğitimsel gelişim süreci fiziksel, sosyal, kültürel ve psikolojik ortamda gerçekleşmektedir (Lawrence & Vimala, 2012). Bu durum sosyal bağlam ile ilişkilidir. Sosyal bağlam sosyal etkileri, öğrenilmiş davranış kalıplarını, normatif inançları ve uyumlu veya uyumsuz etkileşimleri uygulayan aile, arkadaşlar ve tanıdıklardan oluşan kişisel ağları ifade etmektedir. Çocuklar ve gençler için en etkili sosyal bağlamlar aile, akran grubu, okul ve mahalledir (Acker & Wehby, 2000).

Alan teorisi ve alt kültür teorisi çevrenin bireyin davranışlarını etkileyebileceğini ileri sürmektedir. McInnis ve Young (2015) kentsel ve kırsal alanlar arasında ekonomik, kültürel, sosyal ve eğitimsel faktörlerle ilgili farklılıkların olduğunu ve bu farklılıkların bireylerin davranışsal ve zihinsel sağlık sonuçlarını etkileyebileceğini ileri sürmüştür. Kentsel bölgede yaşamının psikolojik rahatsızlıkların nedenlerinden biri olduğu ifade edilmiştir (Os, Kenis, & Rutten, 2010). Bu konuyla ilişkili olarak Oğuztürk (2008) tarafından yapılan çalışma kırsal kesimde kaygı ve depresyonun kentsel kesimdeki nüfusa göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bir diğer çalışma Romans ve arkadaşları (2011) tarafından yapılmıştır. Çalışmada Kanada’da depresyon ve kaygı bozukluğunun kırsal ve kentsel bölgelere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda kırsal kesimde yaşayanlar arasında depresyon riskinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (Romans, Cohen, & Forte, 2011).

Bu konuda öğrenciler üzerinde yapılan farklı çalışmalar mevcuttur. A.B.D.’de lisans öğrencilerini kapsayan bir çalışmada kırsal kesimdeki öğrencilerin, kentsel kesimdeki öğrencilere oranla daha yüksek travma sonrası stres tepkileri sergiledikleri tespit edilmiştir (Keller & Owens, 2020). Hindistan’da kırsal ve kentsel yerleşim yerlerindeki farklı okullarda öğrenim gören öğrencilerle yapılan başka bir araştırma sonucunda kentlerde öğrenim gören öğrencilerin zihinsel sağlık durumlarının, kırsal şehirlerde öğrenim gören öğrencilerin zihinsel sağlık durumlarından daha iyi olduğu belirlenmiştir (Tripathy & Sahu, 2021).

Ancak Malezya’da yapılan çalışmada farklı bir sonuç elde edilmiştir. Bu çalışmada ilköğretim öğrencileri arasında depresyon yaygınlığının kırsal ve kentsel bölgelere göre farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda iki grup arasında depresyon açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır (Ramli vd., 2008). Benzer şekilde Tayvan’da kırsal ve kentsel bölgelerde öğrenim gören öğrenciler ile yapılan çalışma sonucunda kırsal ve kentsel öğrenciler arasında kaygı açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır (Wang, 2013).

Öğrencilerin başarı durumları da yaşadıkları bölgeye göre değişebilmektedir. Bu durumun sebeplerinden birinin kentsel ve kırsal alanlardaki imkânlar olabilmektedir. Bu konuda Tayvan’da kırsal ve kentsel bölgelerde faaliyet gösteren okullardan 293 öğrencinin katıldığı bir araştırma yapılmış olup, kentlerdeki okullarda, kırsaldaki okullara göre interaktif tahta, bilgisayar, tablet vb. daha fazla teknolojik araç-gereçlerin olduğu tespit edilmiştir (Wang, 2013). Söz konusu olanaklara sahip olma bireyin öz-yeterliliğini arttırabileceği öngörülmektedir. Öz-yeterliğin, bireyin arzu ettiği hedeflerine ulaşmak için belirli bir şekilde performans gösterme veya belirli bir davranışta bulunma yeteneklerine sahip olduğuna dair inancı (Onyishi & Ogbodo, 2012) olduğu dikkate alındığında bu tür olanakların öğrencilerin başarısını etkileyebileceği düşünülmektedir. Ancak Wang (2013) tarafından yapılan çalışmada öğrenciler arasında öz-yeterlik açısından karşılaştırma yapılmış ve yapılan karşılaştırma sonucunda anlamlı bir fark bulunamamıştır. Oysa bununla ilişkili olarak farklı sosyo-ekonomik statüye sahip olmanın öğrencilerin başarısını nasıl etkilediğine dair bir araştırma yapılmıştır. Ankara’da üç farklı sosyo-ekonomik statüye sahip bölgelerdeki okullarda yapılan bu araştırma sosyo-ekonomik statüsü yüksek olan çevrelerdeki okullarda okuyan öğrencilerin başarılarının, düşük sosyo-ekonomik statüye sahip çevrelerdeki okullarda okuyan öğrencilerden yüksek olduğunu göstermiştir (Korkmaz, 2005).

Bir diğer çalışma Lawrence ve Vimala (2012) tarafından yapılmıştır. Değişim öğrencileriyle yapılan bu çalışma sonucunda eğitim görülen okulun akademik başarıyı etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada kırsal bölgede öğrenim gören öğrencilerin akademik başarısının, kentsel bölgede öğrenim gören öğrencilerin akademik başarısından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Hindistan’da kırsal bölgede ve kentte öğrenim gören öğrencilerin arasında karşılaştırma yapıldığı bir başka çalışma kentteki öğrencilerin öz-saygı ve zekâ ortalamalarının kırsaldaki öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kırsal bölgedeki öğrencilerin ise aile baskısının kentteki öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Chithprabha & Kanekar, 1995).

Çin’de yürütülen bir çalışmada kırsal ve kentsel bölgede öğrenim gören öğrencilerin bilişsel yetenek puanları araştırılmıştır. Araştırma sonucunda kentsel bölgede öğrenim gören öğrencilerin bilişsel yetenek puanlarının kırsal bölgedeki öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Zhao vd., 2017).

Öğrencilerin yaşadıkları yerleşim yerleri onların akademik başarısının yanı sıra geleceğe yönelik planlarını da etkileyebilmektedir. Bu konuyla ilişkili olarak A.B.D.’de Ohio Eyaletinde kırsal ve kentsel yerleşim yerlerindeki okullarda eğitim gören lise öğrencileri farklı değişkenler bakımından karşılaştırılmıştır. Çalışmada öğrencilerin geleceğe yönelik eğitim planları, meslek seçimleri ve gelir beklentileri konusundaki istekler açısından da farklı oldukları belirlenmiştir. Kentsel bölgedeki

okullarda öğrenim gören öğrencilerin eğitimlerine devam etme konusunda kırsal bölgedeki okullardaki öğrencilere göre daha istekli oldukları belirlenmiştir (McCracken & Barcinas, 1991).

Başka bir çalışmada Yang ve Venezia (2020) tarafından kırsal ve kentsel bölgelerdeki okullarda öğrenim gören öğrenciler arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına dayanarak kentsel alanlarda mesleki derece gerektiren geniş iş fırsatlarının mevcut olduğu ve bu durumun, kentsel alanda öğrenim gören öğrencileri daha kısa sürede mezun olmaya motive edebildiği ifade edilmiştir. Ancak kırsal alanlardaki sınırlı iş fırsatlarının, kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin mezuniyetine katkıda bulunmayabildiği, başka bir ifadeyle kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin daha geç mezun olabilecekleri ileri sürülmüştür (Yang & Venezia, 2020).

Endonezya’da kırsal, şehir merkezi ve bir metropolit şehirde öğrenim gören lise öğrencileriyle yapılan bir araştırmada metropolde öğrenim gören öğrencilerin prestijli yükseköğretim kurumlarına daha yakın oldukları ve yerel olarak daha fazla rol modele sahip oldukları ve bu nedenle geleceğe yönelik kariyer hedeflerini belirlemede daha motive oldukları ifade edilmiştir (Lamb, 2012).

Yukarıdaki çalışma sonuçları kırsal kesim ve kentsel kesimde öğrenim gören öğrencilerin birbirinden farklılaşabileceğini göstermektedir. Teorik ve ampirik çalışmalara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin stres belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₂: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin depresyon belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₃: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin kaygı belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₄: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin kariyer iyimserlik düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada çevre koşullarına göre öğrencilerin kariyerlerine dair iyimserlik, yaşadıkları stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada nesnellığın ön planda olduğu ve sayısal verilerin temel alındığı, geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak için de kullanışlı olan nicel araştırma yöntemi (Gürbüz & Şahin, 2018) kullanılmıştır. Araştırmada ihtiyaç duyulan verileri toplamak için zaman ve maliyet açısından avantajlara sahip bir yöntem olan anket yöntemi tercih edilmiştir.

Örneklem

Araştırmaya ülkemizin en gelişmiş metropollerinden biri olan İstanbul’da eğitim veren bir üniversite ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) sınıflandırmasına göre sosyo-ekonomik gelişmiş düzeyi açısından en düşük düzeydeki bölgelerden biri olan Şırnak ilinde eğitim veren üniversite öğrencileri dahil edilmiştir. TÜİK verilerine göre en yüksek kayıtlı istihdam oranına sahip lisans alanı sağlık ve refah olduğu (%83), mezuniyet sonrası ilk iş bulma süresinin en kısa olduğu alanlardan birinin sağlık olduğu (www.data.tuik.gov.tr) bilgisine dayanarak İstanbul’da sağlık alanına

yoğunlaşmış bir üniversite olan Biruni Üniversitesi seçilmiştir. Hazırlanan anket formunun bağlantısı çevrimiçi olarak Biruni Üniversitesi ile Şırnak Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilere dağıtılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Anket aracılığıyla katılımcıların stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserliklerinin ölçülmesi planlanmıştır. Kariyer iyimserliğin ölçmek için Rottinghaus vd. (2005) tarafından geliştirilen ve Kalafat (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan Kariyer Geleceği ölçeğinde (KARGEL) yer alan kariyer iyimserliği boyutu kullanılmıştır. Bu boyut 11 maddeden oluşmakta olup, 'Kariyerimi düşündüğümde heyecanlanıyorum', 'Kariyer hedefleri belirlemek benim için zor bir konu', 'Kariyerimi plânlamak benim için doğal bir faaliyettir' boyutta yer alan bazı ifadelerdendir. Stres, kaygı ve depresyonu ölçmek için Yılmaz ve arkadaşları (2017) tarafından Türkçe kısa formunun güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılan ve 21 ifadeden oluşan DASS-21 ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte "Olaylara aşırı tepki vermeye meyilliyim", "Birey olarak değersiz olduğumu hissettim", "Geçerli bir neden olmadığı halde korktuğumu hissettim" ifadeleri örnek olarak verilebilir.

İşlem

Kariyer Geleceği ölçeğinde öğrencilere her bir ifade için 'hiç katılmıyorum', 'katılmıyorum', 'kararsızım', 'katılıyorum' ve 'kesinlikle katılıyorum' cevap alternatifleri sunulmuş ve verilen cevaplara sırasıyla 1'den 5'e kadar değer verilmiştir. Ortalamanın yüksek olması kariyer iyimserliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

DASS-21 ölçeğinde yer alan durumları yaşama sıklıklarına göre öğrencilere 'hiçbir zaman', 'bazen', 'oldukça sık' ve 'her zaman' seçenekleri sunulmuştur. Her bir seçenek için sırasıyla 0'dan 3'e kadar değer verilmiştir. Ortalamanın yüksek olması katılımcının ilgili değişkeni yüksek düzeyde deneyimlediğini göstermektedir.

Analiz

Elde edilen verilen SPSS aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada önce katılımcıların demografik dağılımlarını tespit etmek için frekans analizi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin katılımcılar tarafından kaç boyut olarak algılandığını belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Boyutlar belirlendikten sonra güvenilirlik analizleri yapılmış ve değişkenler oluşturulmuştur. Son olarak hipotezlerin test edilmesi için Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır.

Bulgular

Anket formunun dağıtıldığı öğrencilerden 58'i Şırnak Üniversitesi'nden, 49'u ise Biruni Üniversitesi'nden olmak üzere toplam 107 geri dönüş olmuştur. Yaş ortalaması 22 (18-35, SS=3,54) olan katılımcıların %84'ünün (n=90) kadın, %16'sının (n=17) erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar beslenme, mühendislik, genetik, hemşirelik, ilahiyat, beden eğitimi, çocuk gelişimi, sosyal hizmet, İngilizce, İşletme ve Turizm bölümlerinde öğrenim görmektedir.

11 ifadeden oluşan kariyer iyimserliği için yapılan faktör analizinde orijinal ve uyarlama ölçekte tek boyut olmasına rağmen bu çalışmaya katılan katılımcılar tarafından iki farklı boyut olarak algılandığı tespit edilmiştir. 11.ifadenin (Kariyerim konusunda kesinlikle doğru kararları vereceğim)

aldığı yük değerleri her iki boyut altında da birbirine yakın olduğundan bu ifade çıkartılarak tekrar analiz yapılmıştır. İfadelerin aldıkları faktör yüklerinin .48 ile .86 arasında olduğu belirlenmiştir. İfadeler arasında sadece 10. ifade düşük bir değere sahip olup, diğer ifadeler kabul edilen sınırlar içerisinde (Gürbüz & Şahin, 2018).

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliğinin .85 olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Son olarak varyans açıklama oranının %62 olması da yeterli bir orandır (Streiner, 1994).

İfadelerden 1., 2., 3., 7. ve 8. ifadeler bir boyut altında; 4., 5., 6., 9. ve 10. ifadeler ise diğer boyut altında toplanmıştır. İlk boyutta yer alan ifadeler kariyer geleceğine ilişkin ifadelerden oluştuğundan (Örn. Kariyerimi düşündüğümde heyecanlanıyorum, Kariyer hayallerimin peşinden gitmeye hevesliyim, Gelecekteki kariyer başarımdan emin değilim) bu boyuta kariyer geleceği hakkında iyimserlik adı verilmiştir. Diğer boyuttaki ifadeler ise kariyer planlamasıyla ilgili olduğundan (Örn. Kariyer hedefleri belirlemek benim için zor, Doğru kariyeri keşfetmek zor, Kariyerimi planlamak benim için doğal bir faaliyettir) bu boyut da kariyer planlaması hakkında iyimserlik olarak adlandırılmıştır.

Stres, depresyon ve kaygı ölçeğinin kaç boyut olarak algılandığını tespit edebilmek için yapılan faktör analizinde üç boyut oluşmuştur. Yük değerleri düşük olan 3 ifade çıkartılarak analiz tekrarlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yük değerlerinin .62 ile .82 arasında olduğu; KMO değerinin .86 ve varyans açıklama oranının da %60 olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek/Boyut	O	SS	Cronbach's Alpha
1. Kariyer geleceği hakkında iyimserlik	3.78	.88	.86
2. Kariyer planlaması hakkında iyimserlik	3.42	.79	.82
3. Stres	1.55	.77	.83
4. Depresyon	1.09	.72	.90
5. Kaygı	.77	.56	.81

O=Ortalama; SS= Standart Sapma; Cronbach's Alpha= Güvenilirlik katsayısı

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri %81 ile %90 arasında olup, söz konusu değerler ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Çelik, 2016). Genel olarak öğrencilerin kariyer geleceği hakkında iyimserliği ortalamanın biraz üzerinde çıkmıştır. Kariyer planlaması hakkında iyimserlik ise orta düzeyde çıkmıştır. Öğrencilerin stres belirti düzeylerinin ortalama 2 civarında iken depresyon ve kaygı belirti düzeylerinin ise ortalama 1 civarında olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezleri test etmek için Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2. Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Üniversite	N	Stres			t	p
		O	SS	sd		
Biruni	49	1,60	0,89			

Şırnak	58	1,50	0,65	86.291	-.664	.508
Depresyon						
Üniversite	N	M	SS	sd	t	p
Biruni	49	1.00	.73			
Şırnak	58	1.18	.70	105	1.281	.203
Kaygı						
Üniversite	N	M	SS	sd	t	p
Biruni	49	.67	.55			
Şırnak	58	.86	.56	105	1.811	.073
Kariyer geleceği hakkında iyimserlik						
Üniversite	N	Mean	SS	sd	t	p
Biruni	49	4,07	0,61			
Şırnak	58	3,53	0,99	96.738	-3.431	.01
Kariyer planlaması hakkında iyimserlik						
Üniversite	N	M	SS	sd	t	p
Biruni	49	3,60	0,74			
Şırnak	58	3,27	0,82	105	-2,237	.027

N=Örneklem sayısı; O= Ortalama; SS= Standart Sapma; sd= Serbestlik Derecesi; t=T istatistiği;
p=İstatistiksel anlamlılık düzeyi

Her iki üniversite öğrencileri yaşadıkları stres, depresyon ve kaygı belirti düzeyleri açısından karşılaştırılmıştır. Biruni Üniversitesi öğrencilerinin stres belirti düzeyi ortalaması 1.60, depresyon belirti düzeyi ortalaması 1.00 ve kaygı belirti düzeyi ortalaması .67 iken; Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin stres belirti düzeyi ortalamasının 1.50, depresyon belirti düzeyi ortalamasının 1.18 ve kaygı belirti düzeyi ortalamasının .86 olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçları her iki üniversite öğrencileri arasındaki stres, depresyon ve kaygı belirti düzeyi ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir (Stres: $t_{86,291} = -0,664$, $p > 0.05$; Depresyon: $t_{105} = 1,281$, $p > 0.05$; Kaygı: $t_{105} = 1,811$, $p > 0.05$).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Biruni Üniversitesi öğrencilerinin kariyer geleceği hakkında iyimserlik düzeyi ortalamaları ile Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin kariyer geleceği hakkında iyimserlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($t_{96,738} = -3,431$; $p < 0.05$). Biruni Üniversitesi öğrencilerinin kariyer geleceği hakkında iyimserlik düzeyi ortalamasının ($\bar{x} = 4.07$; $SS = .61$); Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin kariyer geleceği hakkında iyimserlik düzeyi ortalamasından ($\bar{x} = 3.53$; $SS = .99$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç H_4 hipotezini desteklemektedir. Öğrencilerin kariyer planları hakkında iyimserlik düzeyi ortalamaları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir fark çıkmıştır. Biruni Üniversitesi öğrencilerinin kariyer planları hakkında iyimserlik düzeyi ortalamasının ($\bar{x} = 3.60$; $SS = .74$); Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin kariyer planları hakkında iyimserlik düzeyi ortalamasından ($\bar{x} = 3.27$; $SS = .82$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İnsanların yaşadığı çevre sosyal ve fiziki açıdan sahip olduğu özellikler bakımından davranışlarını, tutumlarını, algılarını etkileyebilmektedir. Bu konuyla ilgili kırsal kesim ile kentsel

kesimde yaşayan insanlar arasında karşılaştırma yapılarak hangi açılardan farklılaştıklarına, başka bir ifadeyle bu çevrelerin insanlar üzerinde nasıl bir etki bıraktığına dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Elie-Dit-Cosaque, Pallud, & Kalika, 2011; Fischer, 1975; Korte, 1980; Lamb, 2012; Lewin, 1936; Os, Kenis, & Rutten, 2010; Tripathy & Sahu, 2021; Wang, 2013; Yang & Venezia, 2020). Bu çalışmada kentsel ve kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin kariyer iyimserlikleri, stres, depresyon ve kaygı düzeyleri karşılaştırılarak söz konusu değişkenler açısından anlamlı bir fark olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında bir metropol kenti olan İstanbul ilinde faaliyet gösteren Biruni Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal bir bölge olan Şırnak ilinde faaliyet gösteren Şırnak Üniversite'sinde öğrenim gören öğrenciler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Faktör analizinde Kariyer İyimserliği ölçeğindeki ifadeler iki boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlar ifadelere göre kariyer geleceğine dair iyimserlik ile kariyer planlamasına dair iyimserlik olarak adlandırılmıştır. Ölçekteki 11. ifade (Kariyerim konusunda kesinlikle doğru kararları vereceğim) her iki boyut altında da birbirine yakın değerler aldığından bu ifade analiz dışı bırakılmıştır. Katılımcılarda söz konusu ifadenin hem planlama hem de geleceğe yönelik bir iyimserlik algısı oluşturmuş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma hipotezlerini test etmek için Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır. Analiz sonucunda Biruni Üniversitesi öğrencileri ile Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin yaşadıkları stres, depresyon ve kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır. Ancak Biruni Üniversitesi öğrencilerinin kariyer geleceğine dair iyimserlik düzeyleri ile kariyer planlamasına dair iyimserlik düzeyleri Şırnak Üniversitesi öğrencilerinden daha yüksek çıkmış ve aradaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre hipotezlerin desteklenme durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Hipotezlerin Desteklenme Durumu

Hipotez	Desteklenme Durumu
H₁: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin stres belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.	Desteklenmedi
H₂: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin depresyon belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.	Desteklenmedi
H₃: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin kaygı belirti düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.	Desteklenmedi
H₄: Kentsel kesimde öğrenim gören öğrenciler ile kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin kariyer iyimserlik düzeylerinin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır.	Desteklendi

H₄ hipotezinde kullanılan değişken faktör analizinde kariyer geleceğine dair iyimserlik ile kariyer planlamasına dair iyimserlik adı verilen iki boyuta ayrılmıştı. Söz konusu boyutlar açısından grupların aldıkları ortalamalar arasında anlamlı bir fark çıktığından bu hipotezin desteklendiği kabul edilmektedir.

Elde edilen diğer sonuçlar H_1 , H_2 ve H_3 hipotezini desteklememektedir. Oysa kırsal kesimde kaygı ve depresyonun kentsel kesimdeki nüfusa göre daha yüksek olduğuna dair çalışma sonuçları mevcuttur (Oğuztürk, 2008). Öğrencilerle yapılan bir çalışmada kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilerin stres düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Keller & Owens, 2020). Hindistan'daki bir çalışmada da kentsel bölgede öğrenim gören öğrencilerin zihinsel sağlık durumunun, kırsal bölgedeki öğrencilere göre daha iyi olduğu belirlenmiştir (Tripathy & Sahu, 2021). Başka bir çalışmada ise kırsal kesimde yaşayanlar arasında depresyon riskinin daha düşük olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir (Romans, Cohen, & Forte, 2011). Bu araştırmanın sonuçları söz konusu çalışmaları desteklememekte, ancak Malezya'da yapılan çalışma (Ramli vd., 2008) ile Tayland'da yapılan çalışmanın (Wang, 2013) sonucunu desteklemektedir.

Araştırma sonuçları birbirinden fiziksel ve sosyo-kültürel olarak farklı şehirlerde öğrenim görmenin öğrencilerin yaşadıkları stres, depresyon ve kaygı düzeylerini farklılaştırmadığını göstermektedir. Farklı imkânlara sahip şehirler ve kurumlarda öğrenim görseler bile öğrenciler kamu kurumu kadroları, üniversite kadroları gibi meslekler için aynı sınavlara girmeleri gerekmekte ve aynı puanlama, aynı koşulların bütün öğrenciler için geçerli olması, her iki üniversite öğrencileri arasında stres, depresyon ve kaygı düzeyleri açısından farklılığın olmamasının nedeni olarak gösterilebilmektedir.

Alan Teorisi ve Alt Kültür Teorisi (Fisher Modeli)'ne göre İstanbul'da öğrenim gören öğrencilerin kariyer gelecekleri hakkında iyimserliklerinin kırsal bir bölge olan Şırnak ilinde öğrenim gören öğrencilerden yüksek olması beklenen bir durumdur. Kırsal ve kentsel kesimde öğrenim gören öğrencilerin karşılaştırıldığı başka çalışmalarda kentte öğrenim gören öğrencilerin akademik başarıları ve bilişsel yetenek puanlarının kırsal kesimde öğrenim gören öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Chithprabha & Kanekar, 1995; Korkmaz, 2005; Zhao vd., 2017). Akademik başarının yüksek olmasının öğrencilerin kariyer geleceklerine dair iyimserliklerini etkileyebildiği öngörülmektedir. Nitekim üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada akademik başarının öğrencilerin kariyer kararı öz-yeterliklerini arttırdığı tespit edilmiştir (İlter, 2021). Başka bir çalışmada kentlerde iş olanaklarının daha fazla olmasının kentlerde öğrenim gören öğrencilerin daha kısa sürede mezun olma konusunda motive ettiği ifade edilmiştir (Yang & Venezia, 2020). A.B.D.'de yapılan başka bir çalışmada da kentsel bölgedeki öğrencilerin eğitim planları konusundan kırsal kesimdeki öğrencilere göre daha istekli oldukları tespit edilmiştir (McCracken & Barcinas, 1991). Endonezya'da lise öğrencilerinin dahil edildiği bir çalışmada da metropolit bir şehirde öğrenim gören öğrencilerin geleceğe dair kariyer planları yapma konusunda kırsal bölgede öğrenim gören öğrencilere göre daha motive oldukları ifade edilmiştir (Lamb, 2012). Ancak Tayvan'da yürütülmüş bir çalışma sonucunda kırsal ve kentsel yerleşim yerlerinde öğrenim gören öğrencilerin öz-yeterlik ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır (Wang, 2013). Bireylerin hedeflerine ulaşmak için belirli bir şekilde performans gösterme yeteneklerine sahip olduğuna dair inancını ifade eden öz-yeterlik düzeyinin (Onyishi & Ogbodo, 2012), kariyer geleceğine dair iyimserliği etkileyebileceği öngörülmektedir. Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışma akademik başarı düzeyinin kariyer kararı öz-yeterliliği üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (İlter, 2021). Bu durum öğrencilerin kariyer geleceklerine ve planlarına yönelik

daha iyimser olmalarını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu çalışmaların dolaylı olarak bu araştırma sonuçlarını desteklediği söylenebilmektedir.

Metropoldeki bir üniversitede öğrenim gören öğrencilerin kariyer iyimserliğinin, kırsal bölgedeki bir üniversitedeki öğrencilerden yüksek olması yaşanan bölgenin iş imkânlarından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Alt kültür teorisine göre büyük şehirlerde farklı kültürel özelliklere sahip insanların olması bu bölgelerde yaşayan insanların da farklı bakış açılarına sahip olmasını sağlayabilmektedir. Özellikle İstanbul gibi Türkiye'nin her bölgesinden göz alan ve bu nedenle kozmopolit bir yapısı olan bir kentte öğrenim gören öğrenciler sadece çevrelerine ilişkin değil, kendilerine ilişkin de farklı bakış açıları kazanabilmektedir. Böylece farklı niteliklere sahip olduklarını keşfedebilmekte, büyük şehirdeki iş imkânları da seçebilecekleri meslek ve işyeri sayısını arttırdığından kariyer iyimserlikleri de kırsal bölgede öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olabilmektedir.

Öğrenciler üniversite öğrenimine başlarken kariyer gelişimlerine yönelik bir adım atmış olmaktadır. Kariyer gelişimine verimli ve etkili bir şekilde devam edebilmeleri için içlerindeki potansiyelin ortaya çıkmasını sağlayabilecek koşulların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda işletme yöneticilerinin de sorumluluğu bulunmaktadır. İşletmeler için birer çalışan ve yönetici adayı olan öğrencilerin kariyer gelişimlerine yöneticilerin katkıda bulunmaları beklenmektedir. Çeşitli meslek odaları da mesleklere ilişkin ayrıntılı bilgi vererek öğrencilerin kariyer geleceği ve planlamalarına yol gösterici olabilmektedirler. Özellikle kırsal kesimlerde öğrenim gören öğrenciler için daha fazla kariyer bilgilendirmeye dayalı etkinlikler düzenlenmesinin söz konusu öğrencilerin kariyer iyimserliklerini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Kendilerine hitap eden mesleklere yönelen ve kariyerlerini bilinçli bir şekilde planlayan öğrencilerin gelecekte meslek hayatından daha başarılı olabilecekleri ve görev yapacakları kuruma daha fazla katkıda bulunabilecekleri öngörülmektedir.

Bu bulgular, tüm öğrenci nüfuslarına akademik başarılarını destekleyen kentsel ortamlar sağlamak için kentsel bitki örtüsünün, faydaların ortaya çıktığı yerlerde temas sağlayacak şekilde yönetilmesi ve yeşil kentsel ortamlara erişim, deneyim ve kalite açısından kültürel farklılıklar ve eşitsizlikler de dahil olmak üzere faktörlerin belirlenmesi ve ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bunu yapmak, yukarı doğru sosyal hareketliliğin önündeki engelleri zayıflatabilir, avantajlı ve dezavantajlı bireyler arasındaki uçurumları kapatmaya yardımcı olabilir, dolayısıyla daha adil ve sürdürülebilir bir topluma yol açabilir (Hodson & Sander, 2014).

Başarının üst düzeyde olabilmesi için okul ortamının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Böylece çevre, öğrencilerin sadece başarılarını değil aynı zamanda sosyal becerilerini, sağlıklı durumlarını ve ahlaki değerlerini de yükseltebilir (Lawrence & Vimala, 2012).

Bu çalışma farklı koşul ve imkânlarla sahip şehirlerde öğrenim görmeyen öğrencilerin stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserliklerini nasıl etkileyebileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çalışma sonuçları özellikle işletme yöneticilerinin öğrencilere yönelik düzenleyecekleri kariyer ve mesleki tanıtım etkinliklerinde öğrencilerin öğrenim gördükleri şehrin özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkati çekmektedir.

Çalışmanın sadece iki farklı üniversite öğrencileriyle yapılması kısıtlardan biridir. İlerde bu konuda yapılacak çalışmalar aynı şehirdeki kamu ve özel üniversite öğrencileriyle yapılarak üniversite mülkiyetinin öğrencilerin stres, depresyon, kaygı ve kariyer iyimserliklerini nasıl etkilediği tespit edilebilir.

Çalışmanın öğrencilerin kariyer iyimserliklerinin etkileyen çevresel değişkenlere ilişkin yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Acker, R. v. & Wehby, J. H. (2000). Exploring the social contexts influencing student success or failure: Introduction. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 93-96.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5*. 5th ed. Washington, D.C: American Psychiatric Association.
- Aydın, Ş. (2004a). Otel İşletmelerinde Örgütsel Stres Faktörleri: 4-5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 1-21.
- Aydın, Ş. (2004b). Örgütsel stres yönetimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 49-74.
- Butler, G. (1993). Definitions of stress. *Occasional paper (Royal College of General Practitioners)*, (61), 1.
- Chithrabha, K. & Kanekar, S. (1995). A comparison of urban and rural students on scholastic and related variables. *The Journal of Social Psychology*, 117-118.
- Conejero, I., Olié, E., Calati, R., Ducasse, D., & Courtet, P. (2018). Psychological pain, depression, and suicide: Recent evidences and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 1-9.
- Creed, P. A., Patton, W., & Bartrum, D. (2002). Multidimensional properties of the LOT-R: Effects of optimism and pessimism on career and well-being related variables in adolescents. *Journal of Career Assessment*, 10(1), 42-61.
- Çelik, Y. (2016). *SPSS ile istatistik, biyoistatistik ve modern bilimsel araştırma*. İstanbul: Hünkar Ofset.
- Elie-Dit-Cosaque, C., Pallud, J. & Kalika, M. (2011). The influence of individual, contextual, and social factors on perceived behavioral control of information technology: A field theory approach. *Journal of Management Information*, 201-234.
- Fischer, C. S. (1975). Toward a subcultural theory of urbanism. *American Journal of Sociology*, 1319-1341.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Hammen, C. (2005). Stress an Depression. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 293-319.
- Hodson, C. B. & Sander, H. A. (2014). Relationships between urban vegetation and academic achievement vary with social and environmental context. *Landscape and Urban Planning*.
- İlter, İ. (2021). Lisans öğrencilerinin akademik başarıları ve kariyer kararı öz-yeterliklerinin lisansüstü eğitim niyetlerine etkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(1), 1-13.
- Kalafat, T. (2012). Kariyer geleceği ölçeği (KARGEL): Türk örnekleme için psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(38), 169-179.
- Keller, E. M. & Owens, G. P. (2020). Traditional rural values and posttraumatic stress among rural and urban undergraduates. *Plos one*, 1-17.
- Korkmaz, M. (2005). İlköğretim okullarında örgütsel sağlık ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 529-548.

- Korte, C. (1980). Urban-Nonurban differences in social behavior and social psychological models of urban impact. *Journal of Social Issues*, 36(3), 29-51.
- Lamb, M. (2012). A self system perspective on young adolescents' motivation to learn English in urban and rural settings. *Language learning*, 62(4), 997-1023.
- Lawrence, A. A. & Vimala, A. (2012). School environment and academic achievement of standard IX students. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 210-215.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.
- Lewin, K. (1936). *Principles of topological psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Lindorfer, B. (2020). Personality theory in gestalt theoretical psychotherapy: Kurt Lewin's field theory and his theory of systems in tension revisited. *Gestalt Theory*, 29-46.
- Mahan, P. L., Mahan, M. P., Park, N.-J., Shelton, C., Brown, K. C., & Weaver, M. T. (2010). Work Environment Stressors, Social Support, Anxiety, and Depression Among Secondary School Teachers. *AAOHN Journal*, 58(5), 197-205.
- Maina, G., Mauri, M., & Rossi, A. (2016). Anxiety and depression. *Journal of Psychopathology*, 22, 236-250.
- McCracken, J. D. & Barcinas, J. D. (1991). Differences between rural and urban schools, student characteristics, and student aspirations in Ohio. *Journal of Research in Rural Education*, 29-40.
- McInnis, O. A., & Young, M. M. (2015). *Urban and rural student substance use*. Ottawa: Canadian Centre on Substance Abuse.
- Oguztürk, Ö. (2008). Differences in quality of life in rural and urban populations. *Clinical and Investigative Medicine*, 346-350.
- Onyishi, I. E., & Ogbodo, E. (2012). The contributions of self-efficacy and perceived organisational support when taking charge at work. *SA Journal of Industrial Psychology*, 38(1), 1-11.
- Os, J. v., Kenis, G., & Rutten, B. P. (2010). The environment and schizophrenia. *Nature*, 468(7321), 203-212.
- Putwain, D. (2007). Researching academic stress and anxiety in students: some methodological considerations. *British Educational Research Journal*, 33(2), 207-219.
- Ramli, M., Adlina, S., Suthahar, A., Edariah, A., Ariff, F. M., Narimah, A., . . . Karuthan, C. (2008). Depression among secondary school students: A comparison between urban and rural populations in a Malaysian community. *Hong Kong Journal of Psychiatry*, 55-61.
- Robinson, L. (1990). Stress and anxiety. *Nursing Clinics of North America*, 25(4), 935-943.
- Romans, S., Cohen, M., & Forte, T. (2011). Rates of depression and anxiety in urban and rural Canada. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 46, 567-575.
- Rottinghaus, P. J., Day, S. X. & Borgen, F. H. (2005). The career futures inventory: A measure of career-related adaptability and optimism. *Journal of Career Assessment*, 13(1), 3-24.

-
- Serinkan, C., Kaymakçı, K., Alişan, U., & Avcık, C. (2012). Kamu sektöründe örgütsel stres ve kariyer: Denizli'de yapılan bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 21-32.
- Streiner, D. (1994). Figuring out factors: The use and misuse of factor analysis. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 39(3), 135-140.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekokretim-Istihdam-Gostergeleri-2022-49600#:~:text=Lisans%20mezunlar%C4%B1%20i%C3%A7in%20ilk%20i%C5%9F,%20C0%20ay\)%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekokretim-Istihdam-Gostergeleri-2022-49600#:~:text=Lisans%20mezunlar%C4%B1%20i%C3%A7in%20ilk%20i%C5%9F,%20C0%20ay)%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.) adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 12.11.2023).
- Tripathy, M., & Sahu, B. (2021). A comparative study on mental health of rural and urban students. *International Educational Scientific Research Journal*, 7, 67-77.
- Wang, P.-Y. (2013). Examining the digital divide between rural and urban schools: Technology availability, teachers' integration level and students' perception. *Journal of Curriculum and Teaching*, 2(2), 127-139.
- Wang, X., Cai, L., Qian, J., & Peng, J. (2014). Social support moderates stress effects on depression. *International Journal of Mental Health Systems*, 8(1), 1-5.
- Yang, L., & Venezia, S. (2020). The impact of financial aid on associate degree attainment for rural community college students: A comparison of rural, urban, and suburban patterns. *Community College Review*, 48(4), 423-454.
- Yılmaz, Ö., Boz, H. & Arslan, A. (2017). Depresyon anksiyete stres ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.
- Zhao, G., Ye, J., Li, Z. & Xue, S. (2017). How and why do Chinese urban students outperform their rural counterparts? *China Economic Review*, 103-123.